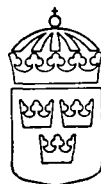

Regeringens proposition

1988/89:95

om ändringar i rättegångsbalken m. m.

Prop.
1988/89:95

Regeringen föreslår riksdagen att anta de förslag som har tagits upp i bifogade utdrag ur regeringsprotokollet den 9 mars 1989.

På regeringens vägnar

Kjell-Olof Feldt

Laila Freivalds

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås några ändringar i rättegångsbalkens regler för rättegången i hovrätterna. Syftet är framför allt att förenkla och effektivisera så att hovrättsarbetet kan koncentreras till de viktiga frågorna. Klargörande regler föreslås för hur pass ingående hovrätten behöver pröva själva skuldfrågan i brottmål, när endast påföljdsfrågan överklagats. Vidare föreslås vissa justeringar när det gäller omhörande av vittnen och andra som hörts redan i tingsrätten och när det gäller möjligheterna att åberopa nytt material i hovrätten. Vikten av att hovrätten tar ansvar för förberedandet av målen betonas genom nya regler.

Nya regler föreslås om högre rätts möjligheter att undanröja ett avgörande från en lägre domstol och återförvisa målet till den domstolen. Syftet med de nya reglerna är att minska antalet undanröjanden och återförvisningar. Smärre ändringar föreslås i reglerna om tingsrätts och hovrätts sammansättning. Syftet är att förbättra möjligheterna att anpassa rättens sammansättning till vad det enskilda målet kräver. När det gäller antalet nämndemän vid huvudförhandling i tingsrätt föreslås att nuvarande särregler, som föreskriver att fem nämndemän skall delta i mål om mycket grova brott, upphävs.

Slutligen föreslås vissa ändringar i sammansättningsreglerna för bostadsdomstolen och hyresnämnderna.

Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 september 1989.

Huvuddelen av lagförslagen i denna proposition har granskats av lagrådet. Propositionen innehåller därför tre huvuddelar: Lagrådsremissen (s. 29), lagrådets yttrande (s. 90) och föredragande statsrådets ställningstagande till lagrådets synpunkter (s. 98). Den som vill ta del av samtliga skäl för lagförslagen måste därför läsa alla tre delarna.

Lag om ändring i rättegångsbalken

Häriigenom föreskrivs i fråga om rättegångsbalken

dels att 1 kap. 3, 3 a och 8 §§, 2 kap. 4 §, 10 kap. 8 a §, 12 kap. 9 §, 18 kap. 8 a §, 35 kap. 13 §, 47 kap. 3 och 4 §§, 49 kap. 9 och 12 §§, 50 kap. 10, 12, 25, 26 och 28 §§, 51 kap. 10, 12, 26 och 28 §§, 55 kap. 15 § samt 59 kap. 1 och 2 §§ skall ha följande lydelse,

dels att det i balken skall införas fyra nya paragrafer, 1 kap. 3 b, 3 c och 3 d §§ samt 51 kap. 23 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap.

3 §¹

En tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare får inte sitta i rätten.

Tingsrätten skall, om annat inte är föreskrivet, bestå av en lagfaren domare.

I brottmål skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. I mål om åtal för brott, för vilket inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år, skall rätten dock bestå av en lagfaren domare och fem nämndemän. Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får ytterligare en nämndeman utöver vad som följer av första eller andra meningen sitta i rätten.

Kan huvudförhandlingen i ett brottmål beräknas kräva minst fyra veckor, får två lagfarna domare sitta i rätten förutom nämndemännen.

Om det inträffar förfall bland nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän eller, i mål som avses i andra stycket andra meningen, med en lagfaren domare och fyra nämndemän.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

när mål avgörs utan huvudförhandling,

vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller vid syn på stället,

vid sådan huvudförhandling i

¹ Senaste lydelse 1986:120.

tvistemål som hålls i förenklad form och vid annan huvudförhandling i tvistemål, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det.

vid huvudförhandling och syn på stället i mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot.

3 a §²

I tvistemål där förlikning om saken är tillåten gäller i stället för bestämmelserna i 3 § att tingsrätten alltid skall bestå av en lagfaren domare, om värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring.

Första stycket gäller inte, om en part första gången han skall föra talan i målet yrkar att allmänna regler skall tillämpas och därvid gör sannolikt att den bakomliggande tvisten rör ett högre värde eller att utgången annars är av synnerlig betydelse för bedömningen av andra föreliggande rättsförhållanden. Har talan väckts genom ansökan om betalningsföreläggande, skall den part som begär att målet hänskjuts till rättegång senast i samband därmed framställa yrkande som nyss sagts.

Med värde enligt första stycket avses det värde som kan antas gälla vid tiden för talans väckande. Har talan väckts genom ansökan om lagsökning, betalningsföreläggande eller handräckning eller som enskilt anspråk i brottmål, avses värdet vid

Vid huvudförhandling i tvistemål skall tingsrätten bestå av tre lagfarna domare, om annat inte är föreskrivet.

Rätten skall bestå av en lagfaren domare när huvudförhandlingen hålls i förenklad form.

Rätten är vid huvudförhandlingen domför med en lagfaren domare om i annat fall än som avses i andra stycket rätten anser det tillräckligt att en domare sitter i rätten och parterna samtycker till det eller målet är av enkel beskaffenhet.

Består rätten av tre lagfarna domare och inträffar förfall för någon av dessa sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med två lagfarna domare.

² Senaste lydelse 1987:747.

rättens beslut att tvisten skall handläggas som tvistemål. Vid bedömningen skall hänsyn inte tas till rättegångskostnaderna.

3 b §

Tingsrätten skall vid huvudförhandling i brottmål bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Inträffar förfall för någon av nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten dock domför med en lagfaren domare och två nämndemän.

Vid huvudförhandling i mål om brott för vilket inte är föreskrivet svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader är tingsrätten domför utan nämndemän, om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot.

Om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad, får antalet lagfarna domare utökas med en utöver vad som följer av första stycket första meningen. Detsamma gäller i fråga om antalet nämndemän.

3 c §

Vid avgörande av mål utan huvudförhandling och vid prövning av frågor som hör till rättegången får tingsrätten ha den sammansättning som är föreskriven för huvudförhandling, om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets eller frågans beskaffenhet.

3 d §

I tvistemål där förlikning om saken är tillåten skall tingsrätten alltid bestå av en lagfaren domare, om värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring.

Första stycket gäller inte, om en part första gången han skall föra talan i målet yrkar att allmänna reg-

ler skall tillämpas och därvid gör sannolikt att den bakomliggande tvisten rör ett högre värde eller att utgången annars är av synnerlig betydelse för bedömningen av andra föreliggande rättsförhållanden. Har talan väckts genom ansökan om betalningsföreläggande, skall den part som begär att målet hänskjuts till rättegång senast i samband därmed framställa yrkande som nyss sagts.

Med värde enligt första stycket avses det värde som kan antas gälla vid tiden för talans väckande. Har talan väckts genom ansökan om lagsökning, betalningsföreläggande eller handräckning eller som enskilt anspråk i brottmål, avses värdet vid rättens beslut att tvisten skall handläggas som tvistemål. Vid bedömningen skall hänsyn inte tas till rättegångskostnaderna.

8 §³

Utöver vad som följer av 3 § får i en tingsrätt, som avses i 7 §, vid prövning av där avsedda mål såsom särskilda ledamöter ingå, var för sig eller tillsammans,

1. en person som förordnats som ekonomisk expert enligt 4 kap. 10 a §, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om ekonomiska förhållanden,

2. en person som är eller har varit lagfaren domare i allmän förvaltningsdomstol, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om skatterättsliga förhållanden.

Deltar särskild ledamot vid huvudförhandlingen, gäller i fråga om antalet nämndemän 3 § andra stycket andra och tredje meningarna.

Om särskild sammansättning av tingsrätt vid behandling av vissa mål gäller i övrigt vad därom är stadgat.

Utöver vad som följer av 3 b § får i en tingsrätt, som avses i 7 §, vid prövning av där avsedda mål såsom särskilda ledamöter ingå, var för sig eller tillsammans,

1. en person som förordnats som ekonomisk expert enligt 4 kap. 10 a §, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om ekonomiska förhållanden.

2. en person som är eller har varit lagfaren domare i allmän förvaltningsdomstol, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om skatterättsliga förhållanden.

³ Senaste lydelse 1985:415.

2 kap.

4 §⁴

Hovrätt är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta i *hovrätten*, om tingsrätten bestått av tre *eller flera* lagfarna domare. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

Hovrätten är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta *när hovrätten avgör målet*, om tingsrätten bestått av tre lagfarna domare. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

I brottmål gäller, i stället för bestämmelserna i första stycket, att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Förekommer ej anledning att döma till svårare straff än böter och är det i målet inte fråga om företagsbot, är hovrätten dock domför även med den sammansättning som anges i första stycket. Detsamma gäller vid handläggning som ej sker vid huvudförhandling.

Vid behandling av frågor om prövningstillstånd skall hovrätten bestå av två lagfarna domare.

Vid beslut om avskrivning av mål efter återkallelse är hovrätten domför med en lagfaren domare.

Regeringen bestämmer i vilken omfattning åtgärd, som avser endast beredandet av ett mål, får vidtas av en lagfaren domare i hovrätten eller av en annan tjänsteman vid denna.

10 kap.

8 a §⁵

I tvist mellan konsument och näringsidkare rörande vara, tjänst eller annan nyttighet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk får näringsidkaren *sökas* där konsumenten har sitt hemvist. Detta gäller dock endast om målet i tingsrätten kan antas bli prövat av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 a §.

I tvist mellan konsument och näringsidkare rörande vara, tjänst eller annan nyttighet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk får *talans mot näringsidkaren väckas vid rätten i den ort* där konsumenten har sitt hemvist. Detta gäller dock endast om målet i tingsrätten kan antas bli prövat av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 d §.

12 kap.

9 §

Skriftlig fullmakt skall företes i huvudskrift, när ombudet första gången vid rätten för talan i målet.

Är, då fullmakt skall företes, sådan icke tillgänglig, skall rätten giva ombudet tid att förete den; vad nu sagts gälla ej i fråga om *vade- eller missnöjesanmälan*. Finnes uppskov olägligt, må rätten fortsätta med handläggningen av

Är, då fullmakt skall företes, sådan icke tillgänglig, skall rätten giva ombudet tid att förete den; vad nu sagts gälla ej i fråga om missnöjesanmälan. Finnes uppskov olägligt, må rätten fortsätta med handläggningen av målet, dock

⁴ Senaste lydelse 1987:747.

⁵ Senaste lydelse 1987:747.

målet, dock utan att däri meddela dom eller slutligt beslut. Utfärdas fullmakt, skall behörigheten anses innefatta vad ombudet tidigare åtgjort i rättegången.

utan att däri meddela dom eller slutligt beslut. Utfärdas fullmakt, skall behörigheten anses innefatta vad ombudet tidigare åtgjort i rättegången.

Finner rätten ovisst, huruvida parts underskrift å fullmakt är riktig, må rätten medgiva anstånd för ovisshetens undanröjande.

Skriftlig fullmakt skall i huvudskrift eller styrkt avskrift bifogas akten.

18 kap.

8 a §⁶

I mål där 1 kap. 3 a § första stycket tillämpas gäller följande i stället för bestämmelserna i 8 §.

I mål där 1 kap. 3 d § första stycket tillämpas gäller följande i stället för bestämmelserna i 8 §.

Ersättning för rättegångskostnad får inte avse annat än kostnad för

1. rådgivning enligt rättshjälpslagen (1972:429) vid ett tillfälle för varje instans,

2. ansökningsavgift,

3. resa och uppehälle för part eller ställföreträdare i samband med sammanträde eller, om personlig inställelse ej föreskrivits, resa och uppehälle för ombud,

4. vittnesbevisning,

5. översättning av handling.

Ersättning utgår endast i den mån kostnaden varit skäligen påkallad för tillvaratagande av partens rätt.

Ersättning som anges i andra stycket 3 utgår enligt bestämmelser som regeringen meddelar.

Med kostnad som sägs i andra stycket 1 jämställs kostnad för annan rådgivning som lämnas av advokat eller biträdande jurist på advokatbyrå, i den mån den ej överstiger högsta avgift för rådgivning enligt rättshjälpslagen.

Har målet till en början handlagts i annan ordning än som gäller för mål som avses i denna paragraf, utgår ersättning för kostnad som avser den tidigare handläggningen enligt de kostnadsregler som gäller för denna.

Har ett mål om lagsökning eller betalningsföreläggande hänskjutits till rättegång eller upptagits efter återvinning får, om målet därefter avgörs genom tredskodom mot svaranden, ersättning även avse skäligen kostnad för en rättegångsskrift eller för inställelse vid ett sammanträde inför rätten. Sådan ytterligare ersättning utgår, om inte särskilda skäl föranleder annan bedömning, enligt bestämmelser som regeringen meddelar. Detsamma skall gälla, om ett mål om handräckning upptagits efter återvinning.

35 kap.

13 §⁷

Vid huvudförhandlingen skall de bevis som upptagits utom huvudförhandlingen tas upp på nytt, om rätten finner detta vara av betydelse i målet och det inte föreligger hinder mot att ta upp beviset.

Har tingsrätten i ett mål som fullföljts till hovrätten tagit upp munt-

Har tingsrätten i ett mål som fullföljts till hovrätten tagit upp munt-

⁶ Senaste lydelse 1987:747.

⁷ Senaste lydelse 1987:747.

lig bevisning eller hållit syn på stället, behöver beviset tas upp på nytt endast om hovrätten finner detta vara av betydelse för utredningen eller om någon part yrkar det och hovrätten inte finner att det skulle sakna betydelse. I högsta domstolen får de bevis som tagits upp av lägre rätt tas upp på nytt endast om det föreligger synnerliga skäl.

lig bevisning eller hållit syn på stället, behöver beviset tas upp på nytt endast om hovrätten finner detta vara av betydelse för utredningen. I högsta domstolen får de bevis som tagits upp av lägre rätt tas upp på nytt endast om det föreligger synnerliga skäl.

Om ett bevis inte tas upp på nytt, skall det förebringas genom protokoll eller på annat lämpligt sätt.

47 kap.

3 §⁸

Om stämningsansökningen inte uppfyller föreskrifterna i 2 § eller i övrigt är ofullständig eller om sådant intyg, som avses i 2 § tredje stycket, inte företetts, skall rätten förelägga målsäganden att avhjälpa bristen. Detsamma gäller om föreskriven ansökningsavgift inte har betalats.

Om stämningsansökningen inte uppfyller föreskrifterna i 2 § eller i övrigt är ofullständig eller om sådant intyg, som avses i 2 § fjärde stycket, inte företetts, skall rätten förelägga målsäganden att avhjälpa bristen. Detsamma gäller om föreskriven ansökningsavgift inte har betalats.

4 §⁹

Följer målsäganden inte ett föreläggande enligt 3 §, skall ansökningen avvisas, om den är så ofullständig att den inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång i ansvarsfrågan. Detsamma gäller om något intyg som avses i 2 § tredje stycket inte har företetts eller om underlåtenheten avser betalning av ansökningsavgiften.

Följer målsäganden inte ett föreläggande enligt 3 §, skall ansökningen avvisas, om den är så ofullständig att den inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång i ansvarsfrågan. Detsamma gäller om något intyg som avses i 2 § fjärde stycket inte har företetts eller om underlåtenheten avser betalning av ansökningsavgiften.

49 kap.

9 §

Över underrätts beslut, varigenom vade- eller missnöjesanmälan eller ansökan om återvinning eller återupptagande eller vade- eller besvärstalan avvisats, må klagan föras genom besvär. Ej må i annat fall fråga, huruvida sådan anmälan eller ansökan gjorts eller talan eljest fullföljts på föreskrivet sätt eller

Tingsrätts beslut, varigenom missnöjesanmälan eller ansökan om återvinning eller återupptagande eller vade- eller besvärstalan avvisats, får överklagas genom besvär. I annat fall får inte frågan, huruvida sådan anmälan eller ansökan gjorts eller talan annars fullföljts på föreskrivet sätt eller inom

⁸ Senaste lydelse 1987:448.

⁹ Senaste lydelse 1987:448.

inom rätt tid, komma under hovrättsens bedömande.

rätt tid, prövas av hovrätten.

12 §¹⁰

Talan mot tingsrättens dom eller beslut i mål som handlagts av en lagfaren domare enligt 1 kap 3 a § första stycket får inte prövas av hovrätten i vidare mån än som framgår av 13 §, om inte hovrätten meddelat parten prövningstillstånd.

Talan mot tingsrättens dom eller beslut i mål som handlagts av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 d § första stycket får inte prövas av hovrätten i vidare mån än som framgår av 13 §, om inte hovrätten meddelat parten prövningstillstånd.

Prövningstillstånd behövs inte vid talan mot beslut som rör någon annan än en part eller en intervenient, beslut varigenom tingsrätten ogillat jäv mot en domare, beslut angående utdömmande av förelagt vite eller om ansvar för en rättegångsförseelse eller beslut varigenom en missnöjesanmälan eller en ansökan om återvinning eller en vade- eller besvärstalan avvisats.

I fråga om meddelade prövningstillstånd skall 54 kap. 11 § andra stycket och 13 § gälla i tillämpliga delar.

50 kap.

10 §

Genmålet skall med därvid fogade handlingar delgivas vadekäranden.

Finnes för målets beredande ytterligare skriftväxling erforderlig, äge hovrätten förordna därom. Hovrätten äge tillika meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid även föreskriva, i vilket avseende part skall yttra sig. Part må förläggas att inkomma med mer än en skrift, endast om särskilda skäl äro därtill.

Under förberedelsen får sammanträde hållas, om det behövs för en ändamålsenlig handläggning av målet.

Vad som sagts om sammanträde per telefon i 42 kap. 10 § skall gälla även vid sammanträde enligt denna paragraf.

12 §

Finnes för målets beredande part eller annan böra höras, förordne hovrätten därom på sätt den finner lämpligt.

I fråga om hovrättens skyldigheter under förberedelsen skall 42 kap. 8 § andra stycket tillämpas.

25 §¹¹

Innan hovrättens dom eller slutliga beslut meddelats, må vadetalan återkallas.

Vadekäranden äge ej ändra sin

Innan hovrättens dom eller slutliga beslut meddelats, får vadetalan återkallas.

Vadekäranden får inte ändra sin

¹⁰ Senaste lydelse 1987:747.

¹¹ Senaste lydelse 1971:218.

talans att avse annan del av *underrättens* dom än den som uppgivits i vadeinlagen.

Part må i hovrätten till stöd för sin talan åberopa *omständighet* eller bevis, som *ej* tidigare *förebragts*, endast om han gör sannolikt, att han *haft* giltig *ursäkt* för sin *underrättens* eller *beviset* vid *underrätten*, eller om det av annan särskild anledning bör tillåtas att *omständigheten* eller *beviset* åberopas. Framställs först i hovrätten yrkande om kvittning, må det avvisas, om det *ej* utan olägenhet kan prövas i målet.

talans att avse annan del av *tingsrättens* dom än den som uppgivits i vadeinlagen.

I mål där förlikning om saken är tillåten får en part i hovrätten till stöd för sin talan åberopa *omständigheter* eller bevis, som *inte* tidigare *har förebringats*, endast om

1. han gör sannolikt att han *inte* kunnat åberopa *omständigheten* eller *beviset* vid *tingsrätten* eller

2. han *annars* *haft* giltig *ursäkt* att *inte* göra det.

Framställs först i hovrätten ett yrkande om kvittning, *får* det avvisas, om det *inte* utan olägenhet kan prövas i målet.

26 §

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja *underrättens* dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1–4, förekommit vid *underrätten*.

Har vid *underrätten* förekommit annat grovt *rättegångsfel*, äge *hovrätten*, om skäl äro därtill, även utan yrkande undanröja *domen*.

Undanröjandet må avse *domen* i dess helhet eller *allenast* viss del. Berör *rättegångsfelet* även del av *domen*, som *ej* överklagats, *pröva* *hovrätten* med hänsyn till *omständigheterna*, om denna del skall undanröjas.

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja *tingsrättens* dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1–3, har förekommit vid *tingsrätten*.

Undanröjandet *får* avse *domen* i dess helhet eller *endast* viss del. Berör *rättegångsfelet* även del av *domen*, som *inte* överklagats, *skall* *hovrätten* med hänsyn till *omständigheterna* *pröva*, om denna del skall undanröjas.

28 §

Åberopas annat fel i *rättegången*, än som avses i 26 eller 27 §, må *hovrätten* undanröja *underrättens* dom, *allenast* om felet kan *antagas* *hava* inverkat på målets utgång och *ej* kan utan väsentlig olägenhet avhjälpas i *hovrätten*.

Om det vid *tingsrätten* *har* förekommit annat fel i *rättegången* än som avses i 26 eller 27 §, *får* *hovrätten* undanröja *tingsrättens* dom *endast* om felet kan *antas* *ha* inverkat på målets utgång och *inte* utan väsentlig olägenhet *kan* avhjälpas i *hovrätten*. *Parterna* *skall* *få* tillfälle att *yttra* sig i *frågan* om *undanröjande*, om det *inte* är *uppenbart* *obehövt*.

51 kap.

10 §

Genmålet skall med därvid fogade handlingar delgivas vadekäranden.

Finnes för målets beredande ytterligare skriftväxling erforderlig, äge hovrätten förordna därom. Hovrätten äge tillika meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid även föreskriva, i vilket avseende part skall yttra sig. Part må föreläggas att inkomma med mer än en skrift, endast om särskilda skäl äro därtill.

Under förberedelsen får sammanträde hållas, om det behövs för en ändamålsenlig handläggning av målet.

Vad som sagts om sammanträde per telefon i 45 kap. 13 § och 47 kap. 10 § skall gälla även vid sammanträde enligt denna paragraf.

12 §

Finnes för målets beredande part eller annan böra höras, förordne hovrätten därom på sätt den finner lämpligt. Om inställande av tilltalad, som är anhållen eller häktad, förordne hovrätten.

Hovrätten får bestämma att den som är anhållen eller häktad skall inställas till sammanträde enligt 10 § tredje stycket.

23 a §

Har tingsrätten funnit att den tilltalade skall dömas för den åtalade gärningen och överklagas domen bara beträffande annat än denna fråga, skall hovrätten pröva frågan endast om

1. det i denna del föreligger något förhållande som skulle kunna utgöra grund för resning enligt 58 kap. 2 § eller kunna medföra undanröjande av domen på grund av domvilla eller

2. målets utgång vid tingsrätten i samma del uppenbarligen beror på förbiseende eller misstag.

Beträffande fråga som avses i första stycket 1 eller 2 behöver hänsyn tas endast till omständigheter som har åberopats av part.

26 §

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja *underrättens* dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1–4, förekommit vid *underrätten*.

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja *tingsrättens* dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1–3, har förekommit vid *tingsrätten*.

Har vid underrätten förekommit annat grovt rättegångsfel, äge hovrätten, om skäl äro därtill, även utan yrkande undanröja domen.

Undanröjandet *må* avse domen i dess helhet eller *allenast* viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen, som *ej* överklagats, *pröva* hovrätten med hänsyn till omständigheterna, om denna del skall undanröjas.

Undanröjandet *får* avse domen i dess helhet eller *endast* viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen, som *inte* överklagats, *skall* hovrätten med hänsyn till omständigheterna *pröva*, om denna del skall undanröjas.

28 §

Finner hovrätten annat fel i rättegången hava förekommit, än som avses i 26 eller 27 §, må hovrätten undanröja underrättens dom, allenast om felet kan antagas hava inverkat på målets utgång och ej kan utan väsentlig olägenhet avhjälpas i hovrätten.

Om det vid tingsrätten har förekommit annat fel i rättegången än som avses i 26 eller 27 §, får hovrätten undanröja tingsrättens dom endast om felet kan antas ha inverkat på målets utgång och inte utan väsentlig olägenhet kan avhjälpas i hovrätten. Parterna skall få tillfälle att yttra sig i frågan om undanröjande, om det inte är uppenbart obehövt.

55 kap.

15 §¹²

Beträffande rättegången i högsta domstolen skall i övrigt i tvistemål 50 kap. 11–20 §§, 22 §, 24 § och 25 § första och andra styckena samt i brottmål 51 kap. 8 § fjärde stycket, 11–20 §§, 22, 24, 25 och 31 §§ tillämpas.

Beträffande rättegången i högsta domstolen skall i övrigt i tvistemål 50 kap. 10 § tredje och fjärde styckena, 11–20 §§, 22 §, 24 § och 25 § första och andra styckena samt i brottmål 51 kap. 8 § fjärde stycket, 10 § tredje och fjärde styckena, 11–20 §§, 22, 23 a, 24, 25 och 31 §§ tillämpas.

Vad som sägs i 50 kap. 26–29 §§ rörande tvistemål samt i 51 kap. 26–29 §§ rörande brottmål om undanröjande av underrätts dom och om återförvisning gäller för högsta domstolen i fråga om lägre rätts dom.

59 kap.

1 §

Dom, som vunnit laga kraft, skall på besvär av den, vilkens rätt domen rör, på grund av domvilla undanröjas:

1. om målet *upptagits, ehuru däremot* förelegat rättegångshinder, som *vid fullföljd* högre rätt haft att *självmant beakta*;

Dom, som vunnit laga kraft, skall på besvär av den, vilkens rätt domen rör, på grund av domvilla undanröjas

1. om målet *har tagits upp trots att det har förelegat ett rättegångshinder*, som högre rätt haft att *beakta självmant vid ett överklagande*.

¹² Senaste lydelse 1987:1211.

2. om rätten ej varit domförlig;

3. om domen givits mot någon, som ej varit rätteligen stämd och ej heller fört talan i målet, eller genom domen någon, som ej varit part i målet, lider förfång;

4. om domen är så mörk eller ofullständig, att därav ej framgår, huru i saken dömts; eller

5. om i rättegången förekommit annat grovt rättegångsfel, som kan antagas hava inverkat på målets utgång.

2. om domen givits mot någon, som inte har varit rätteligen stämd och inte heller har fört talan i målet, eller genom domen någon, som inte har varit part i målet, lider förfång,

3. om domen är så mörk eller ofullständig att det inte framgår därav, hur rätten dömt i saken eller

4. om i rättegången förekommit annat grovt rättegångsfel, som kan antas ha inverkat på målets utgång.

Besvär över domvilla enligt första stycket 4 som grundas på en omständighet som inte tidigare har åberopats i målet skall avvisas, om klaganden inte gör sannolikt att han har varit förhindrad att åberopa omständigheten i rättegången eller han annars haft giltig ursäkt att inte göra det.

2 §¹³

Den som vill besvära sig över domvilla skall ge in en skriftlig besvärslaga till hovrätten, om domen meddelats av tingsrätt, och i annat fall till högsta domstolen.

Besvär skall föras, om de grundas på någon omständighet som avses i 1 § 1, 2 eller 5, inom sex månader från det att domen vann laga kraft, och, om besvären grundas på någon omständighet som avses i 1 § 3, inom sex månader från det att klaganden fick kännedom om domen. Fick han kännedom om domen, innan den vann laga kraft, skall tiden räknas från den dag, då domen vann laga kraft.

Besvär skall föras, om de grundas på någon omständighet som avses i 1 § 1 eller 4, inom sex månader från det att domen vann laga kraft, och, om besvären grundas på någon omständighet som avses i 1 § 2, inom sex månader från det att klagande fick kännedom om domen. Fick han kännedom om domen, innan den vann laga kraft, skall tiden räknas från den dag, då domen vann laga kraft.

1. Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

2. Äldre föreskrifter om rättens sammansättning gäller alltså vid huvudförhandlingar som har påbörjats före ikraftträdandet.

3. Äldre föreskrifter i 50 kap. 25 § tredje stycket gäller alltså när det överklagade avgörandet har meddelats före ikraftträdandet.

¹³ Senaste lydelse 1988:1451.

Lag om ändring i äktenskapsbalken

Häri genom föreskrivs att 14 kap. 17 och 18 §§ äktenskapsbalken skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

I äktenskapsmål och mål om underhåll skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. *Tingsrätten är dock domför med en lagfaren domare i samma utsträckning som i andra tvistemål. Dessa regler gäller även för andra mål som handläggs i samma rättegång.*

Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får fyra nämndemän sitta i rätten.

Om det inträffar förfall bland nämndemännen sedan en huvudförhandling har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän.

När nämndemän ingår i tingsrätten, skall ordföranden vid överläggning redogöra för omständigheterna i målet och innehållet i gällande rätt. Vid omröstning skall först ordföranden och därefter nämndemännen säga sin mening. I övrigt gäller bestämmelserna i rättegångsbalken om överläggning och omröstning i tvistemål.

Föreslagen lydelse

14 kap.

17 §

Vid huvudförhandling i äktenskapsmål och mål om underhåll skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän, om annat inte följer av 1 kap. 3 a § andra och tredje styckena rättegångsbalken. Denna regel gäller även för andra mål som handläggs i samma rättegång.

Om det inträffar förfall för någon av nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän.

Om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad, får antalet lagfarna domare utökas med en utöver vad som följer av första stycket. Detsamma gäller i fråga om antalet nämndemän.

18 §

I äktenskapsmål och mål om underhåll är hovrätten domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Fler än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling, liksom när målet i tingsrätten har avgjorts utan nämndemän, är hovrätten dock domför även med enbart lagfarna domare enligt vad som sägs i 2 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken. Hovrätten är i övrigt domför enligt

I äktenskapsmål och mål om underhåll är hovrätten domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Fler än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling, liksom när målet i tingsrätten har avgjorts utan nämndemän, är hovrätten dock domför även med enbart lagfarna domare enligt vad som sägs i 2 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken. Hovrätten är i övrigt domför enligt

vad som sägs i 2 kap. 4 § *tredje* och *fjärde* styckena rättegångsbalken.

vad som sägs i 2 kap. 4 § *fjärde* och *femte* styckena rättegångsbalken.

Tar nämndemän del i målets avgörande, skall vid överläggning ordföranden eller, om målet har beretts av en annan lagfarens domare, denne redogöra för omständigheterna i målet och innehållet i gällande rätt. Vid omröstning skall nämndemännen säga sin mening sist. I övrigt gäller bestämmelserna i rättegångsbalken om överläggning och omröstning i tvistemål.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989. Äldre föreskrifter gäller alltså vid huvudförhandlingar som har påbörjats före ikraftträdandet.

Lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän

Härigenom föreskrivs att 3 a § lagen (1929:145) om skiljemän skall ha följande lydelse

Nuvarande lydelse

Kan en tvist mellan näringsidkare och konsument prövas av tingsrätt och rör tvisten vara, tjänst eller annan nytthet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk, får ett före tvistens uppkomst träffat avtal att tvist skall hänskjutas till skiljemän utan förbehåll om rätt för parterna att klandra skiljedomen göras gällande endast om 1 kap. 3 a § första stycket rättegångsbalken inte skulle vara tillämpligt vid prövning av tvisten i tingsrätt.

*Föreslagen lydelse*3 a §¹

Kan en tvist mellan näringsidkare och konsument prövas av tingsrätt och rör tvisten vara, tjänst eller annan nytthet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk, får ett före tvistens uppkomst träffat avtal att tvist skall hänskjutas till skiljemän utan förbehåll om rätt för parterna att klandra skiljedomen göras gällande endast om 1 kap. 3 d § första stycket rättegångsbalken inte skulle vara tillämpligt vid prövning av tvisten i tingsrätt.

Första stycket gäller ej om tvisten rör avtal mellan försäkringsgivare och försäkringstagare om försäkring som grundas på kollektivavtal eller som grundas på gruppavtal och handhas av företrädare för gruppen och ej heller om annat följer av Sveriges internationella förpliktelser.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

¹ Senaste lydelse 1987:752.

Lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden

dels att 6 § skall ha följande lydelse,

dels att övergångsbestämmelserna till lagen (1969:258) om ändring i nämnda lag¹ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

6 §²

Underrätt är vid handläggning av ärende domför med en lagfaren domare, om ej annat följer av vad som föreskrivs nedan i denna paragraf.

Vid annan handläggning än som sägs i 3 eller 4 § skall rätten ha den sammansättning som anges i tredje stycket,

om ärendet är tvistigt,

om eljest särskild anledning föreligger därtill, eller

om ärendet angår

1. anordnande, upphörande eller ändring av förvaltarskap enligt 11 kap. 7, 19 eller 23 § föräldrabalken,

2. talan mot överförmyndares beslut,

3. nedsättning av bolags aktiekapital eller grundfond eller tillstånd till vinstutdelning i bolag eller till fusion.

4. förvaltning av stiftelse, eller

5. tillstånd till viss förvaltningsåtgärd i annat fall än som avses ovan i detta stycke.

I fall som avses i andra stycket skall rätten bestå av en lagfaren domare och nämndemän, när ärendet skall prövas enligt äktenskapsbalken, lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem eller föräldrabalken, och annars av *minst* tre och *högst* fyra lagfarna domare. När nämndemän ingår i rätten, skall 14 kap. 17 § äktenskapsbalken tillämpas

I fall som avses i andra stycket skall rätten bestå av en lagfaren domare och nämndemän, när ärendet skall prövas enligt äktenskapsbalken, lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem eller föräldrabalken, och annars av tre lagfarna domare. När nämndemän ingår i rätten, skall 14 kap. 17 § äktenskapsbalken tillämpas.

Regeringen får för andra fall än som avses i andra stycket föreskriva att tjänstemän som inte är lagfarna får handlägga ärenden som är av enkel beskaffenhet och som avser

1. förordnande eller entledigande av förmyndare, god man eller förvaltare,

2. inskrivning av förmynderskap, godmanskap eller förvaltarskap,

3. avträdande av egendom till förvaltning av boutredningsman och förordnande eller entledigande av boutredningsman,

4. förordnande av bodelningsförrättare,

5. förordnande av skiftesman vid arvskifte, eller

6. dödande av handlingar och inteckningar enligt lagen (1927:85) om dödande av förkommen handling, dock ej i fall som avses i 12 a § nämnda lag.

¹ Senaste lydelse 1987:799.

² Senaste lydelse 1988:1261.

Denna lag (1969:258) träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna helt eller delvis skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid handläggning, som påbörjats före lagens ikraftträdande och för vilken enligt äldre bestämmelser kräves flera domare än en, samt vid överläggning och omröstning i anslutning till sådan handläggning skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alljämt gälla.

Har underrätt mindre än tre ordinarie lagfarna domare, får rätten beträffande visst ärende förordna att handläggning, som enligt 6 § i dess nya lydelse skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, i stället skall ombesörjas av en lagfaren domare och nämndemän. I sådana fall skall 14 kap. 17 § äktenskapsbalken tillämpas.

Har underrätt mindre än tre ordinarie lagfarna domare, får rätten beträffande visst ärende förordna att handläggning, som enligt 6 § i dess nya lydelse skall ske med tre lagfarna domare, i stället skall ombesörjas av en lagfaren domare och nämndemän. I sådana fall skall 14 kap. 17 § äktenskapsbalken tillämpas.

Denna lag³ träder i kraft den 1 september 1989. Äldre föreskrifter gäller alljämt i ärenden där den slutliga handläggningen påbörjats före ikraftträdandet.

³ 1989:000.

Lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål

Häri genom föreskrivs att 4 § lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål¹ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Vid huvudförhandling inför jury skall rätten bestå av tre eller fyra lagfarna domare. De till tjänstgöring i juryn utsedda skola genom rättens försorg skriftligen kallas till förhandling. Kallelsen skall innehålla såväl uppgift å den tid, inom vilken anmälan om laga förfall bör vara till rätten inkommen, som ock erinran om påföljd för försummelse att hörsamma kallelsen.

Föreslagen lydelse

4 §

Vid huvudförhandling inför jury skall rätten bestå av tre lagfarna domare, dock att, om det inträffar förfall för någon av dem sedan huvudförhandlingen har påbörjats, rätten är domför med två lagfarna domare. De till tjänstgöring i juryn utsedda skall genom rättens försorg skriftligen kallas till förhandling. Kallelsen skall innehålla såväl uppgift om den tid, inom vilken anmälan om laga förfall bör ha kommit in till rätten, som erinran om påföljd för försummelse att hörsamma kallelsen.

Visar juryman laga förfall, inkallas från samma grupp av jurymän suppleant till tjänstgöring. Finner rätten att juryman icke styrkt laga förfall, varde jurymannen underrättad därom. Suppleanter kallas i den ordning vari de utlottats.

Uteblir juryman å tid till vilken förhandlingen inför juryn utsatts, skall suppleant för den uteblivne inkallas, om uppskov med målet därigenom kan undvikas. Äger den uteblivne ej laga förfall och vållas av utevaron uppskov med målet, vare han skyldig att ersätta statsverket och parterna den kostnad, som genom försummelsen uppkommer; dock må ersättningskyldigheten jämkas efter vad rätten finner skäligt.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989. Äldre föreskrifter gäller alltså vid huvudförhandlingar som har påbörjats före ikraftträdandet.

¹ Lagen omtryckt 1977:1017.

Lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål

Härigenom föreskrivs att 3, 4 och 4 a §§ lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål¹ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 §²

Fastighetsdomstol består av två lagfarna ledamöter, en teknisk ledamot och två nämndemän. Om särskilda skäl föreligger, kan efter ordförandens bestämmande ytterligare en teknisk ledamot ingå i domstolen.

I mål eller ärende angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet består domstolen dock av två lagfarna ledamöter och tre nämndemän. Teknisk ledamot får efter ordförandens bestämmande ingå i domstolen i stället för en av nämndemännen, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

Kan huvudförhandling i fastighetsmål beräknas kräva minst fyra veckor, får antalet lagfarna ledamöter utökas med en utöver det antal som anges i första och andra styckena. Om det är påkallat med hänsyn till målets omfattning eller annan särskild omständighet gäller det samma om antalet nämndemän.

Om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad, får antalet lagfarna ledamöter utökas med en utöver det antal som anges i första och andra styckena. Detsamma gäller i fråga om antalet nämndemän.

En av de lagfarna ledamöterna skall vara ordförande i fastighetsdomstolen. Denne utses bland de lagfarna domarna i tingsrätten. Annan lagfaren ledamot skall vara lagfaren domare i tingsrätten eller i annan tingsrätt. Teknisk ledamot skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Nämndemännen bör vara allmänt betrodna och väl förtrogna med sin orts förhållanden.

Om det sedan huvudförhandling har påbörjats inträffar förfall för en av de lagfarna ledamöterna eller för en av nämndemännen eller, om två tekniska ledamöter deltar, för en av dem, är rätten ändå domför.

4 §

När mål enligt särskilda bestämmelser efter prövning av själva saken avgöres utan huvudförhandling är fastighetsdomstol domför utan nämndemännen. I övrigt är fastighetsdomstol *vid handläggning av mål domför med en lagfaren ledamot i samma utsträckning som föreskrives för tingsrätt.*

När mål enligt särskilda bestämmelser efter prövning av själva saken avgöres utan huvudförhandling är fastighetsdomstol domför utan nämndemännen. I övrigt är fastighetsdomstol *domför med en lagfaren ledamot vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling och vid huvudförhandling i fall som avses i 1 kap. 3 a § andra och tredje styckena rättegångsbalken.*

¹ Lagen omtryckt 1974:1064.

² Senaste lydelse 1982:1126.

4 a §³

I mål angående hyra eller bostadsrätt, där värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring, gäller 1 kap. 3 a § rättegångsbalken.

I mål angående hyra eller bostadsrätt, där värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring, gäller 1 kap. 3 d § rättegångsbalken.

1. Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.
2. Äldre föreskrifter om rättens sammansättning gäller alltjämt vid huvudförhandlingar som har påbörjats före ikraftträdandet.

³ Senaste lydelse 1987:751.

Lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429)

Härigenom föreskrivs att 20 § rättshjälpslagen (1972:429)¹ skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*20 §²

Beviljas allmän rättshjälp enligt 16 §, blir den som beslutat härom biträde till den rättssökande. I annat fall får biträde förordnas på sökandes begäran, om han inte kan ta till vara sin rätt själv och inte heller är berättigad att få behövligt bistånd av någon annan.

I sådan angelägenhet där tingsrätt skall bestå av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 a § rättegångsbalken får biträde förordnas endast om särskilda skäl föreligger med hänsyn till sökandens personliga förhållanden eller sakens beskaffenhet. I ärende om bodelning, som inte avser klander, får biträde inte förordnas. När biträde kan förordnas enligt 10 kap. 13 § föräldrabalken, förordnas ej biträde enligt denna lag.

I sådan angelägenhet där tingsrätt skall bestå av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 d § rättegångsbalken får biträde förordnas endast om särskilda skäl föreligger med hänsyn till sökandens personliga förhållanden eller sakens beskaffenhet. I ärende om bodelning, som inte avser klander, får biträde inte förordnas. När biträde kan förordnas enligt 10 kap. 13 § föräldrabalken, förordnas ej biträde enligt denna lag.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

¹ Lagen omtryckt 1983:487.

² Senaste lydelse 1988:213.

Lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder

Härigenom föreskrivs att 5 § lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder¹ skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

5 §

Hyresnämnd består av lagfaren ordförande och två andra ledamöter, om ej annat följer av tredje stycket. Av de senare ledamöterna skall den ene vara väl förtrogen med förvaltning av hyresfastighet eller, när ärendet rör bostadsrättsfastighet, med förvaltning av sådan fastighet och den andre vara väl förtrogen med bostadshyresgästers förhållanden eller, när ärende rör annan lägenhet än bostadslägenhet, med näringsidkande hyresgästers förhållanden. I ärende enligt 52 § eller 60 § första stycket i bostadsrättslagen (1971:479) skall vad som sagts nu om hyresgästers förhållanden i stället avse bostadsrättshavares förhållanden.

Hyresnämnd består av lagfaren ordförande och två andra ledamöter, om ej annat följer av tredje stycket. Av de senare ledamöterna skall den ene vara väl förtrogen med förvaltning av hyresfastighet och den andre vara väl förtrogen med bostadshyresgästers förhållanden eller, när ärendet rör annan lägenhet än bostadslägenhet, med näringsidkande hyresgästers förhållanden. I ärenden enligt 52 § eller 60 § första stycket i bostadsrättslagen (1971:479) skall vad som sagts nu om hyresfastighet och hyresgästers förhållanden i stället avse bostadsrättsfastighet och bostadsrättshavares förhållanden.

Hyresnämnd får anlita expert att biträda nämnden, om ärendets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

Bestämmelserna i 2 § andra – fjärde styckena äger motsvarande tillämpning i fråga om hyresnämnd.

Regeringen kan förordna att i hyresnämnd skall finnas flera avdelningar.

Bestämmelserna om hyresnämnd gäller i tillämpliga delar även avdelning.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989. Äldre föreskrifter gäller alltså i ärenden där den slutliga handläggningen påbörjats före ikraftträdandet.

¹ Lagen omtryckt 1985:660.

Lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol

Härigenom föreskrivs att 6, 12, 13 och 14 §§ lagen (1974:1082) om bostadsdomstol skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Regeringen förordnar ledamöterna i bostadsdomstolen. Av de lagfarna ledamöterna förordnas en till ordförande i domstolen. Ledamot förordnas för tre år.

Föreslagen lydelse

6 §

Regeringen förordnar ledamöterna i bostadsdomstolen. Av de lagfarna ledamöterna förordnas en till ordförande i domstolen. Ledamot förordnas för tre år. *Om en ledamot avgår under tjänstgöringstiden, utses en ny ledamot för återstående tid.*

För annan ledamot än lagfaren ledamot förordnar regeringen en eller flera ersättare. Bestämmelserna om ledamot gäller även ersättare. Är ordföranden hindrad att tjänstgöra, inträder annan lagfaren ledamot i hans ställe.

12 §

Bostadsdomstolen är domför med sju ledamöter. Den är även domför med fyra ledamöter, om ej någon av dem påkallar att målet skall prövas av sju ledamöter.

Vid prövning som inte avser själva saken är bostadsdomstolen även domför med tre lagfarna ledamöter.

13 §

Sammanträder bostadsdomstolen med sju ledamöter, är tre av dem lagfarna ledamöter och fyra av dem intresseledamöter. En av de lagfarna ledamöterna är därvid ordförande.

Av intresseledamöterna skall två vara väl förtrogna med förvaltning av hyresfastighet eller, när målet rör bostadsrättsfastighet, med förvaltning av sådan fastighet och två ledamöter väl förtrogna med bostadshyresgästers förhållanden eller, vid prövning av fråga enligt 12 kap. 36 § jordabalken, med näringsidkande hyresgästers förhållanden eller, vid prövning av fråga enligt 52 § eller 60 § första stycket 1 bostadsrättslagen (1971:479), med bostadsrättshavares förhållanden. Rör mål hyresfastighet som tillhör enskild, skall de två förstnämnda ledamöterna vara väl förtrogna företrädesvis med förvaltning av sådan fastighet.

Av intresseledamöterna skall två vara väl förtrogna med förvaltning av hyresfastigheter eller, när målet rör prövning av en fråga enligt 52 § eller 60 § första stycket 1 bostadsrättslagen (1971:479), av bostadsrättsfastigheter. Om målet rör en hyresfastighet som ägs av staten, en kommun, en landstingskommun, ett kommunalförbund, ett allmännyttigt bostadsföretag eller ett aktiebolag, som helt ägs av en kommun eller en landstingskommun, skall dessa ledamöter företrädesvis vara väl förtrogna med förvaltning av hyresfastigheter som tillhör andra än enskilda. Om målet rör en hyresfastighet som ägs av någon enskild,

Rör mål annan hyresfastighet, skall dessa ledamöter vara väl förtrogna företrädesvis med förvaltning av hyresfastighet som tillhör annan än enskild.

skall de företrädesvis vara väl förtrogna med förvaltning av sådana fastigheter.

De återstående två intresseledamöterna skall vara väl förtrogna med hyresgästers eller bostadsrättshavares förhållanden. Om målet rör prövning av en fråga enligt 12 kap. 36 § jordabalken, skall dessa ledamöter vara väl förtrogna med näringsidkande hyresgästers förhållanden. Om målet rör prövning av en fråga enligt 52 § eller 60 § första stycket 1 bostadsrättslagen, skall de vara väl förtrogna med bostadsrättshavares förhållanden. I andra mål skall de vara väl förtrogna med bostadshyresgästers förhållanden.

14 §

Sammanträder bostadsdomstolen med fyra ledamöter, är två av dem lagfarna ledamöter och två av dem intresseledamöter. En av de lagfarna ledamöterna är därvid ordförande.

Av intresseledamöterna skall en företräda fastighetsägareintressen och en bostadsrättshavares eller hyresgästers intressen. I övrigt äger 13 § andra stycket motsvarande tillämpning.

Av intresseledamöterna skall en företräda fastighetsägareintressen och en bostadsrättshavares eller hyresgästers intressen. I övrigt äger 13 § andra och tredje styckena motsvarande tillämpning.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989. 13 och 14 §§ i deras äldre lydelse gäller alltjämt i mål där den slutliga handläggningen påbörjats före ikraftträdandet.

Lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning

Härigenom föreskrivs att 5 kap. 1 § lagen (1976:600) om offentlig anställning¹ skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

5 kap.

1 §

En ordinarie domare är skyldig att utöva en annan tjänst än sin egen bara om det gäller en jämställd eller högre domartjänst vid den domstol som han tillhör. Dock föreligger dessutom skyldighet att tillfälligt tjänstgöra i en annan domstol

1. för en rådman i tingsrätt: som ledamot i en annan tingsrätt inom samma hovrättsområde *vid sådan handläggning som kräver flera lagfarna domare än en,*

2. för en rådman i länsrätt: som *särskild* ledamot i en tingsrätt eller en hovrätt,

3. för ett kammarrättsråd: som *särskild* ledamot i en hovrätt.

En ordinarie domare är skyldig att utöva en annan tjänst än sin egen bara om det gäller en jämställd eller högre domartjänst vid den domstol som han tillhör. Dock föreligger dessutom skyldighet att tillfälligt tjänstgöra i en annan domstol *vid sådan handläggning där flera lagfarna domare deltar*

1. för en rådman i tingsrätt: som ledamot i en annan tingsrätt inom samma hovrättsområde,

2. för en rådman i länsrätt: som ledamot i en tingsrätt eller en hovrätt,

3. för ett kammarrättsråd: som ledamot i en hovrätt.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

¹ Lagen omtryckt 1986:430.

Lag om ändring i vattenlagen (1983:291)

Härigenom föreskrivs att 13 kap. 4 § vattenlagen (1983:291) skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Vattendomstolen är vid handläggningen av mål domför med endast ordföranden i samma utsträckning som en tingsrätt är domför med en lagfaren domare, om inte annat följer av denna lag.

Föreslagen lydelse

13 kap.

4 §

Vattendomstolen är, om inte annat följer av denna lag, domför med endast ordföranden vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling och vid huvudförhandling i fall som avses i 1 kap. 3 a § andra och tredje styckena rättegångsbalken.

Innan ordföranden fattar beslut bör han rådgöra med en teknisk ledamot, om frågans beskaffenhet påkallar det.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 9 februari 1989

Närvarande: statsministern Carlsson, ordförande, och statsråden Feldt, Göransson, Gradin, R. Carlsson, Johansson, Hulterström, G. Andersson, Lönnqvist, Thalén, Nordberg, Engström, Freivalds, Wallström, Lööw, Persson

Föredragande: statsrådet Freivalds

Lagrådsremiss om ändringar i rättegångsbalken m. m.

1 Inledning

År 1977 tillkallades en kommitté för översyn av reglerna för rättegången vid de allmänna domstolarna. Kommittén antog namnet rättegångsutredningen (RU). Uppdraget tog enligt de ursprungliga direktiven (dir. 1977:10) främst sikte på rättegången vid tingsrätterna. Det utvidgades genom tilläggsdirektiv (dir. 1981:47) till andra frågor, bl. a. rörande hovrätterna och högsta domstolen. Utredningen (Ledamöter: Landshövdingen Ingvar Gullnäs, ordförande, chefsrådmannen Ella Ericsson Köhler, överåklagaren Sten Styring, advokaten Lars Laurin, kuratorn John Thörngren och lantmästaren Lennart Sandberg) lämnade efter flera delbetänkanden sitt slutbetänkande Översyn av rättegångsbalken 4 Hovrättsfrågor. sammansättningsfrågor m. m. i juni 1987.

Inom utredningen har i stort sett rätt enighet om förslagen i slutbetänkandet, men reservationer förekommer. En av reservationerna – som gäller frågan om s. k. dispensprövning i hovrätt – har starkt stöd bland utredningens sakkunniga och experter.¹

Jag avser nu att ta upp huvudparten av de frågor som behandlas i slutbetänkandet. Frågan om dispensprövning förtjänar däremot, som jag strax återkommer till, ytterligare överväganden och får tas upp i ett senare sammanhang. Till protokollet i detta ärende bör fogas dels RU:s sammanfattning av sitt betänkande som *bilaga 1*, dels RU:s lagförslag som *bilaga 2* och dels en förteckning över remissinstanserna som *bilaga 3*. En sammanställning över remissyttrandena har gjorts inom justitiedepartementet och finns tillgänglig i lagstiftningsärendet (Dnr 87 – 2935).

Jag avser att i detta sammanhang även ta upp en skrivelse från bostadsdomstolen med förslag till ändrade sammansättningsregler för domstolen. Skrivelsen har remitterats till domstolsverket, Sveriges Advokatsamfund,

¹ Utredningsmajoriteten bestod av tre ledamöter, däribland ordföranden. En sakkunnig instämde med majoriteten. Mot utredningens ställningstagande reserverade sig tre ledamöter, fyra sakkunniga (varav en delvis) och tre experter.

Småföretagens riksorganisation, Sveriges Bostadsrättsföreningars Centralorganisation och Sveriges köpmannaförbund. Till protokollet bör fogas bostadsdomstolens skrivelse som *bilaga 4*. Remissvaren finns tillgängliga i lagstiftningsärendet (Dnr 88-3314).

Prop. 1988/89:95

2 Allmän motivering

2.1 Allmänna utgångspunkter

Förfarandet i de allmänna domstolarna regleras i första hand av rättegångsbalken (RB). Den trädde i kraft år 1948 och innebar då en radikal nyordning. Utmärkande för förfarandet enligt RB är principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Dessa principer innebär bl. a. att ett mål skall avgöras vid en muntlig, koncentrerad huvudförhandling, där bevisningen läggs fram och parternas argumentering äger rum omedelbart inför domstolen. Detta skall skapa goda förutsättningar för den fria bevisprövning som förutsätts i RB och därmed för materiellt riktiga avgöranden.

Utgångspunkten för RU:s reformarbete har varit att de grundläggande principerna i RB skall behållas. En huvuduppgift för utredningen har emellertid varit att överväga om man kan jämka något på principerna med hänsyn till de krav som processekonomi, praktiska hänsyn och hushållning med rättsväsendets resurser ställer.

Den 1 januari 1988 reformerades tingsrättsförfarandet på grundval av RU:s förslag i ett delbetänkande från år 1982 (prop. 1986/87:89, JuU 31, rskr. 278, SFS 1987:747). Den gemensamma nämnaren för de ändringar som då gjordes var att man i högre grad än tidigare skulle kunna anpassa rättegångarna till vad det enskilda målet kräver. Avsikten var att verksamheten vid framför allt tingsrätterna skulle kunna bedrivas mer effektivt än tidigare. Även hovrätterna berördes delvis av förslagen.

De förslag som jag nu skall lägga fram grundar sig, som jag nyss nämnde, huvudsakligen på RU:s slutbetänkande från år 1987. När det gäller hovrättsprocessen syftar förslagen till att skapa ytterligare förutsättningar för en ändamålsenlig handläggning av tvistemål och brottmål.

Redan här vill jag nämna något ytterligare om en fråga som utredningen har fäst stor vikt vid när det gäller hovrättsprocessen, nämligen frågan om s. k. prövningstillstånd i hovrätt. För närvarande gäller beträffande vissa tvistemål – s. k. småmål – att de inte tas upp till fullständig prövning i hovrätt annat än om hovrätten lämnat tillstånd till det. Utredningens majoritet har föreslagit att dessa regler om prövningstillstånd avskaffas. I en reservation till betänkandet föreslås däremot att reglerna om prövningstillstånd i småmål behålls och vidare att kravet på prövningstillstånd i hovrätt utvidgas till vissa andra tvistemål och till vissa lindrigare brottmål. Enligt min mening ligger förslaget i reservationen väl i linje med önskemålet om att i högre grad än nu kunna anpassa förfarandet till vad det enskilda målet kräver och med strävandena att koncentrera hovrätternas resurser till de mera komplicerade fallen. Emellertid bör frågan om dispensprövning belysas ytterligare såväl från rättssäkerhetssynpunkt som

från rent lagteknisk utgångspunkt. Jag avser därför att inom kort låta remittera en departementspromemoria med förslag till utvidgning av systemet med prövningstillstånd på grundval av förslaget i reservationen. Jag tar således inte upp frågan om prövningstillstånd i hovrätt i detta ärende.

Jag kommer i det följande att – förutom frågor om rättegången i hovrätt – också in på frågorna om undanröjande och återförvisning, där mina förslag syftar till att minska den för parterna besvärande risken för upprepade rättegångar som följer av de nuvarande reglerna. Vidare tar jag upp förslag till ändrade sammansättningsregler i såväl hovrätt som tingsrätt. Dessa förslag utgår från intresset av en med bibehållen rättssäkerhet ändamålsenlig hushållning med domstolsväsendets resurser.

2.2 Hovrättsförfarandet

2.2.1 Gällande ordning i huvuddrag

Tingsrätternas *domar* kan utom i vissa undantagsfall överklagas till hovrätt genom s. k. vad. De flesta *beslut* av tingsrätt kan överklagas till hovrätt genom besvär.

De överklagade målen fördelas i hovrätterna på tre olika kategorier: *tvistemål*, *brottmål* och övriga mål, som brukar kallas *besvärsmål*.

Tvistemål och brottmål är de mål som överklagats genom vad i tvistemål och brottmål, ofta gemensamt betecknade vademål. De flesta andra mål hänförs till kategorin besvärsmål. Den senare målgruppen består av mål av vitt skilda slag. Dit hänförs i första hand frågor som överklagats genom besvär i brottmål och i tvistemål, t. ex. tingsrättens beslut i olika frågor under pågående rättegång. Till kategorin besvärsmål förs också t. ex. överklaganden i domstolsärenden, såsom adoptionsärenden, namnären den och boupptecknings- och arvsskatteärenden, besvär över beslut av inskrivningsmyndighet, besvär över beslut av länsskattemyndighet i gåvoskatteärenden samt besvär över kronofogdemyndighets beslut i utsökningsmål och lönegarantiärenden.

Det finns stora skillnader när det gäller handläggningen av å ena sidan tvistemål och brottmål och å andra sidan besvärsmål. I fråga om tvistemål och brottmål lämnar RB:s regler ett ganska stort utrymme för principerna om *muntlighet*, *omedelbarhet* och *koncentration* också i hovrätten. I tvistemål och brottmål gäller sålunda som huvudregel att hovrätten skall grunda sitt avgörande på vad som förekommit vid en muntlig förhandling. Möjligheterna att avgöra målen efter enbart skriftlig handläggning har dock ökat genom olika reformer efter RB:s införande.

Principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration gäller där- emot inte i besvärprocessen. Den processen är nästan alltid skriftlig, dvs. målen avgörs på handlingarna. Huvudförhandling förekommer aldrig men det finns en möjlighet för hovrätten att hålla förhör med parter och andra. Även i övrigt är förfarandet i besvärsmål enklare än i andra mål. Sålunda kan målen i större utsträckning än andra mål avgöras utan att motparten

bereds tillfälle att yttra sig. Det gäller i första hand när hovrätten inte ändrar det överklagade avgörandet.

De nuvarande reglerna innebär beträffande samtliga målkategorier att hovrätten gör en fullständig överprövning av tingsrättens avgörande i den mån det föranleds av överklagandet. I hovrätten kan i viss utsträckning också åberopas nytt material.

Reglerna om hovrätts *sammansättning* innebär att hovrätten normalt är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta i hovrätten, om tre eller flera lagfarna domare deltagit i tingsrättens avgörande. I familjemål och brottmål gäller i stället att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Vid avgörande av familjemål och brottmål på handlingarna och vid avgörande av bötesmål är hovrätten domför med tre lagfarna domare.

2.2.2 Utgångspunkter för en reform

En självklar utgångspunkt för det reformarbete som under senare år har bedrivits i fråga om förfarandet vid de allmänna domstolarna har varit att systemet med tre domstolsinstanser — alltså tingsrätterna, hovrätterna och högsta domstolen — skall behållas. Men den omständigheten att det finns tre domstolsinstanser innebär självfallet inte att de tre instanserna har samma funktioner.

Principen är sedan gammalt den att tyngdpunkten i rättskipningen skall ligga i tingsrätterna. Redan där skall parterna erbjudas en fullständig och kvalificerad prövning. Bl. a. genom sin geografiska spridning har tingsrätterna de bästa förutsättningarna att tillhandahålla en sådan prövning till en rimlig kostnad.

Hur väl man än anordnar förfarandet vid tingsrätterna finns det naturligtvis mål som av någon anledning blir felaktigt avgjorda. Hovrätternas huvuduppgift är att rätta till sådana felaktiga avgöranden.

För högsta domstolens del, slutligen, står prejudikatbildningen i centrum. Högsta domstolens huvuduppgift är att meddela avgöranden som kan tjäna till ledning för rättstillämpningen. Högsta domstolen sysslar därför inte annat än i mycket begränsad utsträckning med att korrigera felaktiga domstolsavgöranden.

Syftet med en översyn av hovrättsförfarandet bör vara att se till att resurserna koncentreras på de frågor som är väsentliga med hänsyn till syftet med hovrätternas verksamhet. Det är alltså viktigt att hovrätterna kan ägna huvuddelen av sin verksamhet åt att granska och överpröva mål som kan vara felaktigt avgjorda i tingsrätterna, framstår som svårbedömda eller som i andra hänseenden är kvalificerade. Detta förutsätter i sin tur att förfarandereglerna är ändamålsenliga.

På senare tid har förhållandena i hovrätterna blivit föremål för kritik. Kritiken, som ofta har kommit från domarhåll, har i stort sett gått ut på att hovrätterna på grund av ökad arbetsbörda har svårt att fullgöra sina uppgifter. I många fall har kritiken också avsett förfarandereglerna i rättegångsbalken. De nuvarande reglerna, enligt vilka målet oftast måste gås igenom fullständigt vid en huvudförhandling, sägs skapa en alltför om-

ständig ordning i många fall där allt talar för att tingsrättens dom inte skall ändras. Man pekar på att hovrättsförfarandet i dessa fall bara blir en onödig upprepning av tingsrättsprocessen. Vidare sägs att omhörandet av vittnen ofta inte tillför målet något som påverkar utgången och att ändringsfrekvensen är låg. Med andra ord anser man att hovrättsprocessen många gånger blir ett slags sämre repris av rättegången i tingsrätten, en dubbelprövning som inte medför en förbättring av kvaliteten i avgörandet.

Det framgår av remissbehandlingen av utredningens betänkande att den här kritiken är värd att beakta. Granskningen av de viktiga och komplicerade målen kan äventyras om alltför mycket av resurserna binds upp av mindre betydelsefulla eller självklara frågor. Det gäller i denna situation att se till att förfarandereglerne inte lägger hinder i vägen för en omDispositionering av resurserna. Jag är i de flesta hänseenden beredd att godta de förslag till lösningar som utredningen har lagt fram och som vunnit ett brett stöd vid remissbehandlingen. Till frågan om en utvidgning av systemet med s.k. dispensprövning i hovrätterna får jag — som jag nyss nämnde — anledning att återkomma i ett senare sammanhang.

2.2.3 Gränserna för hovrättens prövning

Mitt förslag: En regel införs för brottmål som klargör hur pass ingående hovrätten behöver pröva frågan om den tilltalade har begått gärningen i de fall där tingsrättens dom överklagats endast beträffande påföljden. Ingen utvidgning sker av parternas möjligheter att i tvistemål framställa nya yrkanden först i hovrätten.

Utredningens förslag: Överensstämmer med mitt förslag i fråga om brottmål. Utredningen har dessutom beträffande tvistemål föreslagit en viss utvidgning av möjligheterna att framställa nya yrkanden i högre rätt.

Remissinstanserna: När det gäller brottmål är remissinstanserna överlag positiva till RU:s förslag, även om några är tveksamma till den av utredningen föreslagna utformningen av regeln. En majoritet av remissinstanserna tillstyrker utredningens förslag beträffande tvistemål.

Skälen för mitt förslag:

Tvistemål

I svensk rätt är huvudregeln att väckt talan inte får ändras (13 kap. 3 § RB). Från detta förbud har vissa undantag gjorts. Enligt 13 kap. 3 § första stycket 1 RB får käranden på grund av omständighet som inträffat under rättegången eller först då blivit känd för honom kräva annan fullgörelse än som krävts i stämningsansökan. Ett exempel: Käranden har yrkat att få tillbaka en bil som han påstår att svaranden stulit av honom. Om svaranden då gör sig av med bilen under rättegången, får käranden i stället yrka

skadestånd motsvarande bilens värde. En sådan ändring av talan är tillåten när som helst under rättegången, inte bara i tingsrätten utan också i högre rätt.

Ett annat undantag från förbudet att ändra talan återfinns i 13 kap. 3 § första stycket 2 RB. Där föreskrivs att käranden under vissa förhållanden får yrka fastställelse rörande ett prejudiciellt rättsförhållande som har nära anknytning till den ursprungliga talan. En sådan taleändring är däremot inte tillåten i högre rätt.

I 13 kap. 3 § första stycket 3 RB finns slutligen en regel om två andra typer av nya yrkanden som kan få framställas i tingsrätt men inte i högre rätt. Enligt denna regel kan käranden i vissa fall få kräva ränta eller annan tilläggsförpliktelse, som följer av huvudförpliktelsen, trots att han inte yrkat det när processen inleddes. Han kan också få framställa andra nya yrkanden, om de stöder sig på väsentligen samma grund som det yrkande som han framställde när processen inleddes. Ett exempel på tillämpning av den sistnämnda regeln är att en talan om att få ut flera periodiska prestationer som har förfallit behöver utvidgas och omfatta också senare förfallna. Om ett nytt yrkande enligt paragrafen framställs sedan målet företagits till avgörande, får yrkandet avvisas om det inte utan olägenhet kan prövas i målet.

RU har föreslagit att sådana nya yrkanden som avses i 13 kap. 3 § första stycket 3 RB skall få framställas också i högre rätt, om det kan ske utan olägenhet. Skälen för förslaget är processekonomiska. Vad gäller mål om betalningsskyldighet för exempelvis hyra, telefon, elektricitet eller andra successivt uppkommande skulder skall borgenären enligt RU:s förslag kunna utvidga sitt yrkande i hovrätten till att avse även belopp som förfallit till betalning efter tingsrättens avgörande så länge yrkandet stöder sig på väsentligen samma grund som det ursprungliga yrkandet. T. o. m. för den betalningsskyldige — gäldenären — skulle det enligt RU ibland vara en fördel om det nya yrkandet kunde prövas utan vidare omgång. Härigenom skulle han slippa risken att behöva svara i en ny process.

Det finns enligt min mening tungt vägande skäl som kan anföras mot RU:s förslag. En grundläggande tanke bakom ett system med två instanser är att varje fråga som skall prövas i andra instans först skall ha behandlats i första instans. Undantag härifrån innebär att parterna förlorar sin rätt att få frågorna bedömda av två instanser. Dessutom blir följderna att den andra instansen får ta ställning till frågor som inte är så väl förberedda som annars. En rätt att framställa nya yrkanden som stöder sig på väsentligen samma grund som de gamla innebär ett betydelsefullt avsteg från instansordningsprincipen och kan innebära att hovrättsprocessen kompliceras på ett olyckligt sätt.

Ett annat skäl mot RU:s förslag är hänsynen till hovrätternas arbetsbörda. En bidragande orsak till att dispositiva tvistemål tar så lång tid att avgöra i hovrätterna är de många förberedande frågor som hovrätten har att ta ställning till under handläggningen av målen. I åtskilliga mål uppkommer nämligen frågan ifall omständigheter eller bevis, som inte förbragats i tingsrätten, skall tillåtas. Handläggningen av dessa frågor är tidskrävande. Det kan antas att ett genomförande av RU:s förslag skulle

ytterligare komplicera den förberedande handläggningen av tvistemål i hovrätterna och därigenom förlänga väntetiderna för parterna.

Ett tredje skäl mot RU:s förslag är – som ett par remissinstanser påpekat – att behovet av den föreslagna ändringen synes vara ringa.

De skäl mot RU:s förslag som jag nu har redovisat gör att jag förordar att förslaget inte genomförs.

Brottmål

Gränserna för domstolsprövningen i brottmål bestäms i första hand av regeln i 30 kap. 3 § RB. Enligt den bestämmelsen får domen inte avse annan gärning än den för vilken det har förts ansvarstalan i målet. Vidare stadgas att rätten inte är bunden av åklagarens yrkande beträffande gärningens rubricering och tillämpligt lagrum. Av regeln anses också följa att påföljdsvalet och straffmätningen inte är beroende av yrkanden från parternas sida.

I hovrätten skall den som överklagar i sin vadeinlaga ange i vilken del domen överklagas och den ändring i domen som han yrkar (51 kap. 4 § RB). Efter vadetidens utgång får han inte ändra sin vadetalan till att avse annan gärning än den som avses i vadeinlagen.

Reglerna om gränserna för domstolsprövningen i brottmål innebär att det oavsett parts yrkande eller medgivande alltid skall ske en överprövning beträffande såväl skuldfrågan som påföljdsfrågan. Om en tilltalad överklagar tingsrättens dom med yrkande omstrafflindring, har hovrätten i princip att pröva även skuldfrågan. Och om en åklagare yrkar straffskärpning i hovrätten, kan hovrätten ändå – trots att den tilltalade inte har överklagat – sänka straffet eller hänföra gärningen till ett mindre allvarligt brott eller till och med frikänna den tilltalade från ansvar.

I viss utsträckning begränsas emellertid hovrättens prövning i praktiken av parternas yrkanden. I allmänhet kan sålunda hovrättens prövning av skuldfrågan göras ganska enkel när vadekäranden överklagar endast i påföljdsfrågan. Hur omfattande prövningen skall vara i det enskilda fallet kan dock många gånger framstå som tveksamt. Ett ställningstagande till frågan om gränserna för hovrättens prövningsskyldighet blir särskilt problemfyllt när den tilltalade vid huvudförhandlingen i hovrätten gör invändningar mot tingsrättens bedömning av skuldfrågan trots att han tidigare i hovrätten riktat sin kritik endast mot tingsrättens bedömning av påföljdsfrågan eller en fråga angående särskild rättsverkan. Som reglerna är nu tvingas hovrätten många gånger att föranstalta om en relativt fullständig bevisupptagning i den situationen.

Det hittills sagda gäller även det fallet att en och samma gärning innefattar flera brott. Har sålunda den tilltalade på grund av en och samma gärning fällts för flera brott och överklagar han endast beträffande påföljdsfrågan, har hovrätten viss skyldighet att självmant pröva om han har begått brotten. Har han överklagat beträffande endast ett av brotten, har hovrätten samma skyldighet att pröva ansvarsfrågan beträffande övriga brott (jfr NJA 1963 s. 39).

Om emellertid åtalet avser flera gärningar, är det i princip endast den

gärning som avses i vadeinlagen som kan bli föremål för hovrättens prövning. Det följer av grunderna för 30 kap. 3 § och 51 kap. 24 § RB.

Vad som kan komplicera tillämpningen av de nu berörda bestämmelserna är att tingsrätten för det mesta fastställt en gemensam påföljd för de åtalade gärningarna. Beträffande omfattningen av hovrättens prövning har man i sådant fall enligt Welamson (Rättegång VI, andra upplagan 1978, s. 72) att skilja mellan två olika situationer. Om vadetalan innehåller ett ovillkorligt yrkande angående mildring eller skärpning av den gemensamma påföljden, skall både skuldfrågan och påföljdsfrågan omprövas beträffande samtliga gärningar. Om vadetalan uttryckligen riktar sig endast mot den straffrättsliga bedömningen av en viss gärning — eventuellt med yrkande om sådan ändring av påföljden som kan föranledas av bifall till nämnda yrkande — skall enligt Welamson skuldfrågan prövas endast beträffande denna gärning men påföljdsfrågan prövas beträffande samtliga gärningar (se NJA 1962 s. 328 och 1981 s. 1169; jfr även NJA 1983 s. 517).

Liksom RU anser jag det angeläget med ett klarläggande av hur ingående hovrättens prövning av skuldfrågan skall vara när den tilltalade inte riktat sitt överklagande mot skuldfrågan utan endast begärt att tingsrättens dom skall ändras beträffande påföljden eller särskild rättsverkan. Den nuvarande osäkerheten om rättsläget på denna punkt är till nackdel för domstolsarbetet. Överprövningen blir ibland mer ingående än nödvändigt och detta utgör ett slöseri med hovrättens resurser. En regel varigenom rättstillämpningen görs enhetlig torde i inte obetydlig grad kunna göra hovrättens arbete och prövning effektivare. För åklagare, tilltalade och försvarare innebär det många gånger ett problem att inte kunna förutse hur omfattande hovrättsprövningen kommer att bli. Genom att ge föreskrifter om hur omfattande överprövningen skall vara kan man undvika att den tilltalade drabbas av rättsförluster eller kommer att känna sig oriktigt behandlad av domstolen.

Att olägenheterna av det nuvarande osäkra rättsläget främst gäller de fall där överklagandet riktar sig mot påföljdsfrågan och inte de fall där det riktar sig mot skuldfrågan beror på att påföljdsfrågan ofta utan större olägenhet kan bli föremål för en omfattande officialprövning medan motsatsen gäller viktiga delar av skuldfrågan. En ny regel bör därför gå ut på att inskränka hovrättens prövningsskyldighet beträffande skuldfrågan i de fall där överklagandet av tingsrättens dom endast avser andra delar av domen.

När man utformar en sådan regel måste man se till att hovrättens prövningsskyldighet inte inskränks i vidare mån än som är motiverat av intresset att undvika onödigt bevisupptagning. I begreppet skuldfrågan inryms flera frågor vilka förhållandevis sällan är beroende av bevisning. Hit hör i första hand frågor om gärningens straffbarhet och brottets rättsliga beteckning, utslutning av påföljd på grund av bristande straffmyndighet och bortfallande av påföljd på grund av preskription. Om en sådan fråga kommer upp under en rättegång trots att den inte omfattas av överklagandet, bör nuvarande ordning i fråga om hovrättens prövningsskyldighet bestå.

När det gäller vissa andra frågor som inryms i begreppet skuldfrågan är

det inte lika ovanligt att det krävs bevisupptagning. Det kan exempelvis röra sig om effekten av brottet, det subjektiva rekvizitet eller frågor om nödvärn eller annan nödhandling. Emellertid är bevisupptagning i sådana frågor mycket ofta av betydelse även för bedömningen av påföljdsfrågan. Det finns därför enligt min mening inte tillräckliga skäl att inskränka hovrättens skyldighet att pröva sådana frågor i de fall de kommer upp under en rättegång som rör påföljdsfrågan.

På grund av det anförda bör, som RU har föreslagit, en regel om inskränkning i hovrättens skyldighet att pröva en inte överklagad skuldfråga inskränkas till att avse den del av skuldfrågan som innefattar prövningen av frågan huruvida den tilltalade har begått gärningen eller inte. En prövning av denna del av skuldfrågan kräver nämligen typiskt sett en överprövning av den vid tingsrätten upptagna bevisningen, och en sådan överprövning bör – för att bli effektiv – helst initieras av part. Samtidigt är det i allmänhet fråga om bevisning som saknar betydelse för bedömningen av påföljdsfrågan.

Jag vill nämna att det fallet att tingsrätten funnit att den tilltalade inte har begått gärningen inte behöver regleras, eftersom det i sådant fall är uppenbart att åklagarens eller målsägandens överklagande omfattar såväl skuldfrågan som påföljdsfrågan, däri inbegripet även frågan om särskild rättsverkan.

Det skulle emellertid föra för långt att införa en ordning enligt vilken hovrätten aldrig skulle kunna pröva frågan om den tilltalade begått gärningen när överklagandet inte omfattar denna fråga. Det skulle bl. a. tvinga hovrätten att utmäta en påföljd även i de fall hovrätten anser det uppenbart att den tilltalade är oskyldig. Man måste därför ge utrymme för en viss begränsad prövning av skuldfrågan även i dessa fall. En lämplig avvägning kan, som RU föreslagit, vara att man till förebild tar reglerna om beviljande av s. k. extraordinär dispens i högsta domstolen (se 54 kap. 10 § första stycket 2 RB).

RU:s förslag innebär sålunda att hovrättens officialprövningsskyldighet inskränks till en kontroll motsvarande den som högsta domstolen skall göra vid dispensprövning i ett överklagat mål. RU föreslår att det i RB:s kapitel om vad i brottmål införs en bestämmelse av innehåll att hovrätten självmant skall pröva frågan om den tilltalade har begått den åtalade gärningen endast om det i denna del föreligger något förhållande som skulle kunna utgöra grund för resning eller kunna medföra undanröjande av tingsrättens dom på grund av domvilla eller om målets utgång vid tingsrätten uppenbarligen beror på grovt förbiscende eller grovt misstag.

Remissinstanserna är över lag positiva till förslaget. Hovrätten för Västra Sverige ifrågasätter om det från rättssäkerhetssynpunkt är tillfredsställande att paragrafen omfattar fallet att den tilltalade mot sitt nekande fällt till ansvar och dömts till en icke frihetsberövande påföljd, men åklagaren överklagar med yrkande om fängelse. Göteborgs tingsrätt anser att hovrätten, när det under handläggningen av t. ex. den överklagade påföljdsfrågan framkommer någon omständighet som uppenbart kan föranleda ändrad bedömning i skuldfrågan, av rättssäkerhetsskäl bör få möjlighet att självmant pröva även skuldfrågan.

För egen del anser jag att den föreslagna regleringen innebär en lämplig avvägning mellan de olika intressen som gör sig gällande. Mot bakgrund av att det är parterna som bestämmer huruvida och i förekommande fall i vilka delar som det överklagade avgörandet över huvud taget skall bli föremål för överprövning, anser jag inte att det bör möta några betänkligheter att den föreslagna regeln får omfatta även det fall som hovrätten för Västra Sverige har tagit upp. Den tilltalade har ju möjlighet att anslutningsvädja sedan åklagaren överklagat. När det gäller det av Göteborgs tingsrätt nämnda fallet vill jag påpeka att det i allmänhet torde föreligga grund för resning, om det kommer fram omständigheter som uppenbart bör föranleda ändrad bedömning i skuldfrågan. Jag förordar således en regel med det innehåll som RU har föreslagit.

RU har inte föreslagit någon särskild regel för flergärningsfallen utan ansett att omfattningen av hovrättens prövningsskyldighet i sådana fall bör bedömas med utgångspunkt från en regel angående engärningsfallen. Denna lösning har under remissbehandlingen kritiserats av hovrätten för Västra Sverige, som ansett att det med hänsyn till att en dom ofta nog omfattar flera brott förefaller egendomligt att utforma paragrafen så att den enligt ordalydelsen bara avser engärningsbrottslighet. Jag kan inte instämma i denna kritik. I paragrafen föreskrivs hur hovrätten skall förfara när tingsrätten funnit att den tilltalade har begått den åtalade gärningen. Regeln är givetvis tillämplig även när det i en rättegång prövas frågor om ansvar för flera gärningar. Det behövs inga särskilda regler för dessa fall.

En särskild fråga är huruvida regeln om hovrättens prövningsskyldighet skall ta själva överklagandet till utgångspunkt eller om även sådana yrkanden som framställs senare och kanske först vid huvudförhandlingen i hovrätten skall beaktas. Säkert skulle det komma att uppstå processekonomiskt och processtekniskt olyckliga situationer, om man av hovrätten kräver en fullständig bevisupptagning rörande frågan om den tilltalade har begått gärningen även när denna fråga inte har omfattats av själva överklagandet utan förts på tal först på ett sent stadium i handläggningen. Konsekvenserna skulle ofta bli att huvudförhandlingar måste ställas in.

Enligt min mening finns det inte skäl att sträcka överprövningen så långt. I stället måste principen, liksom hittills, vara att själva överklagandet, till vilket får räknas komplettering enligt 51 kap. 7 § första stycket RB, bildar utgångspunkt för vilka frågor som skall prövas av hovrätten (jfr Welamson, Rättegång VI, andra upplagan 1978, s. 73). Därutöver har hovrätten i de nu berörda fallen givetvis en överprövningsskyldighet i de situationer där det enligt vad som förut sagts skall ske en officialprövning, dvs. en skyldighet att pröva samtliga påföljdsfrågor m. m. samt ur vissa synvinklar även frågan om den tilltalade har begått gärningen. Reglerna i den föreslagna 51 kap. 23 a § blir således bestämmande för hovrättens prövning även i de nu aktuella fallen. Bevisfrågor rörande sådana gärningar som inte omfattas av överklagandet kommer med denna ordning att överprövas endast i rena undantagsfall.

Jag föreslår alltså att RB:s regler om vad i brottmål (51 kap.) kompletteras med en ny paragraf, 23 a §, i enlighet med det sagda.

I specialmotiveringen kommer jag att ta upp vissa ytterligare frågor som aktualiserats under remissbehandlingen.

2.2.4 Underlaget för hovrättens prövning

Mitt förslag: I RB markeras tydligare än nu att hovrätten har att ta självständig ställning till frågan ifall muntlig bevisning, som tagits upp i tingsrätten, skall tas upp på nytt i hovrätten. Parternas möjligheter att i tvistemål införa nytt processmaterial i hovrätten inskränks till de fall där parten gör sannolikt att han haft giltig ursäkt för att inte åberopa detta redan i tingsrätten.

Utredningens förslag: Överensstämmer i princip med mitt förslag. Utredningen har dock föreslagit en annan konstruktion av regeln om parternas rätt att införa nytt processmaterial i hovrätten.

Remissinstanserna: Förslaget om hovrättens ställningstagande till frågan om vilken muntlig bevisning som skall tas upp på nytt i hovrätten tillstyrks av det stora flertalet remissinstanser. Förslaget om att inskränka möjligheterna att införa nytt processmaterial i hovrätten har fått ett mera blandat mottagande. De flesta tillstyrker en inskränkning, men många förespråkar en annan konstruktion av regeln.

Skälen för mitt förslag:

Allmänt

Med underlaget för hovrättens prövning menar jag allt det som hovrättens avgörande skall vila på. Viktiga beståndsdelar är därvid de omständigheter och de bevis som parterna åberopar till stöd för sin talan. På grundval av detta material avgör hovrätten målet. I hovrättens funktion som överprövningsinstans ligger att prövningen i första hand skall koncentreras till de frågor och det material som tingsrätten bedömt. Jag skall nu ta upp två förslag från RU som syftar till att förbättra möjligheterna att åstadkomma en sådan ordning.

Behovet av omhörande av vittnen m. fl.

I tingsrätten spelas förhör med vittnen och andra regelmässigt in på band. I hovrätten kan sådan bevisning förebringas på olika sätt; genom att ett förnyat förhör hålls, genom att en utskrift av tingsrättens bandupptagning läses upp, genom att bandet spelas upp eller genom att tingsrättens referat av förhöret läses upp.

I vissa fall måste enligt lag bevisupptagningen ske genom ett förnyat förhör i hovrätten. Jag tänker härvid på de s. k. tilltrosparaferna (50 kap. 23 § och 51 kap. 23 § RB). Vad jag nu tar upp avser fall som inte regleras av dessa paragrafer.

När det gäller muntlig bevisning samverkar flera omständigheter till att

bevismaterialet oftast är mera tillförlitligt i tingsrätten än i hovrätten. Redan tidsfaktorn har denna effekt. Vittnen och andra förhörspersoner kommer i allmänhet ihåg den händelse de hörs om sämre allt eftersom tiden går. Ju längre tid som förflyter mellan förhöret i tingsrätten och förhandlingen i hovrätten, desto sämre blir typiskt sett beviset. Dessutom kan de hörda personerna påverkas såväl av vad de upplevt vid huvudförhandlingen i tingsrätten som av vad de eventuellt har läst i tingsrättens dom.

Med hänsyn till det sagda bör man eftersträva att muntlig bevisning inte tas upp på nytt i hovrätten om det inte finns ett verkligt behov av det. Ny bevisupptagning kan exempelvis behövas om nytt processmaterial förebringas i hovrätten, om det anses nödvändigt att ställa kompletterande frågor eller om ett omhörande är av betydelse för tilltrosbedömningen.

Den bestämmelse som reglerar frågan om när muntlig bevisning skall tas upp på nytt av hovrätten är 35 kap. 13 § RB. Enligt bestämmelsen krävs förnyad bevisupptagning endast om hovrätten finner det vara av betydelse för utredningen eller om en part yrkar det och hovrätten inte finner att det skulle sakna betydelse.

Enligt vad RU har funnit har bestämmelsens tillämpning många gånger utfallit så att parternas yrkanden helt bestämmer frågan om omhörande. Hovrätten gör alltså enligt RU ofta ingen egen prövning av betydelsen av beviset. Målet sätts ut och vittnen och andra kallas i enlighet med parternas yrkanden i bevisuppgifterna, ibland t. o. m. utan att ens referenten i målet har tagit ställning till frågan om och hur bevisningen bör förebringas.

Detta är inte tillfredsställande. Hovrätten bör i varje mål i god tid före huvudförhandlingen ta ställning till frågan om omförhör skall äga rum eller om bevisningen kan förebringas på annat sätt. Motsvarande ordning bör gälla när det förekommit syn vid tingsrätten.

RU har ansett att det krävs en lagändring för att få till stånd en ändring av detta slag. Jag delar RU:s uppfattning, som vunnit stöd vid remissbehandling, och förordar därför att 35 kap. 13 § andra stycket RB ändras så att de bevis som bestämmelsen avser behöver tas upp på nytt endast om hovrätten finner det vara av betydelse för utredningen. Den uttryckliga regeln om partsinflytande på frågan tas alltså bort ur paragrafen. En sådan åtgärd markerar att det är hovrätten som ensam har att fatta det slutliga avgörandet i frågan om nytt förhör skall äga rum.

Jag vill understryka att avsikten inte är att ta bort allt partsinflytande i frågan. Parternas uppfattning skall givetvis beaktas vid den prövning som hovrätten har att göra.

Nya omständigheter och bevis i tvistemål

Jag har tidigare understrukit att rättegångens tyngdpunkt bör ligga i tingsrätten och att det i hovrättens funktion som överprövningsinstans ligger att hovrätten så långt som möjligt bör ha samma underlag för sin prövning som tingsrätten hade. Det är alltså viktigt att parterna förmås att åberopa allt relevant processmaterial i tingsrätten. Ett sätt att åstadkomma det är

att inskränka rätten att åberopa nya omständigheter och nya bevis i hovrätten. Å andra sidan innebär sådana inskränkningar ökad risk för att hovrättens avgöranden blir materiellt oriktiga.

Enligt RB gäller för *brottmål* att parterna har rätt att åberopa nya omständigheter i hovrätten, så länge de håller sig inom ramen för den gärning som målet gäller. Det är också tillåtet att i brottmål åberopa nya bevis, i den mån bevisningen inte bör avvisas med stöd av 35 kap. 7 § RB. Jag förordar inte några ändringar i dessa hänseenden.

Bestämmelser om parternas rätt att i *tvistemål* åberopa nya omständigheter och bevis i hovrätten finns i 50 kap. 25 § tredje stycket RB. Frågan reglerades i RB:s ursprungliga lydelse så att nya åberopanden inte tillåts, om underlåtenheten att redan i underrätten göra de ifrågavarande åberopandena kunde antas föranledd av ett otillbörligt syfte eller av grov vårdslöshet. Man eftersträvade med denna reglering att en part visserligen skulle ha möjlighet att i rimlig utsträckning åberopa nytt material i hovrätten men att denna rätt skulle utnyttjas endast i undantagsfall. Den åsyftade effekten uppnåddes emellertid inte. Domstolarna tycks ha dragit sig för att stämpla en parts förfarande som otillbörligt eller grovt vårdslöst, och inte heller parterna synes ha velat åberopa bestämmelsen i nämnvärd omfattning. Att nya rättsfakta eller ny bevisning kom upp först i hovrätten blev följaktligen vanligt.

Bestämmelserna fick sin nuvarande lydelse år 1971 (prop. 1971:45, JuU 7, rskr. 163). Enligt 50 kap. 25 § tredje stycket RB får ett åberopande av en omständighet eller ett bevis först i hovrätten numera ske endast om parten gör sannolikt att han haft *giltig ursäkt* för sin underlåtenhet att åberopa omständigheten eller beviset vid tingsrätten eller om det av *annan särskild anledning* bör tillåtas att omständigheten eller beviset åberopas.

Det förslag som i lagstiftningsärendet förelades lagrådet innebar en mer långtgående inskränkning av möjligheterna till nya åberopanden i hovrätt. Sålunda föreslogs att *part* inte skulle få åberopa nya omständigheter eller bevis i hovrätten, om han inte gjorde sannolikt att han inte kunnat åberopa omständigheten eller beviset vid underrätten eller han eljest haft giltig ursäkt att inte göra det. Enligt detta förslag skulle man alltså bortse från betydelsen för målets utgång av den nya omständigheten eller det nya beviset och bara ta ställning till om parten haft giltig ursäkt för att han inte gjorde åberopandet redan vid tingsrätten. Föredragande departementschefen påpekade härvid att redan möjligheten att bestämmelserna kunde komma att tillämpas innebar en allvarlig tankeställare för parterna. Bestämmelser av denna innebörd kunde därför väntas få viss betydelse vid underrättens processledning när det gäller att för parterna framhålla vikten av att alla relevanta omständigheter och bevis åberopas i underrätten. Mot bakgrund av att bestämmelserna kunde antas bli tillämpade med försiktighet borde enligt departementschefen de betänkligheter som under remissbehandlingen hade förts fram mot den föreslagna ordningen inte föranleda att kommitténs förslag frångicks (prop. 1971:45 s. 99).

Departementschefen uttalade vidare att han ansåg att möjligheten att åberopa nya omständigheter och bevis i allmänhet borde vara mindre i högsta domstolen än i hovrätt. Detta hindrade emellertid inte att den nu

aktuella bestämmelsen gavs samma lydelse som motsvarande bestämmelse för rättegången i högsta domstolen. En sådan utformning av lagtexten motiverades också av att nyansskillnaden var liten. Det borde därför också i hovrätt krävas att parten gjorde sannolikt att han inte hade kunnat åberopa omständigheten eller beviset vid lägre rätt eller att han eljest haft giltig ursäkt att inte göra det. En annan sak var att hovrätten till skillnad från högsta domstolen vid bedömningen av om en giltig ursäkt förelåg hade att ta hänsyn till att parterna endast i en instans haft möjlighet att åberopa omständigheten eller beviset. Detta borde enligt departementschefen leda till att vad som i hovrättsprocessen skulle anses vara giltig ursäkt fick ett vidare utrymme än det som är giltig ursäkt i högsta domstolen (a. prop. s. 99).

Departementschefen påpekade slutligen att någon begränsning av rätten att göra nya åberopanden i hovrätt i allmänhet inte borde förekomma i indispositiva mål. I dessa mål hade nämligen det allmännas intresse av materiellt riktiga avgöranden medfört att rätten fått fria händer att införskaffa den bevisning som kunde anses nödvändig, även om den inte hade åberopats av part. Om en ny omständighet eller ett nytt bevis som var av betydelse för utgången i målet kom fram först i hovrätten, var hovrätten därför skyldig att beakta det nya materialet (a. prop. s. 100).

Paragrafen fick sin gällande lydelse på förslag av lagrådet. Lagrådet anförde bl. a. (prop. 1971:45 s. 133 f.):

Vid utformningen av bestämmelsen bör beaktas att, såsom departementschefen anförde, part – oberoende av om han haft giltig ursäkt – skall äga rätt att i indispositiva tvistemål åberopa nya omständigheter och nya bevis. Vad gäller dispositiva tvistemål kan, såsom jämväl antytts i remissprotokollet, fall förekomma då det med hänsyn till rättsläget och önskemålet om en materiellt tillfredsställande utgång får anses orimligt att ny utredning avvisas. För att i dylikt fall medge införandet av nytt material kan kravet på giltig ursäkt behöva ges en vidare tolkning än orden tillåter; det kan till och med sägas att det blir svårare att medge åberopandet ju viktigare den nya utredningen är. I många fall, t. ex. när part först i hovrätt anlitar juridiskt biträde, måste det bli va vanskligt att bedöma i vad mån parts bristfälliga sätt att föra processen är ursäktligt eller icke.

Det synes även böra beaktas att om en parts möjlighet i ifrågavarande hänseende kringskäres allt för mycket i hovrätt, detta kan föranleda att parten i underrätten för att vara på den säkra sidan inför processmaterial som senare visar sig onyttigt.

Även med beaktande av intresset att allt relevant processmaterial förbringas i underrätt synes vad som anförts böra föranleda att förevarande bestämmelse göres mindre snäv och medger åberopande av ny omständighet eller nytt bevis även då det av annan anledning än de i förslaget angivna framstår såsom berättigat att det får ske. Vid en sådan omformulering av bestämmelsen synes det icke vara nödvändigt att vid sidan av giltig ursäkt ange att åberopandet icke kunnat ske i underrätten.

Departementschefen anförde att vad lagrådet uttalat i sak överensstämde med vad han uttalat i remissprotokollet, och att han därför biträdde lagrådets förslag (a. prop. s. 139).

Bestämmelsen i 50 kap. 25 § tredje stycket RB har kritiserats. Det har

bl. a. gjorts gällande att hovrätternas tillämpning av regeln är skiftande och att detta knappast är godtagbart från rättssäkerhetssynpunkt. Somliga hovrättsavdelningar påstås sålunda ha en restriktiv praxis medan andra sägs ha en avsevärt mera liberal inställning till vad som skall anses utgöra giltig ursäkt, vissa avdelningar sägs ställa högre krav för tillåtande av nya omständigheter än för tillåtande av nya bevis osv.

Ett annat problem med bestämmelsen har med hovrätternas arbetsbelastning att göra. För att kunna ta ställning till om det av "annan särskild anledning" bör tillåtas att den nya omständigheten eller det nya beviset åberopas krävs ofta en ingående föredragning av hela målet. Om det nya åberopandet tillåts, ser sig motparten inte sällan föranlåten att för egen del åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis, varför målet måste föredras ytterligare en gång.

Med anledning av de angivna problemen har RU undersökt om det går att ändra bestämmelsen. En utgångspunkt har därvid varit att processens tyngdpunkt bör ligga i tingsrätten och att parterna därför i princip bör åberopa allt material redan i första instans. RU har härvid bl. a. övervägt om man kan låta en part, som i hovrätten åberopar nytt material utan giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa det i tingsrätten, drabbas av preklusion oavsett om det föreligger "annan särskild anledning" för att tillåta åberopandet, efter mönster från vad som enligt 55 kap. 13 § RB gäller för åberopanden i högsta domstolen. RU har dock funnit att det finns anledning att vara mera liberal med att tillåta nya åberopanden i hovrätterna än i högsta domstolen. Det bör därför, enligt RU, finnas undantag i preklusionsbestämmelsen inte bara för de situationer där det föreligger giltig ursäkt utan även för de fall där ett tillåtande av den nya omständigheten eller det nya beviset uppenbart skulle leda till ett riktigare avgörande. Enligt RU:s förslag bör rätten att åberopa nya omständigheter och bevis finnas kvar, såvida giltig ursäkt föreligger för underlåtenheten att åberopa dessa i tingsrätten. Däremot anser RU att nytt material inte bör tillåtas av "annan särskild anledning". I stället bör detta andra undantag från huvudregeln ersättas av en regel av det innehåll att även om giltig ursäkt inte föreligger, omständigheten eller beviset får åberopas, om det är uppenbart att det inte föranleder någon olägenhet att omständigheten prövas eller beviset förebringas.

Med begreppet "utan olägenhet" menar RU att ett åberopande av nya omständigheter eller nya bevis inte skall leda till att motparten för sin del åberopar nya omständigheter eller nya bevis, att den tidigare bestämda ordningen för målets avgörande inte rubbas på så sätt att huvudförhandlingen behöver inställas, att själva åberopandet, liksom förebringandet av bevisningen till stöd för den nya omständigheten eller den nya bevisningen i sig, inte föranleder tidsutdräkt eller att åberopandet i övrigt inte medför ökade kostnader vare sig för samhället eller för motparten. Målets handläggning får alltså inte vare sig kompliceras eller förlängas nämnvärt på grund av det nya materialet. Tanken är att detta undantag från preklusionsregeln skall vara den yttersta ventilen och att det samtidigt – i motsats till vad som gäller för närvarande – skall vara enkelt för hovrätten att bedöma om förutsättningarna är uppfyllda.

Jag delar RU:s uppfattning att den nuvarande regeln inte har fungerat tillfredsställande och att en ny regel bör tillskapas för att ytterligare markera att processens tyngdpunkt bör ligga i första instans. I likhet med en reservant i RU och flera remissinstanser tror jag dock att RU:s förslag är ägnat att medföra tillämpningsproblem. Det kan även innebära en ökning av de fall där ett nytt återopande tillåts. Jag menar därför att problemen måste lösas på annat sätt.

Som jag nämnt gäller för tvistemål i *högsta domstolen* att part inte får återropa nya omständigheter eller bevis med mindre han gör sannolikt att han inte kunnat återropa omständigheten eller beviset vid lägre rätt eller han eljest haft giltig ursäkt för att inte göra det. Flera av remissinstanserna har, liksom reservanten, varit inne på tanken att en liknande bestämmelse skulle kunna gälla i hovrätterna. Man skulle alltså bortse från betydelsen för målets utgång av den nya omständigheten eller det nya beviset, och bara ta ställning till om parten haft giltig ursäkt för att han inte gjorde återopandet redan vid tingsrätten. Enligt min mening finns det, mot bakgrund av vad som förevarit i lagstiftningsärendet, nu anledning att överväga en sådan lösning.

Som jag tidigare understrukit är det angeläget att eftersträva att processens tyngdpunkt förläggs till tingsrätten. Generösa möjligheter att komma med nya återopanden i andra instans gör att tyngdpunkten i förfarandet på ett inte önskvärt sätt kan förskjutas uppåt i domstolshierarkin. En sådan förskjutning är till nackdel från kostnads- och effektivitetssynpunkt, både för parterna i det enskilda målet och för samhället.

Avsikten med bestämmelsen i 50 kap. 25 § tredje stycket RB är alltså att förmå parterna att lägga ned tillräcklig omsorg på processen i första instans, så att de återopar allt vad de bedömer ha betydelse för att vinna processen redan där. Under remissbehandlingen har det sagts att partsombud inte sätter sig in i målen tillräckligt under processen i tingsrätten i hopp om att kunna reparera skadan i andra instans. Av allt att döma har problemen med slarvig processföring i första instans och nya återopanden i andra instans blivit vanligare än vad som kunde förutses vid 1971 års fullföljdsreform. Detta blir både kändanden och svaranden lidande av genom att de måste satsa tid och pengar på en hovrättsprocess. Onödigt omfattande hovrättsprocesser innebär också att hovrättens resurser används på ett mindre ändamålsenligt sätt.

Det finns inget annat verksamt sätt att komma till rätta med dessa problem än att i princip förbjuda nya återopanden i hovrätt, om parten inte haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet. Nackdelen med en sådan regel har sagts vara att den medför en risk för felaktiga domar. Jag tror emellertid att den risken är obetydlig. För det första har man, med den nuvarande regleringen i fråga om tingsrätternas materiella processledning och möjligheterna till biträdeshjälp genom allmän rättshjälp eller rättsskyddsförsäkring, generellt sett goda garantier för att parterna redan i tingsrätten återopar allt väsentligt material. För det andra visar erfarenheten att de nya återopanden som parter vill göra i hovrätt inte sällan avser material som visar sig inte vara av avgörande betydelse för målets utgång. I den mån materialet har betydelse för utgången kan parten i allmänhet göra

sannolikt att han haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa materialet redan i tingsrätten.

Jag förordar således att möjligheterna för part att i hovrätt åberopa nya omständigheter och nya bevis inskränks i enlighet med vad jag anför. Bestämmelsen i 50 kap. 25 § tredje stycket RB bör därför få en lydelse som i huvudsak överensstämmer med motsvarande bestämmelse för högsta domstolens del, 55 kap. 13 § RB. När det gäller tolkningen av begreppet "giltig ursäkt" vill jag hänvisa till vad föredragande statsrådet anförde i 1971 års lagstiftningsärende (prop. 1971:45, särskilt s. 100). Jag vill därvid särskilt betona att frågan bör bedömas mot bakgrund av *partens egna förutsättningar* att avgöra hur processen skall föras. Här kommer sådana faktorer som möjligheterna att få allmän rättshjälp i målet in. Vidare vill jag understryka att det är naturligt att vad som i hovrättsprocessen är att anse som giltig ursäkt får ett vidare utrymme än det som är giltig ursäkt i högsta domstolen.

Liksom nu bör någon begränsning av möjligheterna att i hovrätt åberopa nya omständigheter eller bevis inte förekomma i äktenskapsmål, faderskapsmål eller andra indispositiva mål. Detta bör emellertid komma till uttryck i lagtexten.

2.2.5 Avvägningen mellan muntlighet och skriftlighet

Mitt förslag: Inga ändringar genomförs i fråga om möjligheterna att avgöra mål på handlingarna i hovrätt. Nya regler införs om muntlig förberedelse i tvistemål och brottmål för att uppmuntra ett flitigare utnyttjande av möjligheten till sådan förberedelse.

Utredningens förslag överensstämmer med mitt förslag.

Remissinstanserna: Alla remissinstanser som yttrat sig tillstyrker förslaget om muntlig förberedelse eller lämnar det utan erinran. Bara en remissinstans förordar en ändring i reglerna om möjlighet att avgöra mål på handlingarna.

Skälen för mitt förslag:

Möjligheterna att avgöra mål utan huvudförhandling

Huvudregeln för hovrättsförfarandet är – i enlighet med de s. k. omedelbarhets- och muntlighetsprinciperna – att målen skall avgöras efter huvudförhandling. Det finns dock viktiga undantag från denna regel. Det gäller i huvudsak mål där utredningen inte kräver huvudförhandling och där parterna är ense om att målet kan avgöras efter ett skriftligt förfarande. Möjligheterna att avgöra mål utan huvudförhandling utvidgades i vissa hänseenden genom en reform år 1984 (prop. 1983/84:78). Genom reformen stärktes också parternas inflytande över frågan om muntlig eller skriftlig handläggning.

Frågan huruvida RB:s regler i dessa hänseenden stämmer överens med

Sveriges åtaganden enligt 1950 års europeiska konvention angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (europakonventionen) har varit aktuell vid flera tillfällen under de senaste åren. En av bestämmelserna i konventionen – artikel 6 – gäller den enskildes rätt till domstolsprövning av sina civila rättigheter och skyldigheter och av anklagelse mot sig för brott. Frågan har gällt i vad mån denna bestämmelse ställer upp ett krav på att hovrätten i ett dit överklagat brottmål skall hålla muntlig förhandling på den tilltalades begäran. I ett fall har den europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna ansett att en kränkning av artikel 6 förelegat genom att en hovrätt, i ett mål om ansvar för hot mot tjänsteman, avgjort målet utan huvudförhandling i strid mot den tilltalades begäran (domstolens dom den 26 maj 1988 i det s. k. Ekbatanimålet).

I det nu nämnda fallet avgjordes målet med tillämpning av de regler i RB som gällde före 1984 års reform. Numera gäller att hovrätten skall hålla huvudförhandling i brottmål om någon part begär det och det inte är uppenbart obehövt. Vid prövningen av om huvudförhandling är uppenbart obehövt torde hovrätterna numera även väga in att en vägrad huvudförhandling kan strida mot Sveriges åtaganden enligt europakonventionen. Högsta domstolen har också i ett nyligen avgjort mål vägt in bedömningar av dessa slag (se högsta domstolens beslut 1988-11-24 i mål Ö 328/87).

Något avgörande som avser de nya reglerna finns ännu inte, vare sig från domstolen eller från den europeiska kommissionen för de mänskliga rättigheterna. Såvitt nu kan bedömas finns det inget som talar för annat än att de nuvarande reglerna uppfyller konventionens krav. Flera anmälningar mot Sverige – varav åtminstone en avseende de nya reglerna – behandlas för närvarande vid kommissionen.

Att förhandling i allmänhet hålls i hovrätten om någon part begär det är av vikt bl. a. för att tillgodose intresset av att parten verkligen får framfört det han vill ha sagt i rättegången. Det är också ägnat att stärka både partens och allmänhetens förtroende för rättskipningen. Samtidigt är det väsentligt att hovrätten har möjlighet att avslå en begäran om förhandling när en sådan skulle vara uppenbart onödig. De nuvarande reglerna får enligt min mening anses utgöra en i stort sett lämplig avvägning mellan dessa intressen. Mot bakgrund härav och med hänsyn till den granskning av de svenska reglerna som för närvarande pågår vid kommissionen ansluter jag mig till RU:s ställningstagande att någon ändring av reglerna nu inte bör vidtas.

Muntlig förberedelse i hovrätten

Förberedelsen av mål till avgörande kan i tingsrätterna vara muntlig eller skriftlig. Beträffande tvistemål är det vanligt att de båda formerna av förberedelse förenas. När det gäller brottmål är det ovanligt med muntliga inslag under förberedelsen.

I hovrätt är skriftlig förberedelse huvudregel både för brottmål och tvistemål. I regel fordrar hovrätten in ett gemmäle över vadeinlagan, och de flesta mål är sedan vadekäranden fått del av gemmålet beredda för slutligt

avgörande utan ytterligare skriftväxling. Att förberedelsearbetet är enklare i hovrätt än i tingsrätt beror på att parternas ståndpunkter och bevisningen i allmänhet lätt kan utläsas ur tingsrättens dom och parternas inlagor i hovrätten.

Trots det sagda finns det vissa möjligheter till muntlighet under förberedelseskedet i hovrätt. Reglerna härom finns i 50 kap. 12 § (tvistemål) och 51 kap. 12 § RB (brottmål). Lagrummen är likalydande med det undantaget att det i 51 kap. 12 § också finns en särskild regel om inställande av anhållna och häktade. Enligt de nämnda lagrummen kan hovrätten, om en part eller någon annan bör höras för målets beredande, förordna därom på det sätt den finner lämpligt.

Möjligheten till muntlig förberedelse utnyttjas i praktiken sparsamt. I de allra flesta fall är det säkerligen också tillräckligt med den skriftväxling som är huvudregel för förberedelsearbetet i hovrätt. Särskilt i dispositiva tvistemål visar sig den skriftliga förberedelsen dock ibland vara mindre ändamålsenlig. Det kan i någon del framstå som oklart för hovrätten vilka ståndpunkter parterna har intagit vid tingsrätten. Parternas inlagor i hovrätten kan ibland ge upphov till frågor om de har ändrat sin talan. Ganska ofta förekommer brister beträffande bevistema o. d. Vid en muntlig förberedelse kan parternas ståndpunkter i sådana fall klarläggas bättre, vilket är av värde både för rätten och för motparten. Härtill kommer att målets handläggning kan påskyndas på samma sätt som vid tingsrätten genom att hovrätten i främst omfattande och komplicerade mål gemensamt med parterna kan fastställa en plan för den fortsatta handläggningen. Även möjligheterna till förlikning underlättas ofta av ett förberedelsesammanträde.

Enligt min mening finns det anledning att uppmuntra användningen av muntlighet under förberedelseskedet i hovrätt. Jag förordar därför att möjligheten därtill framhävs tydligare i RB. Det bör lämpligen ske genom att en regel om sammanträde införs i de grundläggande bestämmelserna för fortsatt förberedelse i hovrätt, 50 kap. 10 § andra stycket och 51 kap. 10 § andra stycket RB. De nuvarande bestämmelserna i 50 kap. 12 § och 51 kap. 12 § RB blir då onödiga och kan upphävas.

Jag förordar vidare en regel avseende möjligheten till telefonsammanträde i hovrätt motsvarande den som gäller för tingsrätt i 42 kap. 10 § RB. Den regeln bör placeras som ett fjärde stycke i 50 kap. 10 § och 51 kap. 10 § RB.

2.2.6 Materiell processledning och förlikningsverksamhet i hovrätten

Mitt förslag: En regel införs om hovrättens skyldigheter att utöva materiell processledning under förberedelseskedet i tvistemål.

Utredningens förslag överensstämmer med mitt förslag.

Remissinstanserna: Alla remissorgan som yttrat sig har tillstyrkt förslaget eller lämnat det utan erinran.

Materiell processledning

Domstolens processledning delas vanligen in i två kategorier, formell och materiell processledning. Den formella processledningen utgörs av rättens åtgärder för att styra förfarandets yttre förlopp. Den materiella processledningen består av rättens verksamhet för att klarlägga parternas ståndpunkter och för att berika eller begränsa processmaterialet. Det är en omdiskuterad fråga hur långt domstolarnas materiella processledning bör sträcka sig. Framför allt har meningarna varit delade när det gäller omfattningen av sådan verksamhet i dispositiva tvistemål.

Regeln om materiell processledning under förberedelsen vid tingsrätt (42 kap. 8 §) ändrades den 1 januari 1988. Enligt paragrafen skall rätten, allt efter målets beskaffenhet, verka för att tvistefrågorna blir klarlagda och att parterna anger allt som de vill åberopa i målet. Rätten skall också genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar.

Det finns inga stadganden som reglerar rättens skyldighet att utöva materiell processledning under förberedelseskedet i brottmål vid tingsrätt. Avsikten är att reglerna om huvudförhandling skall tillämpas analogt (prop. 1986/87:89 s. 234).

Reglerna om materiell processledning under huvudförhandling i tingsrätt är likalydande för tvistemål och brottmål (43 kap. 4 § andra stycket, 46 kap. 4 § andra stycket och 47 kap. 24 § RB). Enligt dessa regler skall rätten se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver och att inget onödigt dras in i målet. Genom frågor och påpekanden skall rätten också försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i de uttalanden som görs.

I samband med att tingsrättsförfarandet reformerades gjordes en hel del vägledande uttalanden om materiell processledning (prop. 1986/87:89 s. 103 – 110).

När det gäller hovrättsförfarandet saknas regler om materiell processledning under förberedelseskedet. Däremot finns det, genom hänvisningar till reglerna om tingsrättsförfarandet (50 kap. 15 § och 51 kap. 15 § RB), regler om den materiella processledningen under huvudförhandlingen i hovrätt.

Behovet av materiell processledning är naturligtvis i praktiken generellt sett mindre i hovrätten än i tingsrätten. Särskilt i dispositiva tvistemål erfordras emellertid ofta ett visst mått av materiell processledning från hovrätternas sida under förberedelseskedet. RU har föreslagit att hovrättens skyldighet att utöva materiell processledning under den förberedande handläggningen i hovrätt skall komma till bättre uttryck i lagtexten. Jag instämmer i det förslaget, som också har tillstyrkts vid remissbehandlingen.

När det gäller den materiella processledningens närmare omfattning och inriktning i tvistemål och brottmål i allmänhet vill jag hänvisa till vad som anförts i prop. 1986/87:89. När det särskilt gäller hovrättsförfarandet vill jag tillägga följande.

Eftersom det i hovrätten finns ett tingsrättsavgörande att utgå från,

finns det vissa skillnader i fråga om den materiella processledningens omfattning och inriktning. Skälen för en aktiv processledning är vanligen mindre uttalade i hovrätt än i tingsrätt. Å andra sidan kan det i hovrätten uppstå nya frågor som kan kräva materiell processledning från hovrätternas sida.

Någon gång visar det sig att det råder oklarhet i frågor som borde ha klarats ut vid tingsrätten. Som exempel kan nämnas att grunderna för käromålet inte har blivit tillräckligt preciserade vid tingsrätten eller att endast ofullständiga bevissteman angivits. I mer allvarliga sådana fall kan det bli aktuellt med återförvisning. Men de flesta sådana oklarheter kan avhjälpas genom materiell processledning från hovrättens sida. Härvid bör hovrätten givetvis ha lika fria händer som tingsrätten skulle ha haft.

Inte så sällan föreligger det oklarheter beträffande parternas talan i hovrätten. Det kan vara ändringsyrkanden som är oklara och det kan vara oklart vilka av de vid tingsrätten åberopade omständigheterna som parterna vill åberopa till stöd för sin talan i hovrätten. Det kan också uppkomma oklarheter i samband med att parterna vill åberopa nya omständigheter. Hovrätten är naturligtvis skyldig att undanröja sådana oklarheter genom frågor och påpekanden.

Den kanske viktigaste processledande uppgiften i hovrätten avser emellertid bevisningen. Det är påfallande hur ofta parter och ombud har svårt att klart ange vilken bevisning de åberopar i hovrätten och vad de vill styrka med sina bevis. Det är också vanligt att det förekommer brister i hovrätternas förberedelsearbete i detta hänseende. För att hovrätterna skall kunna pröva olika frågor avsende bevisningen – exempelvis tilltrofrågor och frågor om omhörande – krävs att parterna har lämnat tillräckliga besked i dessa frågor. Det finns här utrymme för en betydligt effektivare processledning från hovrätternas sida.

Den materiella processledning som jag nu talat om bör vidtas redan under förberedelseskedet och så snart som möjligt. Huvudförhandlingen i hovrätten bör inte belastas med verksamhet som kunnat klaras av tidigare. Dessutom avgörs åtskilliga mål i hovrätten på handlingarna, och där står någon annan möjlighet inte till buds.

Som RU påpekat är det rotelinnehavaren som i första hand bär ansvar för den materiella processledningen i hovrätten. Det är han som svarar för de förberedande åtgärderna i målet. I praktiken vidtar visserligen en fiskal eller en fiskalsaspirant vanligen flertalet åtgärder. Det fritar emellertid inte rotelinnehavaren från ansvaret för handläggningen. Materiell processledning är en uppgift som ankommer på domare i rätten, inte på annan personal.

Som jag nämnt finns det redan nu regler om materiell processledning under huvudförhandlingen i hovrätt, medan det saknas regler såvitt avser förberedelseskedet.

Behovet av materiell processledning är mest framträdande i de dispositiva tvistemålen. Det talar för att man för hovrättsförfarandet, liksom när det gäller handläggningen i tingsrätt, ger en regel för materiell processledning i tvistemål, medan man i fråga om brottmål hänvisar till en analog tillämpning av de regler som gäller för huvudförhandling. Jag vill dock

understryka att det även i brottmål förekommer att det krävs materiell processledning för att reda ut vilken bevisning som åberopas och vad som skall styrkas med varje särskilt bevis.

Jag föreslår att den nya bestämmelsen placeras i 50 kap. 12 § RB, som enligt förslaget i avsnitt 2.2.6 inte längre rymmer någon lagregel. Den bör lämpligen utformas som en hänvisning till bestämmelsen om materiell processledning under förberedelsen i tingsrätt (42 kap. 8 § andra stycket RB).

Förlikningsverksamhet

Rättens förlikningsverksamhet i dispositiva tvistemål är nästan lika omdebatterad som den materiella processledningen. När det gäller tingsrättsförfarandet har rätten i lag ålagts vissa skyldigheter i detta hänseende. Enligt en regel som infördes den 1 januari 1988 skall rätten under förberedelsen i dispositiva mål verka för att parterna förlikas, i den mån det är lämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter. Om det med hänsyn till målets beskaffenhet är lämpligare att särskild medling äger rum, kan rätten i stället förelägga parterna att inställa sig till förliknings-sammanträde inför medlare som förordnas av rätten (42 kap. 17 § RB). I samband med att regeln infördes gjordes en hel del vägledande uttalanden om rättens förlikningsverksamhet (prop. 1986/87:89 s. 110–115).

Det finns inga rättsregler om hovrättens förlikningsverksamhet. De nämnda vägledande uttalandena tar sikte på tingsrättsförfarandet. RU har ansett att även frågan om förlikningsverksamhet i andra instans bör uppmärksammas. Jag delar den uppfattningen.

RU har ansett att hovrättens förlikningsverksamhet i regel bör ske med betydligt större försiktighet än tingsrätternas. Parterna har ju haft att överväga förlikningsmöjligheterna redan i tingsrätten. Dessutom är vanligen en av parterna på grund av tingsrättsavgörandet att anse som vinnande, varför en förlikning enligt RU inte torde vara lika lockande för denne som för den som förlorat i tingsrätten. Enligt RU vore det ändå fel att helt förbjuda hovrätten att ta upp frågor med parterna om förutsättningarna för en förlikning. Ett skäl för denna ståndpunkt är att förutsättningarna för en förlikning kan vara bättre än i tingsrätten, bl. a. beroende på att tingsrättens avgörande kan ligga till grund för bedömningarna i förlikningsfrågan.

Jag kan i stort dela RU:s uppfattning. Jag anser inte heller att man helt bör utesluta att hovrätten tar upp förlikningsfrågan med parterna. I vilken utsträckning detta bör ske får liksom hittills bero på omständigheterna. Företräds parterna av skickliga ombud, kan det förutsättas att dessa har undersökt förlikningsmöjligheterna. I andra fall kan tingsrättens dom ha skapat förutsättningar för en överenskommelse som parterna, om de inte företräds av goda ombud, inte har beaktat tillräckligt.

Mot denna bakgrund anser jag inte heller att det finns skäl att lagreglera den förlikningsverksamhet som kan ankomma på hovrätten.

Genom lagändring den 1 januari 1988 (SFS 1987:747) avskaffades reglerna om vadeanmälan vid överklagande av tingsrätts dom. Alla tvistemålsdomar utom tredskodomar överklagas nu – liksom brottmålsdomar – genom att en vadeinlaga, utan föregående vadeanmälan, ges in till tingsrätten inom tre veckor från dagen för tingsrättens dom.

I 12 kap. 9 § andra stycket och 49 kap. 9 § RB har regler om vadeanmälan av förbiseende kommit att stå kvar. Jag föreslår att dessa regler nu upphävs.

2.3 Frågor om undanröjande och återförvisning

Mitt förslag: Att domstolen underlåtit att följa en domförhetsregel skall kunna föranleda att domstolens avgörande undanröjs och målet återförvisas bara när felet i det enskilda fallet kan antas ha inverkat på målets utgång. Parternas uppfattning i frågan om undanröjande skall också tillmätas betydelse.

Parternas inflytande på frågor om undanröjande och återförvisning markeras även i övrigt tydligare än i dag.

Möjligheterna att anföra besvär över domvilla och därvid åberopa en omständighet som man kunnat åberopa i rättegången minskas.

Några lagregler om hovrätts möjligheter att undanröja en överklagad tingsrättsdom av annan anledning än att rättegångsfel förekommit införs inte.

Utredningens förslag överensstämmer i allt väsentligt med mitt förslag. Utredningen har dock föreslagit att möjligheten till återförvisning när rättegångsfel inte förekommit lagregleras.

Remissinstanserna: De flesta remissinstanser som har yttrat sig lämnar förslagen utan erinran eller tillstyrker dem. Domstolsverket, hovrätten över Skåne och Blekinge samt Sveriges Domareförbund anser dock att domförhetsfel även i fortsättningen skall föranleda undanröjande oavsett om felet inverkat på målets utgång.

Skälen för mitt förslag:

Nuvarande regler

Självklart förekommer – precis som i all mänsklig verksamhet – ibland fel under domstolarnas handläggning. Sådana fel brukar med en teknisk term kallas för *rättegångsfel*. Grova rättegångsfel kallas i RB för *domvilla*. Bl. a. på grund av vikten av att förfarandereglerna respekteras finns det regler om att högre rätt skall *undanröja* lägre rätts dom när det förekommit rättegångsfel under handläggningen vid den lägre rätten. Med undanröjande avses att den lägre rättens avgörande fräntas sin giltighet genom ett beslut av en högre rätt utan att den högre rätten sätter något eget avgörande

de av saken i stället (Welamson, Rättegång VI, andra upplagan 1978, s. 129). Ett undanröjande kombineras ofta med att den högre rätten återförvisar målet till den lägre rätten för ny handläggning. Undanröjande och återförvisning kan också förekomma utan att det är fråga om rättegångsfel. Ett exempel på det är att det i den högre rätten blir aktuellt att pröva frågor som den lägre rätten av något skäl inte haft tillfälle att pröva.

I 59 kap. RB finns det regler om undanröjande av domstolsavgöranden som vunnit laga kraft, när det visar sig att rättegångsfel förekommit. Den som vill att ett sådant avgörande undanröjs skall anföra *besvär över domvilla*. Enligt 59 kap. 1 § RB skall den lägre rättens avgörande undanröjas på grund av domvilla

1. om målet har tagits upp trots att det förelegat ett rättegångshinder, som vid fullföljd högre rätt haft att självant beakta,
2. om rätten inte varit domför,
3. om domen givits mot någon som inte varit rätteligen stämd och inte heller har fört talan i målet, eller genom domen någon, som inte har varit part i målet, lider förfång,
4. om domen är så mörk eller ofullständig, att det inte framgår därav, hur rätten dömt i saken, eller
5. om i rättegången förekommit annat grovt rättegångsfel, som kan antas ha inverkat på målets utgång.

Även i samband med högre rätts prövning av ett mål efter ett överklagande i vanlig ordning kan det uppkomma frågor om undanröjande och återförvisning. Enligt 50 kap. 26 § första stycket och 51 kap. 26 § första stycket RB skall hovrätten även utan yrkande undanröja tingsrättens dom, om domvilla som avses i 59 kap. 1 § 1–4 RB förekommit vid tingsrätten. Om det har förekommit något annat grovt rättegångsfel vid tingsrätten, får hovrätten enligt andra stycket i de nämnda paragraferna undanröja domen, om det finns skäl för det. Enligt tredje stycket i paragraferna får undanröjandet avse domen i dess helhet eller endast viss del. Om rättegångsfelet även berör en del av domen som inte överklagats, skall hovrätten med hänsyn till omständigheterna pröva om även denna del skall undanröjas.

I 50 kap. 27 § och 51 kap. 27 § RB behandlas det fallet att det i ett vademål förs talan om jäv mot domare i tingsrätten. Om hovrätten finner att jävet är grundat, skall den undanröja den del av tingsrättens dom som har överklagats.

I 50 kap. 28 § och 51 kap. 28 § RB finns regler om hovrättens möjligheter att undanröja tingsrättens dom på grund av andra fel i rättegången än dem som jag nämnt tidigare. Enligt 50 kap. 28 § gäller som villkor för att hovrätten skall få undanröja en tvistemålsdom dels att felet har åberopats av någon av parterna, dels att det kan antas ha inverkat på målets utgång och dels att det inte kan avhjälpas i hovrätten utan väsentlig olägenhet. Motsvarande bestämmelse för brottmål förutsätter däremot inte att felet åberopats av någon av parterna.

När tingsrättens dom undanröjs skall hovrätten enligt huvudreglerna i 50 kap. 29 § och 51 kap. 29 § RB återförvisa målet till tingsrätten för erforderlig behandling. Om rättegångsfelet består i att tingsrätten har tagit

upp målet trots att det har förelegat ett rättegångshinder, kombineras undanröjandet i regel med att hovrätten beslutar att avvisa den vid tingsrätten väckta talan. Om undanröjandet grundas på att tingsrätten inte har varit behörig att ta upp målet, kan hovrätten på yrkande av part i stället hänvisa målet till behörig domstol.

Enligt 55 kap. 15 § andra stycket RB skall reglerna om undanröjande och återförvisning i 50 kap. 26–29 §§ och 51 kap. 26–29 §§ RB ha motsvarande tillämpning beträffande HD i fråga om lägre rätts dom.

Det förekommer, som jag nyss nämnde, att högre rätt undanröjer lägre rätts avgörande och återförvisar mål utan att det har förekommit något rättegångsfel. Detta förfarande har inte något uttryckligt stöd i lagen. Enligt förarbetena till 50 kap. 28 § RB (NJA II 1943 s. 654) följer det emellertid av hovrättens allmänna skyldighet att sörja för att ett mål blir handlagt på lämpligt sätt, att hovrätten kan – med undanröjande av det överklagade avgörandet – återförvisa mål även när det inte har förekommit något rättegångsfel. Denna ståndpunkt har också bekräftats i praxis.

Förslag till ändrade regler

Som framgått innebär reglerna i 50 och 51 kap. RB om undanröjande av tingsrätts avgörande på grund av domvilla att undanröjande och återförvisning alltid måste ske om ett rättegångsfel av grövre art förekommit vid den lägre rätten, oavsett omständigheterna i det enskilda fallet. Anledningen till att reglerna har utformats på detta stränga sätt är främst hänsynen till vad som brukar kallas domstolsdisciplinen. Den lägre rättens benägenhet att följa de grundläggande processuella reglerna har antagits bli större, om man vet att undanröjande och återförvisning alltid blir en följd av felaktig lagtillämpning. Reglernas strikta utformning kan i en del fall medföra att tingsrättens avgörande undanröjs, trots att det fel som har förekommit inte kan antas ha inverkat på målets utgång.

Reglerna har kritiserats. Kritiken har främst gått ut på att hovrätterna, främst av processekonomiska skäl, borde kunna underlåta att undanröja tingsrättsavgöranden och att återförvisa mål när dessa åtgärder i det enskilda fallet inte tjänar något vettigt syfte och parterna inte heller begär att målet skall prövas på nytt vid tingsrätten.

RU har alltså föreslagit ändringar i reglerna om undanröjande och återförvisning enligt vad som nu sagts. RU har dessutom föreslagit ändringar i reglerna i 59 kap. RB om undanröjande av ett lagakraftvunnet avgörande efter besvär över domvilla och i reglerna i 50 och 51 kap. RB om undanröjande av tingsrätts avgörande på grund av andra fel i rättegången än sådana som utgör domvilla. Slutligen har RU föreslagit att den möjlighet som högre rätt enligt praxis har att undanröja lägre rätts avgörande av annan anledning än rättegångsfel skall lagregleras.

Flera av RU:s förslag ligger väl i linje med strävandena att effektivisera förfarandet och att vidga möjligheterna att anpassa handläggningen till omständigheterna i det enskilda fallet. Förslagen har också fått ett i huvudsak positivt mottagande av remissinstanserna. Jag anser att förslagen i de flesta hänseenden bör kunna ligga till grund för lagstiftning. När det gäller

möjligheten till återförvisning utan att rättegångsfel förekommit har jag däremot en annan uppfattning. Jag återkommer strax till detta.

Bland RU:s förslag tar jag först upp frågan om hovrättens skyldighet att undanröja en överklagad tingsrättsdom, om det vid tingsrätten har förekommit domvilla enligt 59 kap. 1 § 1 – 4 RB. RU har ansett att det i fråga om den typ av rättegångsfel som anges i 59 kap. 1 § 2 RB, dvs. att rätten inte har varit domför, finns fall där hänsynen till domstolsdisciplinen inte ovillkorligen kräver undanröjande. Som exempel nämns bl. a. fall där tingsrätten har felbedömt en fråga om laga förfall bland nämndemännen och till följd därav avgjort målet utan att föreskrivet antal nämndemän har deltagit i hela rättegången. Om tingsrättens avgörande har varit enhälligt torde det normalt saknas anledning anta att frånvaron av en nämndeman har haft någon betydelse för hur rätten avgjort målet. Andra exempel kan hämtas från områden som regleras av domförhetsregler enligt vilka ledamöter med särskild sakkunskap skall ingå i rätten. Exempel på sådana regler finns bl. a. i 66 och 67 §§ patentlagen (1967:837) och 3 § lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål. Om domstolen i ett mål där sådana regler gäller felbedömer en frågas karaktär och avgör den i fel sammansättning, innebär det givetvis långt ifrån alltid att målets utgång blir en annan än den skulle ha blivit om domstolen haft rätt sammansättning.

RU har föreslagit att undanröjande och återförvisning vid bristande domförhet inte längre skall vara obligatorisk och att sådana åtgärder skall vidtas bara om felet kan antas ha inverkat på målets utgång.

För egen del vill jag understryka att det är väsentligt att respekten för domförhetsreglerna bibehålls. Dessa regler är utarbetade efter en noggrann avvägning mellan olika intressen, och det får givetvis inte ankomma på domstolen att göra lämplighetsbedömningar i fråga om sin egen sammansättning i vidare mån än detta är medgivet i lag. Å andra sidan kan det inte förnekas att parterna kan åsamkas stora besvär och kostnader om ett mål återförvisas på grund av bristande domförhet. Även för det allmänna orsakas kostnader som inte står i rimligt förhållande till vad man vinner vid en återförvisning. Enligt min uppfattning utgör RU:s förslag en lämplig avvägning mellan å ena sidan intresset av att upprätthålla respekten för domförhetsreglerna och å andra sidan intresset av en effektiv rättskipning. Jag förordar därför att förslaget genomförs.

Vad jag nu har tagit upp får naturligtvis betydelse också för möjligheterna att undanröja lagakraftvunna domar efter besvär över domvilla. Jag återkommer till denna fråga i det följande.

Det jag hittills har sagt har gällt undanröjande i hovrätt av överklagade tingsrättsdomar på grund av vissa grova rättegångsfel, nämligen sådana fel som skall föranleda undanröjande oavsett om de åberopas av någon av parterna och oavsett om de inverkat på målets utgång. Som jag inledningsvis nämnt är reglerna om undanröjande av överklagade tingsrättsdomar på grund av andra rättegångsfel uppdelade på tre olika paragrafer beroende på om det är fråga om grova rättegångsfel, domarjäv eller rättegångsfel som inte är grova. RU har föreslagit att reglerna om undanröjande på grund av domarjäv skall behållas oförändrade. Reglerna om undanröjande

på grund av rättegångsfel i övrigt skall däremot samlas till en paragraf och göras enhetliga. Förslaget har allmänt tillstyrkts eller lämnats utan erinran vid remissbehandlingen. Även jag anser att förslaget bör genomföras i sina huvuddrag, men jag förordar en något annorlunda lagteknisk konstruktion. Jag avser att närmare redogöra för de föreslagna nya bestämmelserna i specialmotiveringen.

Som jag har nämnt förekommer det att högre rätt – utan uttryckligt stöd av lag men i enlighet med uttalanden i förarbetena till RB och etablerad domstolspraxis – undanröjer lägre rätts dom utan att det förekommit något rättegångsfel. Det är här fråga om fall där högre rätt har tagit ställning till frågor som inte kommit under den lägre rättens bedömning. Som skäl för undanröjande i dessa fall brukar åberopas instansordningsprincipen. Parternas rättssäkerhet anses motivera att alla relevanta frågor kan bedömas i minst två instanser.

Avsaknaden av lagregler leder enligt RU till en viss osäkerhet om vilka förutsättningar som gäller för undanröjande i de nu aktuella fallen och vilken betydelse som bör tillmätas parternas inställning. RU har därför i betänkandet om HD och rättsbildningen (SOU 1986: 1) föreslagit att möjligheten för HD att av annan anledning än rättegångsfel undanröja hovrätts dom lagfästs. I den lagrådsremiss som nyligen beslutats på grundval av det nu nämnda betänkandet har emellertid RU:s förslag i denna del frångåtts och någon allmän lagregel om möjligheterna till återförvisning i dessa delar inte tagits upp. Skälen för detta ställningstagande är att något större behov av en reglering knappast har visat sig under de 40 år som den nuvarande ordningen har gällt, samtidigt som en reglering skulle bli lagtekniskt komplicerad. Motsvarande gäller i fråga om det nu aktuella förslaget att lagreglera hovrätternas möjligheter att återförvisa mål till tingsrätt trots att rättegångsfel inte förekommit. Jag förordar därför att RU:s förslag i denna del inte genomförs.

Som jag nyss nämnde skall jag slutligen ta upp några frågor som rör reglerna om undanröjande av lagakraftvunna domar efter besvär över domvilla. Först och främst följer av vad jag tidigare har föreslagit att bristande domförhet inte längre obligatoriskt skall föranleda undanröjande efter besvär över domvilla, utan undanröjande skall ske bara om felet kan antas ha inverkat på målets utgång. Jag har tidigare nämnt några exempel på fall när de nya reglerna i 50 och 51 kap. medför att hovrätt vid ett överklagande kan underlåta undanröjande. Sådana fall skall naturligtvis bedömas på samma sätt vid besvär över domvilla. Dessutom har RU föreslagit ändringar i 59 kap. 1 § RB i syfte att förhindra att möjligheten till besvär över domvilla utnyttjas i fall som rätteligen borde ha hanterats inom ramen för ett vanligt överklagande av tingsrättens avgörande. Det ena förslaget tar sikte på den situationen att domvilla av det slag som inte obligatoriskt skall föranleda undanröjande har förekommit vid tingsrätten men hovrätten på parternas begäran har ansett sig kunna underlåta att undanröja det överklagade avgörandet. Om en av parterna sedan hovrättens avgörande vunnit laga kraft anför domvillobesvär under åberopande av rättegångsfelet, skall högsta domstolen enligt RU:s förslag avvisa besvärstalan. RU har dessutom påtalat att enligt gällande ordning den som

både varit medveten om förekomsten av ett rättegångsfel och haft möjlighet att vinna rättelse genom ett allmänt rättsmedel men underlåtit detta kan få det lagakraftvunna avgörandet undanröjt efter domvillobesvär. RU har ansett att detta bör vara uteslutet när besvären grundas på en omständighet som i rättegången inte obligatoriskt leder till undanröjande. På grund därav har RU föreslagit att domvillobesvär av angivet slag inte skall få tas upp till prövning. Undantag bör dock enligt RU göras för fall då klaganden har haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa felen.

RU:s förslag innebär inskränkningar av möjligheterna att anföra besvär över domvilla som enligt min mening är väl motiverade. De har allmänt tillstyrkts eller lämnats utan erinran vid remissbehandlingen. Jag förordar att förslagen genomförs. Jag avser att i specialmotiveringen till 59 kap. 1 § RB återkomma till den närmare utformningen av reglerna.

Undanröjande i högsta domstolen

Skälen för de ändringar som jag föreslagit för hovrättsförfarandet har i stor utsträckning giltighet även för högsta domstolens del. Även i högsta domstolen bör således i princip gälla att undanröjande av lägre rätts dom på grund av rättegångsfel skall vara obligatoriskt endast i de fall som avses i 59 kap. 1 § nuvarande punkterna 1, 3 och 4 samt i jävsfall och i övrigt få ske endast om rättegångsfelet har inverkat på målets utgång och inte kan utan väsentlig olägenhet avhjälpas i högsta domstolen. På grund av högsta domstolens ställning som prejudikatinstans måste dock utrymmet för vad som utan väsentlig olägenhet kan avhjälpas i högsta domstolen vara mycket begränsat.

Som kommer att framgå av specialmotiveringen till 50 kap. 28 § finns det ett visst utrymme för hovrätten att på parternas begäran underlåta att undanröja tingsrättens avgörande trots att ett rättegångsfel förekommit, vilket både kan antas ha inverkat på målets utgång och inte utan väsentlig olägenhet kan avhjälpas i hovrätten. Vid fullföljd av talan mot hovrättens avgörande utgör emellertid enligt 54 kap. 10 § första stycket 2 RB den omständigheten att domvilla förekommit grund för högsta domstolen att meddela prövningstillstånd. I motiven till lagrummet har detta motiverats med att det skulle innebära en onödig omgång för en part att först avvakta fullföljdstidens utgång och därefter anföra besvär över domvilla (prop. 1971:45 s. 90). I fall då visserligen domvilla förekommit vid tingsrätten och denna inte utan väsentlig olägenhet kunnat avhjälpas i hovrätten men hovrätten på parternas begäran ansett sig kunna underlåta att undanröja tingsrättens avgörande förekommer emellertid inte anledning för någon av parterna att anföra domvillobesvär och följaktligen inte heller skäl för högsta domstolen att på grund av domvillan meddela prövningstillstånd. Förhållandet kan beaktas utan att det berörda lagrummet behöver ändras. Parts möjlighet att i samband med fullföljd av talan återkalla en i hovrätten framställd begäran om att det överklagade avgörandet inte skall undanröjas torde vara att bedöma på samma sätt som återkallande av ett i rättegången gjort medgivande.

2.4.1 Inledande synpunkter

Att domstolen har en väl avvägd sammansättning är av stor vikt för avgörandets kvalitet. Vid införandet av 1734 års lag hade varje domstol samma sammansättning i alla typer av mål. Det var en enkel och lättillämpad regel. I takt med samhällsutvecklingen har många typer av mål blivit allt mer komplicerade. Samtidigt har intresset av hushållning med det offentliga resurser ställt anspråk på att de enklare målen avgörs i en mindre sammansättning. Det har mot den bakgrunden växt fram ett behov av olika sammansättningsregler för olika typer av mål. Dessa regler har utformats med hänsyn till de krav som målen ställer på domstolens ledamöter. I mål som typiskt sett innehåller juridiskt komplicerade frågor har det redan i första instans ansetts föreligga ett behov av flera juristdomare än en. Andra mål, såsom brottmål och familjemål, innefattar bedömningar där lekmannamedverkan anses särskilt värdefull. I vissa mål, exempelvis fastighetsdomstolsmål, har det återigen ansetts föreligga behov av att teknisk sakkunskap inom det område som målet rör finns företrädd inom rätten.

En princip som har brukat styra utformningen av domförhetsreglerna är att den högre instansen skall ha en starkare sammansättning än underinstansen. Om tingsrätten är sammansatt endast av juristdomare, har hovrätten vid avgörande av målet flera juristdomare än tingsrätten, och högsta domstolen har flera juristdomare än hovrätten. Behovet av lekmannamedverkan har i detta sammanhang ansetts vara störst i första instans. Först år 1977 infördes lekmannamedverkan i hovrätterna. I högsta domstolen förekommer det ingen lekmannamedverkan.

En annan princip har varit att man måste se till att reglerna inte blir för invecklade. Frågan om vilken sammansättning rätten skall ha får inte bli en process i processen. Om en domstol misstar sig på reglernas innehåll och avgör ett mål i en felaktig sammansättning, blir det vidare ofta aktuellt för högre rätt att undanröja domen, vilket medför stora kostnader både för parterna och samhället.

Frågor om högsta domstolens sammansättning har behandlats i en nyligen beslutad lagrådsremiss rörande högsta domstolen och rättsbildningen. I dag skall jag ta upp vissa särskilda frågor rörande tingsrätts och hovrätts sammansättning som berörts i RU:s slutbetänkande. Det skall påpekas att frågor rörande domstolarnas sammansättning framdeles kan komma upp även från andra utgångspunkter. Jag tänker då inte bara på RU:s förslag i 1987 års delbetänkande om expertmedverkan och specialisering. I den nyligen remitterade departementspromemorian (Ds 1989:2) Domstolarna i framtiden – en idéskiss förordas omfattande förändringar av domstolsverksamheten. Om förslagen i den promemorian godtas, kan en bredare översyn av domförhetsfrågorna bli nödvändig.

Mitt förslag: Tingsrätterna skall kunna avgöra tvistemål som bedöms vara av enkel beskaffenhet med en enda lagfaren domare även utan parternas samtycke. Tvistemål som en tingsrätt med parternas samtycke har avgjort med en lagfaren domare skall inte kunna återförvisas av högre rätt på grund av felaktig tillämpning av domförhetsreglerna.

Utredningens förslag överensstämmer med mitt förslag.

Remissinstanserna: Förslaget om att mål som med parternas samtycke avgjorts av en lagfaren domare inte skall kunna återförvisas har berörts av endast en remissinstans, som haft en lagteknisk synpunkt. Remissutslaget är blandat när det gäller förslaget om domförhet med en lagfaren domare i enkla fall oberoende av parternas samtycke.

Skälen för mitt förslag:

Nuvarande regler m. m.

Vid huvudförhandling i tvistemål är en tingsrätt enligt huvudregeln domför med tre lagfarna domare (1 kap. 3 § RB). I familjemål skall rätten i stället bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän (14 kap. 17 § äktenskapsbalken och 20 kap. 1 § föräldrabalken). Vid avgörande av mål utan huvudförhandling och vid sådan huvudförhandling som hålls i förenklad form är rätten alltid domför med en lagfaren domare ensam (1 kap. 3 § RB). Detsamma gäller vid huvudförhandling i dispositiva tvistemål som gäller låga värden (1 kap. 3 a § RB).

Den 1 juli 1984 infördes i 1 kap. 3 § femte stycket RB ytterligare ett undantag från huvudreglerna om att rätten är domför med tre lagfarna domare och en lagfaren domare och tre nämndemän. Enligt denna bestämmelse är tingsrätt i tvistemål domför med en lagfaren domare, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det. Bestämmelsen infördes efter förslag av RU, som dessutom hade föreslagit att ett tvistemål oavsett parternas samtycke skulle få avgöras av en enda domare, om det var av enkel beskaffenhet. I propositionen anförde föredragande statsrådet emellertid att det med en sådan regel fanns risk att domförhetsfrågan på ett eller annat sätt skulle komma i fokus vid ett överklagande till hovrätten. Hade man inte klara regler för i vilka fall tingsrätten var domför med en enda domare, var det enligt föredraganden möjligt att hovrätten skulle finna att tingsrätten inte varit domför. Hovrätten skulle i detta läge vara skyldig att undanröja tingsrättens dom och att återförvisa målet. Uppenbarligen borde man enligt föredraganden undvika att tillskapa en domförhetsregel som i sig ökade risken för återförvisningar. Om man emellertid tills vidare behöll reglerna om förutsättningarna för huvudförhandling i förenklad form och domförhet vid sådan förhandling, fick tingsrätterna en viss möjlighet att handlägga målet inför ensamdomare oavsett parternas in-

ställning, samtidigt som man undvek vissa av de nackdelar som kunde följa av RU:s förslag. Under det fortsatta reformarbetet fick – anfördes det vidare – ställning tas till i vad mån man kunde vidga möjligheten att mot parternas vilja hålla huvudförhandling inför ensamdomare (prop. 1983/84:78 s. 24 f.).

På regeringens uppdrag har domstolsverket utvärderat den nu nämnda reformen. Utvärderingen har redovisats i publikationen DV rapport 1987:7. Av rapporten framgår att den nya regeln medfört lättnader i tingsrätternas arbete och bidragit till en effektivisering av dömandet. Emellertid har tingsrätterna – särskilt efter två i domarkretsar mycket uppmärksammade rättsfall (RH 1986:81 I och II) – blivit förhållandevis restriktiva med att tillämpa regeln på grund av risken för återförvisning.

Förslag till nya regler

Som framgår av avsnitt 2.3 ser jag det som angeläget att minska antalet fall av undanröjande och återförvisning. I de fall där tingsrätten och parterna har varit överens om att det räcker att en domare ingår i rätten i ett tvistemål anser jag inte att det finns anledning att ha kvar möjligheten för högre rätt att undanröja tingsrättens avgörande därför att den högre rätten har en annan uppfattning i domförhetsfrågan. Jag ansluter mig därför till RU:s förslag att ta bort möjligheten till undanröjande för dessa fall. Lagtekniskt kan det ske genom att domförheten för dessa fall knyts till huruvida tingsrätten anser det tillräckligt att målet avgörs av en domare.

RU har erfarit att tingsrätterna ibland haft svårigheter att få besked från parterna huruvida dessa samtycker till endomaravgörande. RU har dessutom ansett det tveksamt om det finns sakliga skäl eller ens är lämpligt att ge parterna ett så långtgående inflytande på domförhetsfrågan att envar av dem får en oinskränkt rätt att inlägga veto mot endomarhandläggning. Man kan enligt RU inte bortse från att parternas ställningstaganden i denna fråga inte nödvändigtvis alltid dikteras uteslutande av sakliga och rationella överväganden. En part kan av taktiska eller liknande skäl, t. ex. för att fördröja avgörandet, finna det förenligt med sina intressen att motsätta sig ett endomaravgörande trots att det från rent sakliga synpunkter inte finns skäl att kräva en mer kvalificerad sammansättning av tingsrätten. På grund av det anförda föreslår RU att i RB införs en regel av innebörd att tingsrätten – oavsett parternas uppfattning i domförhetsfrågan – är domför med endast en lagfaren domare i mål av enkel beskaffenhet. En av utredningens sakkunniga har i ett särskilt yttrande avstyrkt förslaget.

Det torde råda en bred enighet om principen att de mest kvalificerade tvistemålen skall prövas av fler än en domare. De skäl som talar för en sådan sammansättning kan variera. I förmögenhetsrättsliga tvister kan det ofta förekomma svåra rättsliga frågor, som mår väl av att diskuteras under en överläggning. Även bevisvärdering kan erbjuda sådana svårigheter att rätten bör vara sammansatt av flera personer. Stundtals kan ett skäl för att målet bör bedömas av flera domare vara att det är så omfattande att det

blir svårt för en person att ensam behärska materialet och leda rättegången.

Det sagda skall ses mot bakgrunden av att tingsrätten i 97 procent av tvistemålen består av en lagfaren domare. Drygt två procent avgörs av tre lagfarna domare och knappt en procent under medverkan av nämndemän. Dessa siffror ger dock inte något rättvisande mått på hur mycket arbete som läggs ned på målen. De mest arbetskrävande målen är de som avgörs av ett juristkollegium. Det är en viktig uppgift för lagstiftaren att utforma domförhetsreglerna så att den kvalificerade sammansättningen förbehålls de mål där en sådan sammansättning verkligen behövs.

Erfarenheterna av 1984 års domförhetsreform visar att parternas avgörande inflytande på rättens sammansättning kan ge otillfredsställande resultat i vissa fall. I många mål där det inte råder någon egentlig tvist mellan parterna utan processen närmast har sin grund i tredska eller bristande betalningsförmåga är det svårt att få besked från parterna om deras inställning i sammansättningsfrågan. Det innebär att dessa mål – som i allmänhet är enkla – måste sättas ut till huvudförhandling inför flera domare. I andra fall förekommer det att den som är part i ett enkelt mål motsätter sig att det avgörs av ensamdomare för att fördröja avgörandet.

Denna ordning innebär en misshushållning med rättsväsendets resurser. Inga vägande invändningar kan riktas mot att mål av det slag som jag nu har tagit upp avgörs av ensamdomare. Det är emellertid ogörligt att i lagen exakt ange vilka mål som bör kunna handläggas av ensamdomare utan parternas samtycke. Det gäller att se till att regleringen inte medför att mål som kräver att fler domare deltar i avgörandet handläggs av en domare. Det är också viktigt att man inte utformar reglerna så att de medför ett ökat antal tingsrättsdomar undanröjs av hovrätterna på grund av att tingsrätten inte varit domför. Den kritik som under remissbehandlingen riktats mot RU:s förslag har också i allmänhet sin grund i svårigheter av sådan art. Enligt min uppfattning är emellertid de ofullkomligheter som den nuvarande ordningen är behäftad med så besvärande att en utvidgning av möjligheterna till endomarhandläggning på något sätt måste ske.

Är då den av RU föreslagna avgränsningen – mål av enkel beskaffenhet – tillräckligt exakt? Rekvisitet har avseende både på den rättsliga bedömningen och bevisvärderingen. Ett mål som är så omfattande att det är svårt att behärska för en person kan inte heller sägas vara enkelt. Det är klart att en avgränsning av detta slag kan ge upphov till tveksamheter. Å andra sidan är det praktiskt taget omöjligt att i lagtext åstadkomma en mera preciserad avgränsning utan att utrymmet för att tillämpa den nya regeln onödigtvis inskränks. För egen del anser jag att man med förtroende kan överlämna till den enskilde domaren att med ledning av en allmänt hållen regel avgöra frågan om rättens sammansättning i dessa fall.

En fråga som har varit föremål för intresse under remissbehandlingen är risken för att domar som meddelas med stöd av den föreslagna nya regeln kommer att undanröjas av hovrätten på grund av att hovrätten anser att målet inte varit av enkel beskaffenhet. Enligt de nya regler om undanröjande av tingsrättsavgöranden som jag nyss förordade (avsnitt 2.3) krävs

emellertid för att hovrätten skall få undanröja tingsrättens dom att den bristande domförhållningen kan antas ha inverkat på målets utgång. En sådan regel medför enligt min mening att återförvisningsfrågorna kan lösas på ett godtagbart sätt, om man inför en rätt för tingsrätten att alltid avgöra mål som bedöms vara av enkel beskaffenhet med en lagfaren domare.

Jag förordar mot den angivna bakgrunden att det införs en möjlighet för tingsrätterna att avgöra tvistemål som är av enkel beskaffenhet med en lagfaren domare oavsett vad parterna har för uppfattning i domförhetsfrågan. Jag återkommer i specialmotiveringen med exempel på mål som bör kunna anses vara av enkel beskaffenhet.

2.4.3 Sammansättningen i tvistemål vid tingsrätt som rör mindre värden (s. k. småmål)

Mitt ställningstagande: Inga ändringar genomförs när det gäller sammansättningsreglerna för småmål.

Utredningens förslag: Utredningen har föreslagit att det införs en möjlighet till handläggning inför tre lagfarna domare i småmål och att i gengäld den nuvarande möjligheten att tillämpa vanliga tvistemålsregler i mål om mindre värden avskaffas.

Remissinstanserna: Remissopinionen är i huvudsak positiv. Av dem som har svarat tillstyrker de flesta förslaget. JK, domstolsverket, riksrevisionsverket och Malmö tingsrätt avstyrker förslaget.

Skälen för mitt ställningstagande: Den 1 januari 1974 infördes nya regler för tvister där tvisteföremålets värde vid tingsrätten uppenbart inte uppgår till ett halvt basbelopp. Dessa regler innebär bl. a. att rätten i sådana tvister i princip alltid skall bestå av en lagfaren domare och att parts rätt till ersättning för rättegångskostnader begränsats avsevärt. Syftet med reglerna var att göra förfarandet enklare och billigare. I vissa fall kan rätten på yrkande av part besluta att vanliga förfaranderegler skall tillämpas trots att tvisten rör ett lågt belopp. Ett sådant beslut skall fattas om parten gör sannolikt att den bakomliggande tvisten rör ett högre värde eller att målets utgång annars är av synnerlig betydelse för bedömningen av andra föreliggande rättsförhållanden.

RU har konstaterat att den omständigheten att tvisteföremålet har ett begränsat värde inte utesluter att målet kan vara av komplicerad beskaffenhet, rättsligt eller sakligt eller i båda dessa hänseenden. Med tanke på sådana mål bör det enligt RU finnas utrymme för en starkare sammansättning än med en enda domare, framför allt i de fall där parterna eller någon av dem har önskemål om en mera kvalificerad sammansättning. Från huvudregeln om endomarbehörighet bör därför enligt RU göras undantag för sådana fall. Enligt RU:s förslag kan de åsyftade undantagssituationerna lämpligen beskrivas som fall där det med hänsyn till målets beskaffenhet föreligger synnerliga skäl att fler lagfarna domare än en sitter i rätten.

Jag har förståelse för RU:s förslag. Emellertid finns som jag nämnt

redan en bestämmelse enligt vilken de särskilda reglerna för småmål inte skall tillämpas om en part yrkar att allmänna regler skall tillämpas och därvid gör sannolikt att den bakomliggande tvisten rör ett högre värde eller att utgången annars är av synnerlig betydelse för bedömningen av andra föreliggande rättsförhållanden. Denna ordning tillgodoser i allt väsentligt de syften som ligger bakom RU:s förslag. Dessutom ger nuvarande regler utrymme för en mer flexibel ordning när det gäller rätt till ersättning för rättegångskostnader och rätt till hovrättsprövning än vad som skulle bli följden av RU:s förslag. Mot denna bakgrund finns det enligt min mening – i varje fall för närvarande – inte tillräckliga skäl att genomföra förslaget.

2.4.4 Antalet ledamöter i s. k. juristkollegial sammansättning vid tingsrätt

Mitt förslag: Huvudregeln skall även i fortsättningen vara att rätten skall bestå av tre lagfarna domare vid huvudförhandling i tvistemål. Möjligheten att ha fyra lagfarna domare i rätten avskaffas. Rätten skall vara domför med två lagfarna domare, om det inträffar förfall för en av de tre domarna sedan huvudförhandlingen påbörjats.

Utredningens förslag: Överensstämmer med mitt förslag. I en reservation föreslås att antalet ledamöter i juristkollegial sammansättning skall minskas till två.

Remissinstanserna: De flesta av remissinstanserna vill att tingsrätterna även i framtiden skall vara sammansatta med tre domare. Förslagen i övrigt har tilldragit sig ringa intresse.

Skälen för mitt förslag: Som jag har nämnt är för närvarande huvudregeln att tingsrätten vid avgörande av tvistemål skall bestå av tre eller fyra lagfarna domare. Det är denna sammansättning som kallas juristkollegial. Undantagen från huvudregeln är emellertid så många att det bara är drygt 2 procent av tvistemålen – omkring 1 500 mål om året – som avgörs i juristkollegial sammansättning.

RU har övervägt om rätten – i varje fall i vissa mål – borde få bestå av endast två lagfarna domare.

Skälen för att minska antalet domare i juristkollegial sammansättning till två är att det blir billigare och enklare. Samhällets kostnader för den tredje ledamoten är inte obetydliga. Även denne måste sätta av tid för inläsning, förhandling, överläggning och domskrivning. Även om det enligt nuvarande regler bara är omkring 1 500 mål om året som avgörs i tremanssammansättning, rör det sig om mål som kräver mycket tid och arbete för dem som deltar i avgörandet. Härtill kommer att det i många tingsrätter tar lång tid att sätta ut mål till huvudförhandling i tremanssammansättning och att det är långt ifrån alla tingsrätter som har tre domare knutna till sig.

Om de förslag till vidgning av möjligheterna till endomarhandläggning som jag nyss förordade godtas, har man relativt goda garantier för att

flerdomarsammansättningen förbehålls de mest komplicerade målen. Av remissbehandlingen framgår att det är en allmän uppfattning inom domarkåren att handläggningen av ett mål i juristkollegial sammansättning gagnar av att en tredje ledamot deltar och att en ordning med endast två ledamöter skulle ha vissa komplikationer. Mot den bakgrunden har jag stannat för att i detta sammanhang inte föreslå någon allmän möjlighet att avgöra tvistemål med två lagfarna domare.

RU har också föreslagit att den nuvarande ordningen – att tingsrätten är domför med tre domare och att högst fyra får sitta i rätten – skall ersättas med en regel enligt vilken rätten skall bestå av tre lagfarna domare men att rätten är domför med två lagfarna domare om en av de tre får förfall sedan huvudförhandlingen påbörjats. I likhet med RU ser jag inga avgörande hinder mot att låta en sådan ordning gälla i de undantagssituationer som det här kan bli fråga om. Jag förordar därför att förslaget genomförs. Jag föreslår också att reglerna om rättens sammansättning i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden och lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål ändras på motsvarande sätt.

2.4.5 Två lagfarna domare i brottmål i tingsrätt

Mitt förslag: Tingsrätten skall vid huvudförhandling i brottmål kunna förstärkas med en lagfaren domare, om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad.

Utredningens förslag: Överensstämmer i princip med mitt förslag.

Remissinstanserna: Förslaget tillstyrks eller lämnas utan erinran.

Skälen för mitt förslag:

Brottmål

För närvarande finns i 1 kap. 3 § tredje stycket RB en bestämmelse enligt vilken tingsrätten i brottmål får bestå av två lagfarna domare – i stället för en lagfaren domare – jämte nämndemän, om målet beräknas kräva minst fyra veckors huvudförhandling. Det avgörande motivet för denna möjlighet till förstärkning av rätten är att den ensamme lagfarna domaren kan få förfall, vilket medför att hela huvudförhandlingen måste tas om. Självfallet innebär förstärkningen också fördelar kvalitativt sett, även om något förfall inte inträffar.

Den omständigheten att ett mål är särskilt komplicerat – utan att kräva minst fyra veckors huvudförhandling – ger däremot inte möjlighet att förstärka rättens sammansättning med ytterligare en lagfaren domare. Detta har ibland kritiserats, främst från domarhåll.

När det gäller möjligheterna att förstärka rätten på nämndemansidan är RB enligt ordalydelsen i 1 kap. 3 § andra stycket generösare. Här stadgas nämligen att ytterligare en nämndeman, utöver vad som följer av huvudregeln, får sitta i rätten om det "behövs med hänsyn till målets omfattning

eller någon annan särskild omständighet". Kriterierna för en utökning har alltså fått olika utformning när det gäller juristdomare och nämndemän.

Att ett brottmål är juridiskt mycket komplicerat förekommer förhållandevis sällan. Det torde framför allt röra sig om vissa mål om ekonomisk brottslighet. Det behöver inte alltid vara så att huvudförhandlingen i dessa mål tar mycket lång tid.

Som RU påpekar skulle det vara av värde om man för brottmålens del kunde närma sig det synsätt som numera gäller i tvistemål och som utgår från att antalet lagfarna domare skall bestämmas med utgångspunkt från hur komplicerat målet är. Samtidigt måste man ha klart för sig att det inte är sakligt motiverat med flera lagfarna domare annat än i ett mycket litet antal fall. En möjlighet att förstärka tingsrätten med en lagfaren domare på grund av målets komplikation bör enligt min mening införas, men den måste utformas så att regelns undantagskaraktär tydligt framgår.

Jag föreslår därför att den nu gällande regeln om att ytterligare en lagfaren domare får ingå i tingsrätten i brottmål, om huvudförhandlingen kan beräknas kräva minst fyra veckor, ersätts av en regel av innebörd att ytterligare en lagfaren domare får ingå i rätten om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad. Samma förutsättningar bör gälla för förstärkning av rätten med en nämndeman.

Andra mål

Reglerna om rättens sammansättning i familjemål (14 kap. 17 § äktenskapsbalken och 20 kap. 1 § föräldrabalken) och i fastighetsdomstolsmål (3 § lagen 1969:246 om domstolar i fastighetsmål) är i det här avseendet likadana som reglerna för brottmål. Även om den nu förordade ändringen torde vara mindre betydelsefull i varje fall för familjemålens del förordar jag, med hänsyn till intresset av så långt möjligt enhetliga sammansättningsregler, att ändringen utvidgas till att gälla även för familjemålen och fastighetsdomstolsmålen.

I lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar finns en bestämmelse om förstärkning av länsrätt med en nämndeman som överensstämmer med nuvarande 1 kap. 3 § andra stycket RB. Jag ser inte tillräckliga skäl att nu aktualisera en ändring av den bestämmelsen.

2.4.6 Antalet nämndemän i tingsrätt

Mitt förslag: Den nuvarande regeln om att tingsrätten vid avgörande av mål om brott med minst två års fängelse som minimistraff skall bestå av en lagfaren domare och fem nämndemän upphävs. Även i dessa fall skall tingsrätten normalt bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän.

Utredningens förslag: RU har föreslagit att fyra nämndemän skall medverka i alla mål där lekmanamedverkan krävs.

Remissinstanserna: Remissopinionen är övervägande positiv till RU:s förslag. Av de remissinstanser som har yttrat sig går de flesta på RU:s linje. Flera av dem anser dock att man då bör överväga en återgång till systemet med kollektiv rösträtt för nämndemännen, och några påpekar att kostnaderna för en förändring inte får gå ut över annan verksamhet. JK, hovrätten över Skåne och Blekinge och hovrätten för Övre Norrland vill ha tre nämndemän i alla mål. Nämndemännens riksförbund och ytterligare två remissinstanser vill ha fem nämndemän i alla mål.

Skälen för mitt förslag: Den senaste reformen i fråga om antalet nämndemän vid tingsrätt trädde i kraft den 1 juli 1983 efter förslag i prop. 1982/83:126. Genom denna reform blev tingsrätt vid huvudförhandling i brottmål och familjerättsliga tvistemål i princip domförlagd med en lagfaren ledamot och tre nämndemän. I mål om brott för vilket det inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år skall dock fem nämndemän delta. Nämndemännen fick samtidigt individuell rösträtt efter mönster från vad som redan gällde i bl. a. hovrätt. I fråga om de närmare skälen för reformen får jag hänvisa till propositionen (s. 17 ff). Sedan den 1 januari 1985 gäller också att fem nämndemän skall delta i vissa mål om ekonomisk brottslighet.

1983 års reform har kritiserats. Det har gjorts gällande bl. a. att nämndemännen inte fyller sin uppgift, om så få som tre deltar, att ordningen med två olika sammansättningar skapar administrativa problem för tingsrätterna och att ordningen med individuell rösträtt ger nämndemännen för stort inflytande på avgörandena. Systemet med två olika sammansättningar har medfört att tingsrätt i enstaka fall av misstag har handlagt mål i fel sammansättning, vilket föranlett återförvisning. De riksdagsmotioner som väckts med yrkanden om ändringar i domförhållningsreglerna har emellertid avslagits (se bl. a. JuU 1986/87:25 och 1987/88:29).

Domstolsverket har på regeringens uppdrag utvärderat 1983 års nämndemannareform (DV Rapport 1986:4). Av rapporten framgår bl. a. att reformen inte har påverkat frekvensen av överklagade mål eller andelen domar som ändras av högre rätt efter överklagande. Däremot visar undersökningen att antalet skiljaktiga meningar i domstolarna ökat något, liksom antalet fall där nämndemän överröstat den lagfarna domaren. Utvärderingen tyder enligt min mening inte på att reformen inneburit någon försämring av rättsskipningen. Den visar vidare att reformen medfört den minskning av kostnaderna som förutsattes när den genomfördes (jfr prop. 1986/87:100, bil. 4, s. 68).

RU har ansett att det finns visst fog för den kritik som framförts mot den gällande regeln med två olika nämndemannasammansättningar.

Reglerna om tingsrätts sammansättning bör vara så enkla att tillämpa som möjligt. Om tingsrätten avgör ett mål i fel sammansättning kan det medföra att hovrätten, om domen överklagas, tvingas att undanröja domen och återförvisa målet till tingsrätten för ny handläggning. En sådan omgång bör i möjligaste mån undvikas. Risken för återförvisning minskar i och för sig om de förslag som jag nämnt i avsnitt 2.3 godtas men den elimineras inte helt.

Härtill kommer att det kan sägas vara principiellt felaktigt att den

lagfarne domarens inflytande relativt sett minskar i mål om särskilt grova brott, vilka ju typiskt sett kan antas vara av störst betydelse både från allmän synpunkt och för parterna. Men att råda bot på detta genom ändringar i den nyligen införda ordningen med individuell och lika röst-rätt vid tingsrätterna anser jag uteslutet. Det är inte förenligt med moderna principer för lekmanamedverkan i beslutande organ.

Enligt min mening kan man i och för sig åberopa skäl för den nuvarande ordningen med tre nämndemän i brottmål i allmänhet och fem nämndemän i de allvarligaste brottmålen. Den bygger på den princip som i andra sammanhang har setts som en processrättslig ledstjärna, nämligen en smidig anpassning till vad de olika målen typiskt sett kräver. Samtidigt kan jag inte undgå att ta intryck av den opinion som förordar ett enhetligt antal nämndemän. Jag har vid en vägning för och emot funnit att enhetlighetens fördelar överväger.

Det återstår då att ta ställning till vilken sammansättning som sålunda skall gälla för alla brottmål där lekmanamedverkan krävs. RU har föreslagit en sammansättning med fyra nämndemän. Det är enligt RU den naturliga medelvägen som ger både ett bredare lekmannainflytande än enligt gällande ordning och mindre risk för lika röstetal.

Det finns naturligtvis inte något för alla måltyper giltigt svar på vilken sammansättning som ger den idealiska avvägningen mellan jurist- och lekmannainflytande. Vissa mål kan vara så enkla att skälen för att nämndemän skall delta över huvud taget inte gör sig gällande. I en del mål kan det vara värdefullt med ett så brett lekmannainflytande som möjligt. I vissa brottmål är de juridiska frågorna så framträdande att flera jurister borde ingå i rätten.

Frågan om lekmannens inflytande på rättskipningen övervägdes ingående under förarbetena till de nuvarande domförhållsreglerna. Mot bakgrund av dessa överväganden anförde föredragande statsrådet att han för sin del inte kunde finna att det skulle bli någon försämring av tingsrätternas möjligheter att komma fram till sakligt riktiga avgöranden, om man i normalfallet minskade antalet nämndemän till tre. Den uppfattningen vinner starkt stöd i domstolsverkets utvärdering av reformen. Till det sagda kommer att, som flera remissinstanser påpekat, en ökning av nämndemännens antal rubbar balansen mellan jurist- och lekmannainflytande, om den nuvarande individuella rösträtten för nämndemännen bibehålls. Vidare talar — precis som när de nuvarande reglerna infördes — ekonomiska skäl mot en ökning av antalet nämndemän. Kostnaderna för att öka antalet till fyra i alla mål kan beräknas till närmare 15 miljoner kr om året. Det finns angelägnare användningsområden för dessa pengar inom domstolsväsendet än att finansiera en reform som såvitt kan bedömas skulle sakna egentlig betydelse för rättssäkerheten.

Det kan tilläggas att 1983 års reform i fråga om antalet nämndemän kritiserats under påståendet att den medfört att den enskilde nämndemannen kommit att sitta i rätten alltför sällan för att få tillräcklig erfarenhet. Olägenheterna i detta hänseende torde emellertid numera vara undanröjda genom den anpassning av antalet nämndemän i de olika domkretsarna som skett under år 1988.

På grund av det anförda förordar jag att reglerna i 1 kap. RB ändras så att tingsrätten är domför med en lagfaren domare och tre nämndemän i alla brottmål där lekmannamedverkan krävs.

2.4.7 Möjligheten att tillföra rätten särskild juridisk fackkunskap

Mitt förslag: Tingsrätterna skall, efter mönster från hovrätterna, vid avgörande av tvistemål och brottmål där flera lagfarna domare ingår kunna byta ut en lagfaren domare vid tingsrätten mot en annan lagfaren person med specialkunskaper på det område som är aktuellt i målet. En justering görs i lagen (1976:600) om offentlig anställning för att säkerställa tillgången på sådana domare.

Utredningens förslag: Överensstämmer i princip med mitt förslag.

Remissinstanserna: Förslaget tillstyrks nästan genomgående. Från ett par håll anfördes att särskilda överväganden krävs angående frågan om den nytillkomna ledamoten bör få vara ordförande vid förfall för den ordinarie ordföranden.

Skälen för mitt förslag: Genom de år 1985 införda bestämmelserna om handläggningen av mål om s. k. eko-brott (1 kap. 7 och 8 §§, 2 kap. 4 a § och 4 kap. 10 a § RB) öppnades en möjlighet att låta en förvaltningsdomare ingå i rätten om det finns behov av särskild fackkunskap i fråga om skatterättsliga förhållanden. Även utanför området för denna lagstiftning kan det någon gång förekomma mål i vilka juridiska specialkunskaper är önskvärda. I första hand torde det vara fråga om skatterättsliga kunskaper, men det kan finnas behov av särskild juridisk fackkunskap också i andra mål. Exempelvis kan det i vissa mål vid allmän domstol någon gång uppstå behov av sjörättsliga, försäkringsrättsliga eller arbetsrättsliga specialkunskaper.

För hovrätternas del kan behovet av särskild juridisk fackkunskap enligt gällande regler lösas genom att en person med de önskade kunskaperna adjungeras till rätten. I 62 § förordningen (1979:569) med hovrättsinstruktion finns en sådan bestämmelse. Härigenom kan hovrätten alltså förstärka sin kompetens genom att t. ex. adjungera en person med behövliga specialkunskaper på det sakområde som är aktuellt i målet. Även om denna möjlighet inte utnyttjas särskilt ofta, är den i det enskilda fallet av stort praktiskt värde.

I första instans finns för närvarande inte någon motsvarande adjunktionsmöjlighet. Enligt min mening talar mycket för att en sådan möjlighet bör tillskapas. I vanliga tvistemål hör vid huvudförhandling som skall hållas inför tre lagfarna domare en av dessa kunna vara t. ex. domare i en allmän förvaltningsdomstol eller professor vid en juridisk fakultet. Även i brottmål kan det någon gång föreligga behov av särskild juridisk sakkunskap också utanför ekomålsområdet. I avsnitt 2.4.5 har jag förordat att tingsrätten i främst särskilt komplicerade brottmål bör få bestå av två lagfarna domare jämte nämndemän. Om förslaget godtas skapas ett större utrymme för adjunktion i sådana mål.

En möjlighet till adjunktion i tingsrätt av det slag som nu sagts kan öppnas genom ändringar i förordningen (1979:572) med tingsrättsinstruktion. Jag avser att senare för regeringen anmäla frågan om sådana ändringar. I samband med det får ställning tas till den bl. a. under remissbehandlingen uppmärksammade frågan om en adjungerad ledamot skall kunna ta över uppgiften att vara ordförande vid förfall för den ordinarie ordföranden.

För att säkerställa tillgången på domare för adjunktion i enlighet med det anförda bör en justering ske i 5 kap. 1 § lagen (1976:600) om offentlig anställning (jämför även vad jag anført i avsnitt 2.4.5).

2.4.8 Antalet lagfarna ledamöter i tvistemål och besvärsmål i hovrätt

Mitt förslag: Den nuvarande regeln att hovrätt i vissa fall skall vara sammansatt av fyra lagfarna domare avskaffas när det gäller beslut under förberedelsen i hovrätten.

Utredningens förslag: Utredningen har föreslagit att regeln avskaffas även för avgöranden i sak.

Remissinstanserna: Remissopinionen är blandad.

Skälen för mitt förslag: Enligt 2 kap. 4 § första stycket RB är hovrätt i tvistemål och besvärsmål som regel domförd med tre lagfarna ledamöter. Om tingsrätten bestått av tre eller flera lagfarna ledamöter skall dock minst fyra lagfarna ledamöter delta i hovrätten. Flera än fem lagfarna ledamöter får inte delta i rätten.

RU har föreslagit att regeln om en sammansättning med fyra lagfarna domare upphävs. Skälet är i första hand intresset att hushålla med resurserna. RU har funnit att det inte är säkert att man behöver upprätthålla principen om att flera lagfarna domare än i tingsrätten bör delta i hovrättsavgörandet. RU har därvid pekat på att handläggningen i hovrätten kan vara enklare än i tingsrätten, eftersom målet redan har bedömts en gång av tingsrätten. Dessutom förekommer det att hovrätten får pröva processmaterial som inte redan har bedömts av den lägre instansen, varför det kan hävdas att jämförelsen med antalet domare i den första instansen inte generellt är träffande. Vidare har RU påpekat värdet av att domförhållningsregler görs så enkla som möjligt för att minska riskerna för rättegångsfel.

De mål som det här är fråga om är de mål som i tingsrätt avgörs av tre lagfarna domare. I avsnitt 2.4.4 har jag redogjort för de skäl som talar för en stark sammansättning i tingsrätt vid handläggningen av dessa mål. I tingsrätterna avgörs omkring 1 500 sådana mål om året. Naturligtvis överklagas inte alla tingsrätternas avgöranden. Från resurssynpunkt har ett genomförande av RU:s förslag inte någon större betydelse.

Som jag tidigare nämnt pågår inom justitiedepartementet en översyn av domstolarnas arbetsuppgifter och organisation, som bl. a. resulterat i att en departementspromemoria (Ds 1989:2) nyligen remitterats. Om tankarna i promemorian vinner gehör, torde det bli aktuellt att se över domförhåll-

reglerna i framför allt hovrätt och kammarrätt i ett bredare perspektiv. Enligt min mening talar övervägande skäl för att man i det sammanhanget också överväger frågan om det är lämpligt att hovrätten får bestå av endast tre ledamöter vid överprövning av tingsrätts dom eller beslut i de fall tingsrätten bestått av tre lagfarna ledamöter.

Som den aktuella domförhållningsregeln nu är utformad gäller den även när hovrätten avgör preliminärfrågor under förberedelsen, t.ex. frågor om tillstånd att åberopa nytt processmaterial. Flera av remissinstanserna har föreslagit att sådana frågor alltid skall kunna avgöras av tre lagfarna domare. Jag delar den uppfattningen. En sådan reform bör kunna genomföras redan nu. Jag förordar därför att reglerna i 2 kap. 4 § RB ändras i enlighet härmed.

2.4.9 Vissa lagtekniska frågor m. m.

I samband med att domförhållningsreglerna för tingsrätt ändras finns det anledning att se över reglernas lagtekniska utformning.

När det gäller tvistemål är huvudregeln för närvarande att tingsrätt är domför med tre lagfarna domare. Som jag tidigare nämnt avgörs emellertid en överväldigande majoritet av tvistemålen med en enda lagfaren domare. All förberedande handläggning sköts dessutom i princip av en lagfaren domare. Dessa förhållanden bör bättre än nu avspeglas i lagtexten. Samtidigt är det olämpligt att låta tredomarsammansättningen vid huvudförhandling få ställning av ett mer eller mindre betydelselöst undantag.

Jag förordar en lagteknisk lösning som innebär att huvudregeln blir att tingsrätt i både brottmål och tvistemål skall bestå av en lagfaren domare, om det inte är föreskrivet något annat. I de två följande paragraferna ges föreskrifter om annan sammansättning vid huvudförhandling i tvistemål respektive brottmål. I en särskild paragraf föreskrivs härafter att rätten i vissa andra fall får ha den sammansättning som är föreskriven för huvudförhandling. I en därefter följande paragraf tas de nuvarande särreglerna i 1 kap. 3 a § för tvistemål om mindre värden in.

Föreskrifter om annan sammansättning än enligt huvudregeln finns också i särskilda lagar, exempelvis äktenskapsbalken.

Den valda lösningen innebär att det inte blir tillåtet med annan sammansättning än en lagfaren domare vid exempelvis sammanträde för muntlig förberedelse och vid syn som äger rum utom huvudförhandling. Det innebär formellt sett en nyhet i förhållande till gällande rätt. Det förekommer emellertid knappast i praktiken att tingsrätterna utnyttjar möjligheten till kollegial sammansättning eller sammansättning med nämndemän vid sådan handläggning.

När det gäller avgörande av mål utan huvudförhandling och prövning av frågor som hör till rättegången bör det däremot även i fortsättningen – och då bortser jag från småmålen – finnas utrymme för flera domare att delta, om detta någon gång skulle vara nödvändigt med hänsyn till målets beskaffenhet. Lagtexten bör utformas i enlighet med detta.

Mitt förslag: Intresseledamöter som är förtrogna med förvaltning av bostadsrättsfastighet skall i hyresnämnd och i bostadsdomstolen delta endast vid prövning av frågor där de har särskild sakkunskap. Reglerna om vilka intresseledamöter från fastighetsägarsidan som skall medverka i mål om hyresfastigheter förenklas. Bostadsdomstolen skall vid prövning som inte avser själva saken vara domför med tre juristdomare. En mindre ändring genomförs när det gäller den tid för vilken en ledamot i domstolen skall utses.

Bostadsdomstolens förslag överensstämmer i allt väsentligt med mitt förslag.

Remissinstanserna: Förslaget tillstyrks eller lämnas utan erinran.

Skälen för mitt förslag:

Allmänt

Bostadsdomstolen inrättades år 1975 som överinstans till hyresnämnderna. Regler om bostadsdomstolens sammansättning och förfarandet inför bostadsdomstolen finns i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol. Enligt 5 § består domstolen av lagfarna ledamöter, en teknisk ledamot och intresseledamöter. De senare företräder fastighetsägares, hyresgästers eller bostadsrättshavares intressen. Domförhetsreglerna finns i 12–16 §§. Enligt huvudregeln skall domstolen vara sammansatt av lagfarna ledamöter och intresseledamöter. Såvitt nu är av intresse innebär bestämmelserna i övrigt följande. När målet rör en bostadsrättsfastighet skall de intresseledamöter som företräder fastighetsägarintressen vara väl förtrogna med förvaltning av sådana fastigheter. Om målet gäller en hyresfastighet som tillhör en enskild skall intresseledamöterna på fastighetsägarsidan vara väl förtrogna företrädesvis med förvaltning av sådana fastigheter. Rör målet en annan hyresfastighet skall ledamöterna vara väl förtrogna företrädesvis med förvaltning av hyresfastigheter som tillhör andra än enskilda. Ett undantag från reglerna om medverkan av intresseledamöter gäller enligt 16 §. Enligt denna paragraf får en lagfaren ledamot ensam företa förberedande åtgärd samt pröva fråga om avskrivning av mål.

Deltagande av intresseledamöter som är förtrogna med förvaltning av bostadsrättsfastighet

Bostadsdomstolen prövar olika slag av tvister som har anknytning till bostadsrättsfastigheter. De tvister som kan kräva speciella kunskaper om förvaltning av sådana fastigheter är tvister om rätt till inträde i föreningen (52 § bostadsrättslagen, 1971:479) och tvister om giltigheten av vissa stämmobeslut (60 § första stycket 1 bostadsrättslagen). Det torde främst ha varit tvister av dessa slag som föranledde att den nu aktuella intressegrup-

pen fick särskild representation i bostadsdomstolen (jfr prop. 1974:151 s. 91). När lagen om bostadsdomstol tillkom torde det nämligen mera sällan ha förekommit hyreslägenheter i bostadsrättshus. Läget är nu ett annat. Genom tillkomsten av lagen (1982:352) om rätt till fastighetsförvärv för ombildning till bostadsrätt och förbudet att med bostadsrätt upplåta lägenhet som är uthyrd (2 § tredje stycket och 8 § tredje stycket bostadsrättslagen) har det blivit vanligt att bostadsrättsföreningar också är hyresvärdar. Tvister mellan föreningar och hyresgäster förekommer. Än mer frekventa är hyrestvister av olika slag, främst rörande besittningsskydd, mellan bostadsrättshavare och personer som hyr bostadsrättslägenhet.

Enligt de nuvarande reglerna skall alltså intresseledamöterna på fastighetsägarsidan ha erfarenhet av bostadsrättsfastigheter både vid prövning av typiska bostadsrättsfrågor och vid prövning av vanliga hyresrättsliga frågor som rör bostadsrättsfastigheter. Bostadsdomstolen har i sin skrivelse till justitiedepartementet ansett det vara en olägenhet att likartade frågor kan prövas i olika sammansättningar. Domstolen har därför föreslagit att de ledamöter som är förtrodda med förvaltning av bostadsrättsfastighet skall delta i rätten endast vid prövning av frågor där de har särskild sakkunskap, dvs. frågor enligt 52 § och 60 § första stycket 1 bostadsrättslagen.

För egen del ser jag det som en fördel att hyresrättsliga frågor prövas av ledamöter som har särskild sakkunskap när det gäller sådana frågor. Jag förordar därför att den av bostadsdomstolen föreslagna lagändringen genomförs. Motsvarande ändring bör också göras i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder.

Hyresfastighet som tillhör enskild respektive annan än enskild

Som jag nämnt inledningsvis är i mål som rör en hyresfastighet frågan om vilka intresseledamöter som skall delta på fastighetsägarsidan beroende av om fastigheten tillhör enskild eller annan än enskild. Av förarbetena (prop. 1974:151 s. 56 och 117) framgår att till gruppen annan än enskild vid sidan av stat och kommun i första hand hör de allmännyttiga bostadsföretagen. Härmed avses bolag eller stiftelser som enligt 32 § förordningen (1986:694) om handläggning, förvaltning m. m. av bostadslån och räntebidrag – eller motsvarande äldre bestämmelse – av länsbostadsnämnden godkänts som allmännyttiga. Det finns inte någon fullständig förteckning över dessa företag, och det kan därför inte uteslutas att domstolens sammansättning någon gång på grund av förbiseende kan bli felaktig. Enligt förarbetena bör vidare till gruppen annan än enskild räknas vissa företag som angivits i första stycket 3–5 kungörelsen (1972:60) om undantag från tillämpningen av lagen om hyresreglering m. m. De praktiska svårigheterna att avgöra om ett företag hör till någon av dessa kategorier är betydande. Det förekommer att inte ens företagen kan ge klara besked.

Bostadsdomstolen har i sin skrivelse pekat på svårigheterna att i de angivna fallen utreda vilken sammansättning domstolen skall ha och hemställt om lagändring i två hänseenden. Först och främst har domstolen

föreslagit att begreppen enskild respektive annan än enskild förtydligas i lagtexten, exempelvis efter mönster från 12 kap. 1 § sjätte stycket jordabalken. Vidare har domstolen föreslagit att reglerna utformas så att det inte blir domvilla om domstolen i något fall skulle ha annan sammansättning än den i första hand avsedda. Enligt domstolen skulle det kunna åstadkommas genom att det i lagtexten anges att intresseledamöterna *företrädesvis* skall vara förtrogna med förvaltning av respektive huskategori.

Som jag nämnt i avsnitt 2.4 anser jag att det är angeläget att regler om domstols sammansättning inte görs onödigt komplicerade. De nuvarande begreppen enskild respektive annan än enskild har visat sig komplicera den förberedande handläggningen hos bostadsdomstolen. Den av domstolen föreslagna förändringen innebär att man skiljer mellan å ena sidan fastigheter som ägs av staten, kommun, landstingskommun, kommunalförbund, allmännyttigt bostadsföretag och aktiebolag som helt ägs av en kommun eller en landstingskommun och å andra sidan fastigheter som ägs av någon annan. Det torde innebära en inte obetydlig förenkling av reglerna. Jag förordar att förslaget i denna del genomförs.

Bostadsdomstolen har vidare föreslagit att domförhetsreglerna mjukas upp, så att det inte blir domvilla om sammansättningen någon gång skulle vara annan än den som följer av en strikt tillämpning av de nämnda reglerna. Mina förslag i avsnitt 2.3 innebär att bristande domförhet i fortsättningen inte automatiskt medför undanröjande på grund av domvilla, utan bara när felet kan antas ha inverkat på målets utgång. Det skulle därför i och för sig kunna sägas att behovet av den föreslagna lagändringen är ringa. Jag förordar ändå att domförhetsreglerna mjukas upp något för att ge utrymme för en mer flexibel tillämpning. Härigenom ges domstolen möjlighet att i undantagsfall handlägga exempelvis ett mål som rör en fastighet som ägs av en enskild fastighetsägare i en sammansättning som är avsedd för mål som rör fastigheter som ägs av andra än enskilda.

I detta sammanhang vill jag nämna att den europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna inom en nära framtid kan förväntas avgöra ett mål där det bl. a. är fråga om medverkan av intresseledamöter i vissa fall. Frågan om behovet av ytterligare ändringar i fråga om bostadsdomstolens sammansättning får bedömas mot bakgrund av vad domstolen kommer fram till.

Prövning av vissa processuella frågor

Som jag nämnt skall bostadsdomstolen i regel vara sammansatt av lagfarna ledamöter och intresseledamöter. Ett undantag är att enligt 16 § en lagfaren ledamot ensam får företa förberedande åtgärder samt pröva frågor om avskrivning av mål. Bostadsdomstolen har påpekat att det finns ett behov av att – utöver vad som följer av 16 § – kunna avgöra vissa frågor utan att behöva kalla in intresseledamöter. Det kan enligt domstolen gälla frågor om undanröjande av ett hyresnämndsavgörande av processuella skäl, t. ex. på grund av återkallelse av talan, rättegångshinder eller domvilla samt frågor om avvisning av besvär eller stadfästelse av förlikning. Ett annat exempel som domstolen anfört gäller prövning av rättshjälpsfrågor

som förekommer i samband med att mål avskrivs efter återkallelse av överklagande. Bostadsdomstolen har föreslagit att bestämmelserna ändras så att domstolen vid prövning som inte avser själva saken är domför även med tre lagfarna ledamöter.

Jag delar uppfattningen att det bör finnas möjlighet att avgöra processuella frågor utan medverkan av intresseledamöter och förordar att bostadsdomstolens förslag genomförs. Med anledning av ett påpekande under remissbehandlingen vill jag nämna att bostadsdomstolen redan enligt gällande regler är domför med en lagfaren ledamot vid prövning av rätts-hjälpsfrågor i samband med måls avskrivning efter återkallelse av besvärstalan (jämför prop. 1982/83:41 s. 26).

Förordnande av ledamöter

Enligt 6 § lagen om bostadsdomstol skall ledamot i bostadsdomstolen förordnas för tre år. Det finns ingen motsvarighet till regeln i 4 kap. 8 § RB, enligt vilken en ny nämndeman skall utses för den tid som är kvar av förordnandetiden i de fall en nämndeman avgår i förtid. Det har visat sig finnas ett praktiskt behov av en sådan regel för att förordnandetidpunkterna för ledamöterna skall bli så enhetliga som möjligt. Jag föreslår därför att 6 § lagen om bostadsdomstol kompletteras med en regel enligt vilken, om en ledamot avgår under tjänstgöringstiden, en ny ledamot skall utses för återstående tid.

3 Ikraftträdande

De föreslagna lagändringarna bör träda i kraft den 1 september 1989. Övergångsbestämmelser krävs när det gäller vissa regler. Jag återkommer till detta i specialmotiveringen.

4 Upprättade lagförslag

I enlighet med vad jag nu har anfört har inom justitiedepartementet upprättats förslag till

1. lag om ändring i rättegångsbalken,
2. lag om ändring i äktenskapsbalken,
3. lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän,
4. lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden,
5. lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål,
6. lag om ändring i lagen (1969:249) om domstolar i fastighetsmål,
7. lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429),
8. lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder,
9. lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol,

10. lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning, samt
11. lag om ändring i vattenlagen (1983:291).

Prop. 1988/89:95

Det under 10 angivna lagförslaget har upprättats i samråd med chefen för civildepartementet.

Förslagen bör fogas till protokollet i detta ärende som *bilaga 5*.

5 Specialmotivering

5.1 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

1 kap.

De förändringar som föreslås när det gäller reglerna om tingsrätts sammansättning har, i enlighet med vad som utvecklats i avsnitt 2.4.9, föranlett omarbetning av de grundläggande domförhetsreglerna. Som en huvudregel har angivits att tingsrätten är domför med en lagfaren domare, om inte annat är föreskrivet. Därefter har domförhetsreglerna för huvudförhandling delats upp på två paragrafer, en för tvistemål (3 a §) och en för brottmål (3 b §). Därefter följer regler om att tingsrätten även i andra fall än vid huvudförhandling kan ha kollegial sammansättning eller sammansättning med nämndemän (3 c §) och regler om obligatorisk endomarhandläggning i tvistemål om små värden (3 d §).

1 kap. 3 §

Paragrafen innehåller i sin nuvarande lydelse sammansättningsregler både för tvistemål och brottmål.

Som en grundläggande domförhetsregel för all handläggning vid tingsrätterna har i förslaget angivits att rätten skall bestå av en lagfaren domare, om det inte är föreskrivet något annat. Denna regel avser både förberedande handläggning och avgörande av mål. Regeln är obligatorisk, vilket innebär att det inte är tillåtet med starkare sammansättning om det inte är särskilt föreskrivet. Tingsrätten får således – till skillnad från vad som hittills gällt – inte bestå av fler än en domare vid exempelvis sammanträde för muntlig förberedelse eller vid bevisupptagning eller syn på stället utom huvudförhandling. Föreskrifter om annan sammansättning finns i de följande paragraferna i 1 kap. RB. Det finns också en del särbestämmelser om tingsrätts sammansättning vid prövning av vissa speciella mål. Här märks främst reglerna i äktenskapsbalken och föräldrabalken om handläggning av familjemål.

1 kap. 3 a §

Paragrafen innehåller i sin nuvarande lydelse regler om sammansättningen i tvistemål om mindre värden, s. k. småmål. Dessa regler har i förslaget flyttats till den nya 1 kap. 3 d §.

Den nya lydelsen av paragrafen innehåller bestämmelser om tingsrätts domförhet vid huvudförhandling i tvistemål. Som en huvudregel har i

första stycket angivits att tingsrätten skall bestå av tre lagfarna domare. Möjligheten till en sammansättning med fyra lagfarna domare har avskaffats (jfr den allmänna motiveringen, avsnitt 2.4.4).

I *andra stycket* föreskrivs att rätten skall bestå av en lagfaren domare när huvudförhandlingen hålls i förenklad form. Formellt sett innebär förbudet mot en sammansättning med tre lagfarna domare i detta fall en nyhet. Det blir emellertid en följd av det i föregående paragraf föreskrivna förbudet mot en sådan sammansättning vid sammanträde för muntlig förberedelse.

I *tredje stycket*, som motsvarar den nuvarande regeln i 1 kap. 3 § femte stycket RB om möjlighet till avgörande av mål med en enda domare när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet, föreskrivs att rätten i vissa fall är *domför* med en i stället för tre domare. I dessa fall är det således inte förbjudet att tre domare deltar i rätten. Möjligheterna till endomarsammansättning har utvidgats i enlighet med vad som utvecklats i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.4.2. Först och främst kommer möjligheten till endomarhandläggning till användning i den situationen att parterna samtycker till denna sammansättning och rätten anser den tillräcklig.

I första hand är naturligtvis målets beskaffenhet avgörande för om det är tillräckligt med en enda domare. Generellt kan sägas att det inte bör komma i fråga att mål med omfattande muntlig bevisning avgörs med en enda domare. Om det förekommer svåra rättsfrågor bör det i regel också föranleda att tre domare deltar. Det är dessutom naturligt att domarens egna kunskaper och erfarenhet på det i målet aktuella ämnesområdet i viss mån får inverka på bedömningen. Jag vill i detta sammanhang påpeka att bestämmelsen är tillämplig även i familjemål. Det är i sådana mål naturligt att särskild hänsyn tas till parternas önskemål om att målet avgörs av en ensamdomare.

Med den utformning bestämmelsen nu fått torde det knappast bli aktuellt för högre rätt att återförvisa målet på grund av bristande domförhet, även om den högre rätten skulle finna att målet bort avgöras i en större sammansättning.

Enligt den föreslagna regeln är tingsrätten, oavsett parternas samtycke, domför med en lagfaren domare också i den situationen att målet är av enkel beskaffenhet. Det är svårt att på ett allmängiltigt sätt definiera vad som menas med att målet är av enkel beskaffenhet. Ett exempel som nämnts i den allmänna motiveringen är mål där det av handlingarna verkar framgå att svarandens inställning mer har att göra med betalningssvårigheter än med sakliga invändningar mot kravet. Även sådana förmögenhetsrättsliga mål där det är fråga om någorlunda lättillämpade rättsregler, exempelvis vardagliga mål inom köprätten och avtalsrätten, bör, om bevisningen inte är omfattande, ofta kunna bedömas som enkla. Det ligger i sakens natur att mål som rör stora värden ofta är mera komplicerade och av den anledningen inte kan avgöras av en enda domare med stöd av den nu aktuella regeln.

Bestämmelsen i tredje stycket är tillämplig även i familjemål. Mål om underhållsbidrag till barn är inte sällan så enkla att de bör kunna avgöras av en lagfaren domare oavsett om parterna samtycker till det. Däremot bör

tvistiga vårdnadsmål i regel inte avgöras av en lagfaren domare utan parternas samtycke.

Även i fastighetsdomstolsmål gäller RB:s regler om endomarbehörighet, se 4 § lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål. Många mål om skadeståndsanspråk mot hyresgäst, krav på betalning av hyra och yrkanden om förpliktande att avflytta på grund av underlåtenhet att betala hyra torde vara av enkel beskaffenhet i lagrummets mening.

Paragrafens *fjärde stycke* innehåller den i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.4.2, föreslagna nya regeln om domförhet med två lagfarna domare om en av de tre domarna i fullsuttan rätt får förfall sedan huvudförhandlingen påbörjats.

1 kap. 3 b §

Paragrafen innehåller regler om hur tingsrätt skall vara sammansatt vid huvudförhandling i brottmål.

Första stycket innehåller huvudregeln att rätten skall vara sammansatt av en lagfaren domare och tre nämndemän. Den nuvarande regeln om en sammansättning med fem nämndemän i vissa grova brottmål har utgått. De överväganden som ligger bakom förändringen har redovisats i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.4.6.

Andra stycket innehåller den regel om endomarkompetens i mål om lindrigare brott som nu står i 1 kap. 3 § femte stycket.

Tredje stycket ger en möjlighet att öka antalet ledamöter i rätten, om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad. Rätten kan förstärkas med en lagfaren domare och/eller en nämndeman. Regeln har kommenterats i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.4.5. Möjligheten till förstärkning bör i första hand utnyttjas i mycket omfattande mål. I mål som är juridiskt mycket komplicerade kan möjligheten att anlita ytterligare en lagfaren domare också utnyttjas.

1 kap. 3 c §

I paragrafen föreskrivs att tingsrätten, utan hinder av reglerna i 1 kap. 3 §, vid avgörande av mål utan huvudförhandling och vid prövning av frågor som hör till rättegången får ha samma sammansättning som vid huvudförhandling.

Uttrycket *frågor som hör till rättegången* förekommer även i 16 kap. 2 § och 29 kap. 2 §. Angående tolkningen av uttrycket kan bl. a. hänvisas till Norstedts nya kommentar till rättegångsbalken, s. 16:6 f. Exempel på frågor som kan behöva prövas av fullsuttan rätt är svårbedömda frågor om rättegångshinder. Ibland kan det också vara lämpligt att svåra frågor om tillåtande av bevisning som aktualiseras inför en huvudförhandling prövas av samma domare som skall delta i huvudförhandlingen.

I tvistemål om mindre värden är det aldrig tillåtet att flera domare deltar (jfr 1 kap. 3 d §).

1 kap. 3 d §

Paragrafen innehåller de bestämmelser om mål om mindre värden som hittills har återfunnits i 1 kap. 3 a §.

1 kap. 8 §

Hänvisningen i första stycket har ändrats på grund av övriga ändringar i sammansättningsreglerna.

Regeln i andra stycket om en sammansättning med fem eller sex nämndemän har utgått.

Sista stycket har utgått, eftersom en hänvisning till särskilda sammansättningsregler införts i 3 §.

2 kap. 4 §

Paragrafen innehåller de grundläggande domförhållsreglerna för hovrätt. Första stycket har ändrats så att preliminärfrågor under beredningen alltid kan avgöras med tre domare, även i de fall där tingsrätten har bestått av tre domare. Ändringen har kommenterats i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.4.8.

10 kap. 8 a §

Paragrafen innehåller en forumregel för s.k. småmål. Den har ändrats redaktionellt på grund av den ändrade redigeringen av 1 kap.

12 kap. 9 §

I paragrafens *första stycke* har en numera föråldrad regel om vadeanmälan utgått.

18 kap. 8 a §

Paragrafen innehåller regler om rättegångskostnader i s.k. småmål. Den har ändrats redaktionellt på grund av den ändrade redigeringen av 1 kap.

35 kap. 13 §

Paragrafens andra stycke reglerar frågan om förnyat upptagande i högre rätt av bevis som i målet upptagits i lägre rätt. För att betona rättens ansvar för avgörandet av frågan om omhörande har, som utvecklats i den allmänna motiveringen (avsnitt 2.2.5), den nu gällande regeln om parternas inflytande på frågan tagits bort. Som framhållits i den allmänna motiveringen är avsikten dock att parternas uppfattning i frågan även fortsättningsvis i praktiken skall beaktas.

I paragraferna har felaktiga hänvisningar till 2 § i samma kapitel ändrats.

49 kap. 9 §

I paragrafen har en numera föråldrad regel om vadeanmälan tagits bort.

50 kap. 10 §

Paragrafen reglerar den förberedelse som kan bli nödvändig sedan genmälet har kommit in till hovrätten.

Huvudregeln är att den fortsatta förberedelse som kan bli erforderlig skall ske genom skriftväxling. Regeln härom i andra stycket är oförändrad.

I tredje stycket har införts den i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.2.5, föreslagna regeln om sammanträde under förberedelsen. Som framgått är avsikten att ett muntligt inslag i förberedelsen skall uppfattas som ett undantag. För att markera det har det i bestämmelsen angivits att sammanträde får hållas om det behövs för en ändamålsenlig handläggning av målet. Sammanträdet bör således vara till klar fördel för handläggningen. Vid bedömningen av om så är fallet bör hovrätten väga in de kostnader för samhället och för parterna som en extra inställelse vid rätten kan föranleda. Syftet med sammanträdet bör vara att reda ut vilka omständigheter och bevis som åberopas eller vilka bevissteman som är aktuella. Syftet kan också vara att planlägga den fortsatta handläggningen. Däremot bör hovrätten inte kalla till ett sammanträde enbart för att undersöka möjligheterna till förlikning. Det hindrar naturligtvis inte att hovrätten under ett sammanträde kan ta upp frågor om förlikning (jämför vad som sägs om förlikning i avsnitt 2.2.6 i den allmänna motiveringen).

Det är naturligtvis framför allt i dispositiva tvistemål som det blir aktuellt med sammanträde under förberedelsen. Men även i indispositiva mål kan en muntlig förberedelse ibland ha positiv effekt, inte minst när det gäller planläggningen av omfattande mål.

Beträffande kallelse till sammanträde under förberedelsen gäller 11 kap. 5 § och 9 kap. 7 § RB. Det innebär att en part är skyldig att inställa sig personligen, om hans närvaro kan antas främja syftet med sammanträdet. I så fall skall hovrätten också förelägga parten vite.

I paragrafens fjärde stycke har införts en möjlighet att hålla sammanträde per telefon. I detta hänseende hänvisas till vad som anförts i prop. 1986/87:89, s. 199–201.

50 kap. 12 §

Paragrafen innehåller i sin hittillsvarande lydelse en regel om muntligt förhör under målets beredning. Denna regel har utgått och ersatts av den nya regeln i 10 § tredje och fjärde styckena.

I sin nya lydelse innehåller paragrafen en regel om rättens skyldighet att

utöva materiell processledning under förberedelsen. Regeln har kommenterats i avsnitt 2.2.6.

Regeln har utformats som en hänvisning till motsvarande regel för tingsrättsförfarandet. Tingsrätt och hovrätt har i princip samma skyldigheter när det gäller att klarlägga parternas ståndpunkter m. m. Trots det är det klart att den materiella processledningen i hovrätt vanligen inte behöver vara lika långtgående som vid tingsrätten.

Det kan slutligen nämnas att det i många fall av mer komplicerad natur kan vara till stor fördel för handläggningen, om hovrätten under förberedelsen av målet gör en sammanfattning av parternas ståndpunkter i analogi med reglerna för tingsrätt i 42 kap. 16 § RB.

50 kap. 25 §

Paragrafens tredje stycke, som reglerar möjligheten att i tvistemål åberopa nya omständigheter och bevis, har ändrats. Ändringen har kommenterats i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.2.4.

I den nya lydelsen har regeln om att parten skall *göra sannolikt* att han haft giltig ursäkt tagits bort. Det torde inte innebära någon förändring jämfört med vad som nu gäller. Vad parten skall göra är att redogöra för de omständigheter som enligt hans mening bör medföra att det nya åberopandet bör tillåtas. Bedömningen av om det föreligger giltig ursäkt ankommer på hovrätten.

I sin nya lydelse avser paragrafen inte indispositiva mål. Det innebär ingen skillnad i förhållande till vad som tidigare ansetts gälla. Det bör understrykas att onödigt bevisning i alla mål liksom nu kan avvisas med stöd av 35 kap. 7 § RB.

50 kap. 26 §

Paragrafens första stycke innehåller regler om undanröjande på grund av vissa grova rättegångsfel. De fel som avses är sådana fel som utgör domvillan enligt 59 kap. 1 § 1–3, i den av mig föreslagna lydelsen. I enlighet med vad som nu gäller skall sådana fel föranleda hovrätten att undanröja tingsrättens dom oberoende av om felet påverkat målets utgång och oberoende av vad parterna anser. Skillnaden i förhållande till den gällande ordningen är att bristande domförhet inte utgör ett sådant fel. Beträffande skälen härför hänvisas till den allmänna motiveringen, avsnitt 2.3.

50 kap. 28 §

Paragrafen innehåller i sin hittillsvarande lydelse bestämmelser om undanröjande på grund av rättegångsfel som inte är grova. I sin nya lydelse innehåller paragrafen regler om undanröjande på grund av andra rättegångsfel än sådana som avses i 26 eller 27 §. Den omfattar således dels bristande domförhet och vissa andra grova rättegångsfel, dels också rättegångsfel som inte är grova. Den är som hittills konstruerad så att hovrätten får undanröja tingsrättens dom bara om vissa i paragrafen angivna förut-

sättningar är uppfyllda. Liksom nuvarande regel innebär den föreslagna regeln också att, även om dessa förutsättningar är uppfyllda, hovrätten har ett visst handlingsutrymme när det gäller frågan om undanröjande och återförvisning skall ske eller ej.

För att hovrätten skall få undanröja det överklagade avgörandet krävs för det första att felet kan antas ha inverkat på målets utgång. Det överensstämmer med vad som hittills gällt för rättegångsfel som inte är grova. Det torde också överensstämma med vad som hittills gällt för sådana grova rättegångsfel som inte avses i 50 kap. 26 § första stycket (se NJA II 1943 s. 652 och Welamson, Rättegång VI, andra upplagan, s. 135). Men när det gäller bristande domförhet, som hittills alltid föranlett undanröjande, är det en nyhet.

Som exempel på fall där bristande domförhet inte kan antas ha inverkat på målets utgång kan nämnas att tingsrätten har felbedömt en fråga om giltigt förhinder för en nämndeman (jfr 1 kap. 3 b § första stycket andra meningen i förslaget) och till följd därav avgjort målet utan att föreskrivet antal nämndemän har deltagit i hela rättegången. Om avgörandet i ett sådant fall har varit enhälligt, kan det finnas fall där det saknas anledning att anta att frånvaron av en nämndeman har inverkat på målets utgång. Andra exempel kan hämtas från områden där det finns domförhetsregler enligt vilka ledamöter med särskild sakkunskap skall ingå i rätten. Om domstolen i ett mål där sådana regler gäller felbedömer en frågas karaktär och avgör den i fel sammansättning, innebär det givetvis långt ifrån alltid att målets utgång blir en annan än den skulle ha blivit om domstolen haft rätt sammansättning.

En andra förutsättning för undanröjande enligt paragrafen är att felet inte utan väsentlig olägenhet kan avhjälpas i hovrätten. Det överensstämmer med vad som hittills gällt för rättegångsfel som inte är grova och torde också motsvara gällande rätt beträffande grova rättegångsfel som inte avses i 50 kap. 26 § första stycket (se de tidigare nämnda uttalandena i NJA II 1943 och i Welamson, Rättegång VI). Det kan hävdas att denna förutsättning teoretiskt sett alltid är uppfylld när det i hovrätten visar sig att tingsrätten inte varit domför, eftersom det kan anses tveksamt om bristande domförhet hos underinstansen någonsin blir avhjälpt genom att målet prövas i högre rätt.

Enligt gällande 28 § krävs för att hovrätten skall få undanröja ett tingsrättsavgörande i tvistemål av annan anledning än att rättegångsfel som avses i 26 eller 27 § förekommit att felet åveropas av part. Det kravet har tagits bort. Alla rättegångsfel skall beaktas självant av hovrätten. När det uppkommer fråga om undanröjande av ett avgörande enligt denna paragraf skall parterna emellertid enligt sista meningen i allmänhet få tillfälle att yttra sig i frågan. Som nyss nämnades ger reglerna hovrätten möjlighet att, trots att de formella förutsättningarna för undanröjande är uppfyllda, underlåta en sådan åtgärd t. ex. om hänsynen till parternas intressen starkt talar för det. Om rättegångsfelet består i att tingsrätten inte varit domför, bör för att hovrätten skall underlåta att undanröja tingsrättsavgörandet krävas att båda parter önskar det. Även vid andra typer av rättegångsfel bör parternas samstämmiga begäran ibland kunna föranleda att tingsrätts-

domen inte undanröjs. Om felet är av mer allvarlig art, exempelvis om en tingsrätt medvetet åsidosatt en domförhetsregel, bör dock domstolsdisciplinära faktorer få ökad tyngd och undanröjande således ske utan hänsyn till parternas inställning.

Det kan tilläggas att parternas uppfattning när det gäller frågan om undanröjande också är värdefull när det gäller att ta ställning till om ett rättegångsfel kan avhjälpas i hovrätten utan väsentlig olägenhet.

Om hovrätten i ett domvillofall på parternas begäran underlåter att undanröja det överklagade avgörandet, bör parterna givetvis inte kunna få avgörandet undanröjt i högsta domstolen på grund av samma domvilla. I detta hänseende hänvisas till vad som anförts i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.3, och i specialmotiveringen till 59 kap. 1 §.

Hovrätten behöver inte inhämta parternas uppfattning om det är uppenbart att det inte behövs. Vid bagatellartade fel kan det vara klart att det överklagade avgörandet inte skall undanröjas oavsett vad parterna tycker.

Paragrafen reglerar inte frågan vilken del av den överklagade domen som kan undanröjas. Enligt nuvarande regler gäller vid undanröjande på grund av grovt rättegångsfel att hovrätten har möjlighet att undanröja även en del av domen som inte har överklagats (50 kap. 26 § tredje stycket i dess hittillsvarande lydelse). Det finns inget stadgande om hur motsvarande fråga skall bedömas vid undanröjande på grund av rättegångsfel som inte är grovt (jämför dock Welamson, Rättegång VI, andra upplagan 1978 s. 130). Det får emellertid anses ligga i sakens natur att ett undanröjande av en del av domen som inte har överklagats endast bör komma i fråga vid sådana rättegångsfel som utgör domvilla enligt bestämmelserna i 59 kap. 1 § RB.

Det bör slutligen påpekas att hovrätten, när man upptäcker ett domförhetsfel som inte bör föranleda återförvisning, ändå bör uppmärksamma tingsrätten på felet, t. ex. genom att sända en kopia av hovrättens avgörande i denna fråga till tingsrätten.

51 kap. 10 §

Paragrafen reglerar den förberedelse som kan bli nödvändig sedan genmälet har kommit in till hovrätten. I tredje och fjärde styckena har införts de regler om sammanträde under förberedelsen som redovisats i den allmänna motiveringen, avsnitt 2.2.5. När det gäller tillämpningen av bestämmelserna hänvisas till specialmotiveringen till 50 kap. 10 §.

51 kap. 12 §

Paragrafen innehåller i sin hittillsvarande lydelse en bestämmelse om förhör under målets beredande. Denna bestämmelse har utgått och ersatts av de nya reglerna i 51 kap. 10 § tredje och fjärde styckena. Kvar i den förevarande paragrafen finns en regel om inställande av den som är anhängen eller häktad till sammanträde under förberedelsen.

Paragrafen reglerar frågan hur ingående hovrättens prövning av skuldfrågan behöver vara när ett överklagande inte riktats mot denna fråga utan enbart mot exempelvis påföljden. Beträffande bakgrunden hänvisas till den allmänna motiveringen, avsnitt 2.2.3.

Den del av skuldfrågan som hovrätten under vissa förhållanden inte behöver pröva är frågan huruvida den tilltalade har begått den åtalade gärningen. Om en person som åtalats för att ha skjutit en annan person till döds och dömts för mord överklagar och yrkar strafflindring, är hovrättens prövningsskyldighet begränsad såvitt avser frågan huruvida vadekäranden avlossat det dödande skottet. Däremot inskränker paragrafen inte hovrättens skyldighet att beakta frågan huruvida brottet är mindre grovt, och bör rubriceras som dråp. Inte heller är skyldigheten att pröva uppsåtsfrågan eller exempelvis frågan om gärningen begåtts i nödvärn inskränkt enligt paragrafen. Om tingsrätten dömt den tilltalade för bedrägeri som bestått i att han lämnat vissa oriktiga uppgifter, och överklagandet endast avser påföljden, är enligt paragrafen hovrättens prövningsskyldighet inskränkt endast beträffande frågan om den tilltalade lämnat de uppgifter som åklagaren påstått. När det däremot gäller frågan om uppgifterna var oriktiga eller om de medfört förmögenhetsöverföring innebär paragrafen ingen inskränkning av prövningsskyldigheten.

Skyldighet att pröva frågan om den tilltalade begått den åtalade gärningen fastän domen inte överklagats beträffande denna fråga föreligger enligt paragrafen i tre undantagsfall. Det första fallet är om det föreligger något förhållande som skulle kunna utgöra grund för resning till förmån för den tilltalade enligt 58 kap 2 § RB. Det vanligaste fallet torde bli att ny bevisning åberopas som sannolikt skulle ha lett till frikännande.

Det andra i paragrafen avsedda fallet är att det föreligger något förhållande som skulle kunna medföra undanröjande av tingsrättens dom på grund av domvilla. Det bör påpekas att hovrätten i vissa domvillofall är skyldig att undanröja tingsrättens dom jämlikt 51 kap. 26 § RB. I de fall då det inte blir aktuellt med undanröjande, skall hovrätten ändå enligt denna bestämmelse pröva frågan om den tilltalade har begått den åtalade gärningen, oavsett om tingsrättens dom överklagats i den delen.

Det tredje fallet då hovrätten enligt paragrafen har skyldighet att pröva frågan om den tilltalade har begått den åtalade gärningen fastän domen inte överklagats beträffande denna fråga är när utgången vid tingsrätten i den delen uppenbarligen beror på grovt förbiseende eller grovt misstag.

Det är självfallet inte meningen att hovrätten skall behöva detaljstudera målet ur dessa aspekter. Som regel bör det åligga parterna att ta initiativ till en prövning av ifrågavarande slag.

Vad som nu har sagts tar närmast sikte på fall där åtalet endast avser en gärning. I fall där åtalet avser flera gärningar blir saken mera komplicerad. I allmänhet har tingsrätten fastställt en gemensam påföljd för gärningarna. Utgångspunkten är att hovrätten enligt grunderna för 30 kap. 3 § och 51 kap. 24 § RB inte får ingå i prövning av en gärning som inte avses i vadeinlagan. Om vadetalan endast innehåller ett ovillkorligt yrkande om

mildring eller skärpning av den gemensamma påföljden, anses det att tingsrättens bedömning av skuldfrågan inte till någon del vunnit laga kraft. Hovrättens skyldighet att pröva skuldfrågan är emellertid begränsad i enlighet med vad som sägs i förevarande paragraf. Om återigen vadetalan uttryckligen riktar sig endast mot den straffrättsliga bedömningen av en viss gärning – eventuellt med yrkande om sådan ändring av påföljden som kan föranledas av bifall till nämnda yrkande – anses att skuldfrågan skall prövas endast beträffande denna gärning men påföljdsfrågan beträffande samtliga gärningar. I dessa fall har alltså tingsrättens fällande dom beträffande de gärningar som inte avses med vadetalan vunnit laga kraft, och inte ens en så begränsad prövning som avses med paragrafen kommer i fråga. Se vidare angående dessa frågor Welamson, Rättegång VI, andra upplagan sid. 64 ff.

Med anledning av påpekanden under remissbehandlingen bör det understrykas att paragrafen naturligtvis inte innebär att hovrätten skall underlåta att föranstalta om bevisupptagning rörande gärningen, om sådan bevisupptagning är av betydelse i påföljdsfrågan.

51 kap. 26 §

Paragrafen, som är likalydande med 50 kap. 26 §, reglerar hovrättens möjlighet att undanröja ett tingsrättsavgörande på grund av domvilla. Beträffande motiven till lagändringen hänvisas till den allmänna motiveeringen, avsnitt 2.3.

51 kap. 28 §

Paragrafen innehåller i sin hittillsvarande lydelse bestämmelser om undanröjande på grund av rättegångsfel som inte är grova. I sin nya lydelse innehåller den regler om undanröjande på grund av andra rättegångsfel än sådana som avses i 26 eller 27 §. När det gäller tillämpningen av bestämmelserna hänvisas till specialmotiveeringen till 50 kap. 28 §.

59 kap. 1 §

Paragrafen innehåller regler om undanröjande av lagakraftvunna avgöranden efter besvär över domvilla. I första stycket har bristande domförhet utgått som en domvillogrund som obligatoriskt skall föranleda undanröjande. Bristande domförhet ingår enligt förslaget i punkt 4 och skall föranleda undanröjande endast om felet kan antas ha inverkat på målets utgång.

Paragrafens andra stycke är nytt. Det begränsar möjligheterna att åberopa sådana fel som avses i första stycket 4 i vissa fall. Den som vill åberopa ett sådant fel måste göra sannolikt att han varit förhindrad att åberopa felet i rättegången eller ha haft någon annan giltig ursäkt för att inte göra det.

Ett rättegångsfel bör i första hand avhjälpas vid den domstol där felet har begåtts eller, om det inte går, i högre rätt efter överklagande. Det bör

inte läggas en part till last att han inte uppmärksammar ett rättegångsfel i sådan tid att han kan åberopa det i samband med ett vanligt överklagande. Det är också i fortsättningen utgångspunkten för regleringen i det nu aktuella hänseendet.

När det gäller resningsansökningar är parternas rätt att göra gällande nya omständigheter och bevis inskränkt. Några sådana inskränkningar har hittills inte funnits beträffande besvär över domvilla. Det har inneburit att även den som både varit medveten om att ett rättegångsfel har begåtts och haft möjlighet att få rättelse genom att överklaga domen på vanligt sätt men underlåtit det, kunnat få det lagakraftvunna avgörandet undanröjt efter domvillobesvär. Detta förfarande blir i fortsättningen uteslutet i de fall besvären grundas på en omständighet som inte obligatoriskt leder till undanröjande. Bestämmelsen i paragrafens andra stycke innebär att domvillobesvär enligt första stycket 4 inte får tas upp till prövning. Undantag görs för fall då klaganden haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa felet.

Det kan inträffa att en part åberopar ett rättegångsfel redan under rättegången men att domstolen finner att hans yrkande om undanröjande inte skall bifallas. Det kan ifrågasättas om parten då bör ha möjlighet att anföra besvär över domvilla under åberopande av samma fel. Med hänsyn till att det i många fall råder förbud mot fullföljd av talan mot hovrätts – och i vissa fall tingsrätts – avgörande har jag inte ansett det lämpligt att begränsa rätten till domvillobesvär i sådana fall. Därför har avvisningsbestämmelsen begränsats till att avse besvär som grundas på en omständighet som inte tidigare åberopats i målet.

Som nämnts i specialmotiveringen till 50 kap. 28 § kan det förekomma fall då det förekommit ett grovt rättegångsfel men parterna vill att domen trots det inte skall undanröjas. I sådana situationer kan hovrätten underlåta att undanröja domen. Det säger sig självt att en part då inte bör kunna anföra besvär över domvilla under åberopande av samma rättegångsfel. Det nya andra stycket innebär att hans besvär skall avvisas. Om han har begärt att hovrätten skall underlåta att på grund av felet undanröja domen, kan han aldrig anses ha haft giltig ursäkt för att inte åberopa det.

59 kap. 2 §

Paragrafen innehåller regler om besvärstid m. m. för besvär över domvilla. Den har ändrats med hänsyn till ändringarna i 1 §.

Övergångsbestämmelserna

Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 september 1989. De ändrade sammansättningsreglerna bör inte gälla i fall då huvudförhandling påbörjats före ikraftträdandet. De nya reglerna i 50 kap 25 § om inskränkningar i rätten att åberopa nytt processmaterial i hovrätten bör inte gälla när tingsrättens avgörande har meddelats före ikraftträdandet. Övergångsbestämmelserna har utformats med hänsyn härtill.

14 kap. 17 §

Paragrafen innehåller regler för tingsrätts sammansättning i äktenskapsmål och mål om underhåll. Den har omredigerats för att den bättre skall korrespondera med huvudreglerna om sammansättning i 1 kap. RB.

I första stycket har paragrafens tillämpningsområde inskränkts till att gälla huvudförhandlingen. Vid sådan handläggning som inte sker vid huvudförhandling gäller således RB:s regler. Det innebär ingen saklig skillnad i förhållande till vad som nu gäller på grund av den nuvarande bestämmelsen i andra meningen i paragrafens första stycke.

Den nuvarande andra meningen i paragrafens första stycke stadgar att tingsrätten är domför med en lagfaren domare i samma utsträckning som i andra tvistemål. Vid huvudförhandling finns det sådana domförhetsregler för huvudförhandling i förenklad form, huvudförhandling i mål om mindre värden och huvudförhandling när endomarprövning är tillräcklig med hänsyn till målets beskaffenhet, om parterna samtycker till det. Avsikten har emellertid aldrig varit att den från småmålslagen hämtade regeln om endomarprövning i mål om mindre värden skall gälla i familjerättsliga mål. För att klargöra detta har i paragrafens nya lydelse regeln om endomarprövning vid huvudförhandling utformats som en hänvisning till den föreslagna 1 kap. 3 a § andra och tredje styckena RB. Det innebär att rätten skall bestå av en lagfaren domare vid huvudförhandling i förenklad form och att rätten är domför med en lagfaren domare om rätten anser det tillräckligt att en domare sitter i rätten och parterna samtycker till det eller målet är av enkel beskaffenhet.

I detta sammanhang hänvisas till vad som i specialmotiveringen till 1 kap. 3 a § RB anförts om tillämpning av paragrafens tredje stycke i familjemål.

Paragrafens andra stycke innehåller den i nuvarande tredje stycket intagna regeln om bibehållen domförhet trots att en nämndeman får förfall.

Paragrafens tredje stycke innehåller en regel om förstärkning av rätten med en lagfaren domare och en nämndeman i speciella fall. I paragrafens nuvarande andra stycke finns en möjlighet att förstärka rätten med en nämndeman. Den nya bestämmelsen är likadan som den som föreslås gälla enligt RB. När det gäller skälen för den nya bestämmelsen hänvisas till den allmänna motiveringen, avsnitt 2.4.5. Det bör påpekas att det i familjemål i praktiken sällan torde förekomma behov att utnyttja möjligheten till förstärkning av rätten.

Paragrafens sista stycke är oförändrat.

14 kap. 18 §

I paragrafen har en felaktig hänvisning till 2 kap. 4 § RB rättats.

Den nya lydelsen av 14 kap. 17 § innebär mindre ändringar av sammansättningsreglerna. En övergångsbestämmelse har införts för fall då en huvudförhandling har påbörjats före ikraftträdandet.

5.3 Förslaget till lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän

I 3 a § har hänvisningen till RB:s regel om rättens sammansättning i mål om låga värden ändrats på grund av omredigeringen av 1 kap. RB.

5.4 Förslaget till lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden

I 6 § har reglerna om rättens kollegiala sammansättning ändrats så att möjligheten till en sammansättning med fyra lagfarna domare avskaffats, i enlighet med vad som föreslås för tvistemål. Däremot har det inte ansetts föreligga behov att i ärendelagen nu införa någon motsvarighet till regeln att tingsrätt i tvistemål är domför med två lagfarna domare vid förfall för den tredje domaren.

Övergångsbestämmelserna till lagen (1969:258) om ändring i ärendelagen har ändrats på grund av att möjligheten till en sammansättning med fyra lagfarna domare försvinner.

5.5 Förslaget till lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål

I 4 § har reglerna om rättens sammansättning ändrats så att möjligheten till en sammansättning med fyra lagfarna domare försvinner, i enlighet med vad som föreslås för tvistemål. Dessutom har föreskrivits att rätten är domför med två lagfarna domare vid förfall för den tredje domaren.

5.6 Förslaget till lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål

3 §

Tredje stycket innehåller föreskrifter om möjligheter till utökning av antalet ledamöter i speciella fall. I enlighet med vad som föreslås i avsnitt 2.4.5 har rekvisiten för förstärkning utformats likadant för lagfarna ledamöter och nämndemän.

4 §

I paragrafen föreskrivs att fastighetsdomstol är domför med en lagfaren ledamot i samma utsträckning som föreskrivs för tingsrätt. Bestämmelsen har ändrats för att klargöra vilka regler i det omredigerade 1 kap. rättegångsbalken som avses. Till skillnad från vad som gäller enligt rättegångs-

balken är det inte förbjudet med starkare sammansättning vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling och vid huvudförhandling i förenklad form.

4 a §

Hänvisningen till RB:s regel om rättens sammansättning i mål om låga värden har ändrats på grund av omredigeringen av 1 kap. RB.

Övergångsbestämmelserna

Övergångsbestämmelserna har utformats på samma sätt som övergångsbestämmelserna till lagen om ändring i rättegångsbalken.

5.7 Förslaget till lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429)

En hänvisning i 20 § till reglerna om s. k. småmål har ändrats på grund av den nya redigeringen av 1 kap. RB.

5.8 Förslaget till lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder

5 § innehåller regler om hyresnämnds sammansättning. Reglerna om vilka intresseledamöter som skall delta på fastighetsägarsidan i mål med anknytning till bostadsrättsfastighet har ändrats. När det gäller skälen till ändringen hänvisas till den allmänna motiveringen, avsnitt 2.5.

5.9 Förslaget till lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol

6 §

I paragrafen har införts en regel om utsecnde av en ny ledamot när en ledamot i domstolen avgår i förtid.

12 §

Paragrafens andra stycke är nytt. Det ger möjlighet att avgöra frågor som inte avser själva saken i en sammansättning utan intresseledamöter.

Till de frågor som kan handläggas i den nya sammansättningen hör frågor om undanröjande av ett nämndavgörande av processuella skäl, t. ex. återkallelse, rättegångshinder eller domvilla, samt frågor om avvisning och återförvisning. Även stadfästelse av förlikning får anses falla under den nya bestämmelsen (jfr Gärd e m. fl., Nya rättegångsbalken, s. 767). Också då det överklagade nämndavgörandet hänför sig till själva saken kan den fullföljda talan vara begränsad till en processuell fråga, t. ex. res judicata eller rättegångskostnad.

Paragrafens hittillsvarande andra stycke innehåller regler om vilka intresseledamöter som skall delta när domstolen är sammansatt med sju ledamöter. Reglerna om vilka intresseledamöter som skall delta på fastighetsägarsidan har ändrats i enlighet med vad som föreslagits i avsnitt 2.5. I samband härmed har reglerna delats upp på två stycken.

När det gäller mål som rör hyresfastigheter, är sammansättningen beroende på vem som äger fastigheten. Den tidigare ägarkategorin "annan än enskild" har preciserats på sätt framgår av lagtexten. Med allmännyttigt bostadsföretag avses bolag eller stiftelser som enligt 32 § förordningen (1986:694) om handläggning, förvaltning m. m. av bostadslån och räntebidrag – eller motsvarande äldre bestämmelse – godkänts som allmännyttiga. Lagtexten har vidare ändrats så att det anges att de ifrågavarande intresseledamöterna *företrädesvis* skall vara väl förtrogna med förvaltning av respektive huskategori. Härigenom ges domstolen möjlighet att undantagsvis handlägga exempelvis ett mål som rör en fastighet som ägs av en enskild fastighetsägare i en sammansättning som är avsedd för mål som rör fastigheter som ägs av andra än enskilda.

Även reglerna om när intresseledamöterna på fastighetsägarsidan skall vara förtrogna med förvaltning av bostadsrättsfastigheter har ändrats i enlighet med vad som föreslagits i avsnitt 2.5.

Paragrafens tredje stycke innehåller regler om vilka intresseledamöter som skall delta på hyresgästsidan. Dessa regler har inte ändrats.

14 §

Hänvisningen till 13 § har ändrats på grund av att denna paragraf har delats upp i tre stycken.

5.10 Förslaget till lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning

5 kap. 1 §

Paragrafen har ändrats för att möjliggöra den i avsnitt 2.4.7 föreslagna adjunktionen av förvaltningsdomare i allmän domstol även utanför området för s. k. ekomål.

5.11 Förslaget till lag om ändring i vattenlagen (1983:291)

13 kap. 4 § innehåller regler om när vattendomstol är domföred med endast ordföranden. Paragrafen har redigerats om för att det klarare än f. n. skall framgå i vilka fall den gäller. Till skillnad från vad som gäller enligt rättegångsbalken är det inte förbjudet med starkare sammansättning vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling och vid huvudförhandling i förenklad form. Det säger sig självt att regeln i andra stycket inte har avseende på huvudförhandlingar som hålls inför en lagfaren domare ensam.

Med hänvisning till vad jag nu anført hemställer jag att lagrådets yttrande inhämtas över förslagen till

1. lag om ändring i rättegångsbalken,
2. lag om ändring i äktenskapsbalken,
3. lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän,
4. lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden,
5. lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål,
6. lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål,
7. lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429),
8. lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder,
9. lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol,
10. lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning samt
11. lag om ändring i vattenlagen (1983:291).

7 Beslut

Regeringen beslutar i enlighet med föredragandens hemställan.

Utdrag ur Protokoll vid sammanträde 1989-03-07

Närvarande: justitierådet Nils Mannerfelt, justitierådet Bertil Freyschuss, regeringsrådet Åke Bouvin.

Enligt protokoll vid regeringssammanträde den 9 februari 1989 har regeringen på hemställan av statsrådet Freivalds beslutat inhämta lagrådets yttrande över förslag till

1. lag om ändring i rättegångsbalken,
2. lag om ändring i äktenskapsbalken,
3. lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän,
4. lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden,
5. lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål,
6. lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål,
7. lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429),
8. lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder,
9. lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol,
10. lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning samt
11. lag om ändring i vattenlagen (1983:291).

Förslagen har inför lagrådet föredragits av hovrättsassessorn Lars Lindström.

Förslagen föranleder följande yttrande av *lagrådet*:

Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

Inledning

Lagrådsremissen utgör ett ytterligare led i pågående reformprogram rörande arbetsformerna inom domstolsväsendet, och den avser att framför allt förenkla och effektivisera hovrättsförfarandet, så att arbetet i hovrätt kan koncentreras till de mer betydelsefulla frågorna.

Förslaget innehåller vissa klagörande regler för hur ingående hovrätten behöver pröva själva skuldfrågan i brottmål när bl. a. endast påföljdsfrågan överklagats. Vidare föreslås justering av de regler som gäller för omhörande av muntlig bevisning och för möjligheterna att åberopa nytt material i hovrätten. Även hovrättens ansvar för målets beredande betonas genom nya bestämmelser. Nya regler föreslås också om högre rättsmöjligheter att undanröja ett avgörande från lägre domstol och återförvisa målet till den domstolen. Förslaget innebär därjämte även vissa ändringar i bestämmelserna om tingsrätts och hovrätts sammansättning. Departementschefen framhåller, att de föreslagna förändringarna är avsedda att skapa bättre förutsättningar för en ändamålsenlig handläggning av tvistemål och brottmål i hovrätt. Syftet är att i högre grad än för närvarande

anpassa förfarandet till vad det enskilda målet kräver och att koncentrera hovrätternas resurser till de mera komplicerade frågorna.

Lagrådet anser de angivna strävandena förtjäna starkt stöd. Det är av värde att man förbättrar möjligheterna för hovrätt att inrikta arbetet på kvalificerade prövningsuppgifter. Med de budgetmässigt snäva ramarna inom domstolsväsendet blir det f.ö. en nödvändighet att något göra avkall på vissa principer som hittills ansetts böra gälla för processen i andra instans.

Under flerfaldiga paragrafer framförs i remissen förslag som rör spörsmålet om undanröjande av lägre rätts avgörande och om återförvisning. Lagrådets synpunkter i dessa delar har sammanförts under 59 kap. 1 § nedan.

35 kap. 13 §

Remissförslaget går ut på att förevarande paragrafs *andra stycke* skall ändras så, att där avsedda bevis behöver tas upp på nytt endast om hovrätten finner det vara av betydelse för utredningen. Den nuvarande reglen om partsinflytande skall alltså tas bort ur paragrafen.

Lagrådet har inte någon erinran mot förslaget och de särskilt anförda skäl som uppbär detta (avsnitt 2.2.4 under rubriken Behovet av omhörande av vittnen m. fl.). I sammanhanget vill lagrådet endast göra påpekandet att remissprotokollet (i *andra stycket* under nämnda rubrik) kan förmedla intrycket att aktuell bestämmelse inte skulle inbegripa de i senare bestämmelser närmare reglerade tilltrofallen. Men dessa är åsyftade även här. Och klart är att, när *tilltrofall* är i fråga, hovrätt bör i tillämpningen ta samma hänsyn till parts yrkande, som om nuvarande bestämmelse hade stått kvar orubbad. Denna handlägningsnorm kan förutsättas bli iakttagen utan att den kommer till uttryck i förevarande paragrafs text.

50 kap. 25 §

I remissförslagets *andra stycke* i förevarande paragraf återkommer departementschefen nu för de dispositiva tvistemålen del med i princip samma förslag som framlades i remissförslaget i 1971 års lagstiftningsärende (ingående skildrat i avsnitt 2.2.4). På tillskyndan av dåvarande lagråd fick bestämmelsen dock en något vidsträcktare omfattning, föranledd främst av omsorgen om att minska risken för materiellt oriktiga avgöranden.

De skäl som nu anförs för att på nytt pröva den snävare uppläggningsregeln, som nära anknyter till vad som gäller för högsta domstolens vidkommande (55 kap. 13 §), anser sig lagrådet kunna godtaga. Detta sker under instämmande i vad departementschefen sagt om att nyheten medför en (ökad) risk för felaktiga domar jämte de därtill närmast anknytande reflexionerna; avsnitt 2.2.4 tredje stycket från slutet, dock frånsett sista mening.

Reservationen i sist gjorda hänvisning gäller följande mening i remissprotokollet: "I den mån (det nya) materialet har betydelse för utgången

kan parten i allmänhet göra sannolikt att han haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa materialet redan i tingsrätten.”

Lagrådet vill för sin del i princip se saken alldeles tvärtom: ju viktigare ny omständighet/nytt bevis är, desto större krav bör gälla för att det skall anses ursäktligt att parten förbisett saken i tidigare instans. Lagrådet sympatiserar i den delen med vad som anfördes av 1971 års lagråd i dess i remissprotokollet citerade utlåtande (jfr även Welamson, Rättegång VI, 1978, s 88 och 177).

Det sist sagda hindrar inte att lagrådet rent allmänt ansluter sig till vad som i remissprotokollet i övrigt anförs därom att vad som i hovrättsprocessen är att anse som giltig ursäkt bör få ett vidare utrymme än det som är giltig ursäkt i HD (avsnitt 2.2.4 med dess hänvisning till 1971 års prop.). Redan gällande praxis i skilda hänseenden ger anvisning om att tolkningen av uttrycket ”giltig ursäkt” får skifta, beroende på i vilket sakligt sammanhang som det blir relevant (se särskilt Welamson a. a. s. 87 ff., 177 f, 189 ff och 220 f.)

Lagrådet kan anföra ett exempel på att, vid HD:s tillämpning av 55 kap. 13 §, åberopandet av en ny omständighet först i Högsta domstolen ingalunda skulle vara mer ursäktligt därför att den nya omständigheten var av synnerlig relevans för målets kärnfråga. Frågan kom upp i det rättsfall som finns refererat i NJA 1978 s. 317 men utan att frågan blivit omnämnd i referatet (HD:s mål T 34/77). Huvudförhandlingsprotokollet — vars förstående förutsätter att läsaren är någorlunda insatt i rättsfallets enskildheter och centrala problemställning — utvisar följande:

Ombudet för Stenbacksbolaget (ss. en av två rev.kde) uppger: Bengt Stenback har den 6 mars 1978 påträffat handlingar utvisande att Stenbacksbolaget bildades först någon gång i oktober 1973. Det datum, den 5 juni 1973, som i aktiebolagsregistret angivits för bolagets bildande är sålunda felaktigt. Stenbacksbolaget åberopar därför som ny omständighet i målet att beslut om Stenbacksbolagets bildande fattades först i oktober 1973. Till styrkande av nämnda omständighet yrkar Stenbacksbolaget att de nu påträffade handlingarna får åberopas som bevisning.

Bengt Stenback uppger: Han har varit sjuk sedan 1974 och har först nu erinrat sig förekomsten av vissa handlingar angående bildandet av Stenbacksbolaget. Handlingarna, som han tidigare trodde vara förkomna, har återfunnits i hans bostad.

Ombudet för den andra rev.kdn (Johansson) uppger: Även Johansson åberopar den av Stenbacksbolaget nu angivna omständigheten ävensom bevisningen härför. De av Stenbacksbolaget nu åberopade handlingarna har tidigare varit okända för Johansson. Därest Johansson ej äger åberopa handlingarna som bevisning, förmenar Johansson att hinder föreligger för huvudförhandling.

Ombudet för rev.sdn (Salén & Wicander) uppger, att Salén & Wicander bestrider Stenbacksbolagets och Johanssons yrkanden att få åberopa ny omständighet i målet och ny bevisning.

Högsta domstolen håller enskild överläggning. Härefter meddelar Högsta domstolen följande

BESLUT

Stenbacksbolaget och Johansson har som ny omständighet i målet åberopat att Stenbacksbolaget bildats ej den 5 juni 1973 utan först någon gång i oktober samma år samt yrkat att få förebrija bevisning härom. Varken

Stenbacksbolaget eller Johansson har emellertid gjort sannolikt att omständigheten eller bevisningen icke kunnat åberopas vid tingsrätten eller i hovrätten eller att eljest giltig ursäkt förelegat för underlåtenheten härutinnan. Med stöd av 55 kap. 13 § rättegångsbalken finner Högsta domstolen att omständigheten och bevisningen ej får åberopas.

51 kap. 23 a §

Remissprotokollets avsnitt 2.2.3 och specialmotiveringen till förevarande paragraf innehåller en ingående redogörelse och diskussion beträffande gränserna för hovrättens prövning, när överklagandet i sig inte alls eller endast i mindre mån ställer skuldfrågan i förgrunden. Vanliga typfall är att överklagandet inriktas enbart på påföljdsfrågan eller på skuldfrågan för en av flera gärningar och *därjämte påföljdsfrågan, rent allmänt eller begränsat till den effekt för påföljden som bör följa vid ändrad bedömning av den enskilda gärningen*; åtskilliga varianter kan förekomma.

Lagrådet anser det högst tillfredsställande att nu upptagits fråga om lagstiftning för att tillskapa närmare hållpunkter för hovrätternas bedömningsramar i hithörande, mycket omdiskuterade frågor.

En tekniskt sett lämplig riktlinje för en reform på det ifrågakomna området är en sådan modell som utredningen tillhandahållit och remissförslaget byggt vidare på. Denna innebär i sak att det uppställs en presumtion för att hovrätten i en skuldfråga — med begreppet bestämt med större eller snävare omfattning — skall kunna falla tillbaka på tingsrättens bedömning, men samtidigt att omprövning skall förekomma om det föreligger särskilda förhållanden i det enskilda fallet, något som lagrådet vill benämna *genombrottsrekvisit* (av beskaffenhet att föranleda att presumtionen för visst mål bryts helt eller i något hänseende). Det förefinns ett funktionellt samband mellan presumtionens sakliga omfattning och genombrottsrekvisitens räckvidd och styrka som är att beakta vid regleringens utformning: Begränsas presumtionen till att avse enklare och typiskt sett mer lättbedömda förhållanden, kan genombrottsrekvisiten ges en snäv avfattning; risken för fel är mindre. Ges presumtionen ett mer vittomfattande tillämpningsområde, inbegripande frågor av en typ där mer intrikata problem kan tänkas komma under bedömning, kan naturligen anföras skäl för att en något lägre tröskel bör gälla för att genombrottsrekvisit skall få utlösa omprövning.

Remissförslaget anknyter uppenbarligen till den försiktigare av de nu skisserade presumtionstyperna. Förslaget begränsas sålunda till situationen att tingsrätten funnit att den tilltalade "*begått* den åtalade gärningen". Motiveringen utvisar, att den föreslagna regleringen får en avgjort snäv räckvidd. Den avsedda begränsningen av hovrättsprövningen får sålunda avseende bara på det objektiva händelseförloppet som inbegrips i åtalets gärningsbeskrivning; med fog beskriver remissprotokollet sin föreslagna prövningsbegränsning som gällande *del* av skuldfrågan. Nuvarande omfattning av hovrätts prövningsskyldighet för de ifrågavarande målen skulle däremot stå kvar oförändrad när det gäller uppsåtssidan och en rad andra förhållanden av straffrättslig betydelse för skuldfrågan (rubriceringsfråga,

effekten av brottet, preskription, nödvärn och liknande). I konsekvens med denna snäva avgränsning av 23 a § ligger att man i remissförslaget ansett sig kunna ge genombrottsrekvisiten en strängt avgränsad räckvidd, nämligen efter förebild av vad som gäller för extraordinär dispens i HD (54 kap. 10 § andra stycket 2).

Lagrådet vill för sin del anmäla viss tveksamhet om en så begränsad inskränkning i fråga om hovrätts prövningskyldighet kommer att innebära någon verkligt betydelsefull arbetslättning för hovrätterna såvitt angår de ifrågakomna målen; en rad straffrättsliga, till skuldfrågan hänförliga bedömningar skulle som nämnts kvarstå oförändrade, jämfört med nuläget.

Lagrådet vill därför väcka frågan om – efter de mångåriga erfarenheterna av de berörda målens problematik – tiden inte nu är mogen att löpa linan ut och för dessa mål uppbygga regleringen så att den får avse *skuldfrågan i hela dess vidd*. För hovrätterna skulle det säkerligen vara av värde om de i sina arbetsrutiner kunde bygga på att det gäller en presumtion för att – såvitt gäller mål av nu aktuell art – tingsrättens bedömning av skuldfrågan skall stå sig. Som enda motindikation skulle då gälla att ett genombrottsfaktum skall ha kommit till synes i det särskilda fallet. Som lagrådet redan nämnt finns det anledning att utforma genombrottsrekvisiten något mer generöst ju vidsträcktare presumtionen görs; lagrådet återkommer strax härtill.

Lagrådet kan först som sist anvisa en lagteknisk väg att uppnå att presumtionen ges en omfattning som inbegriper allt som brukar hänföras till den allmänt brukade, tekniska termen skuldfrågan; en ringa nyansering i utkanten därav berörs strax. Förevarande paragraf skulle i så fall ingressvis ges följande lydelse:

”Har tingsrätten funnit att den tilltalade *skall dömas för* den åtalade gärningen och överklagas domen beträffande annat än denna fråga, skall hovrätten pröva frågan endast om – – .”

Ett uttryckssätt sådant som det nu angivna fångar in skuldfrågan såsom den företeelse vilken står som särskiljbar från påföljdsfrågan. Bestämningen såsom lagrådet utformat den inbegriper inte brottsrubriceringen, men det är närmast en fördel att hovrätten därvidlag blir obunden av en presumtion. Med sistnämnd reservation kommer att inbegripas subjektiva rekvisit och andra straffrättsligt inverkan omständigheter av sådan art som förut nämnts.

En fördel – utöver det gynnsamma för hovrätternas arbetsrutiner som lagrådet vill eftersträva – är att den skisserade presumtionens räckvidd (med gärningsbegreppet i centrum och ej bara gärningens ”begående”) står i god harmoni med en del andra regleringar i RB, gällande fullföljd, rättskraft och annat. Särskilt kan framhållas 29 kap. 2 § som anger omröstningsteman i brottmål och som i punkt 1 anger såsom särskilt tema: frågan om den tilltalade begått gärningen och hur denna i sådant fall skall bedömas. Med sina båda led fångar det uttryckssättet in skuldfrågan i dess helhet väsentligen i cnlighet med vad lagrådet vill få fram med sin nyss angivna lokution (frånsett brottsrubriceringen, se i övrigt prop. 1988/89:2 s. 13 och särskilt s. 18).

Med en för sitt tillämpningsområde vidgad presumptionsregel blir det, såsom lagrådet förut framhållit, ett visst behov av att ej utforma genombrottsrekvisiten allför snävt. Remissförslagets anknytning till 54 kap. 10 § första stycket 2 har den fördelen att där finns en färdig lagteknisk lösning som utvisar en metod att på snävast möjliga sätt peka ut en säkerhetsventil, utgörande en sista rest av HD:s gamla ändringsdispens. Lagrådet vidsträcktare syftsmål med en mer omfattande presumptionsregel gör det naturligt att utforma genombrottsrekvisiten något mer generöst. Kvalifikationerna "grov/grovt" framför orden förbiseende respektive misstag synes därför kunna utgå.

Om också ordet "uppenbarligen" bör utgå kan vara mer tveksamt. Det spørsmålet hänger samman med det synsätt hos lagstiftaren som för HD-processen kommit till uttryck i 54 kap. 12 §, nämligen att vid dispensprövning hänsyn behöver tas endast till omständigheter som har åberopats av sökanden. Motivledes har i remissförslaget uttalats att samma grundsats bör gälla i nu förevarande sammanhang. Det vore en fördel om denna grundsats vad angår hovrättsprocessen kom till uttryck i lagtexten. Sker detta blir behovet av ordet "uppenbarligen" i den nya lagtexten måhända mindre framträdande.

På grund av det anförda föreslår lagrådet, att den nya 51 kap. 23 a § utformas enligt följande:

"Har tingsrätten funnit att den tilltalade skall dömas för den åtalade gärningen och överklagas domen beträffande annat än denna fråga, skall hovrätten pröva frågan endast om

1. det i — — — domvilla eller
2. målets utgång vid tingsrätten i samma del (uppenbarligen) beror på förbiseende eller misstag.

Beträffande fråga som avses i första stycket 1 eller 2 behöver hänsyn tas endast till omständigheter som har åberopats av part."

Bestämmelsen har avfattats med tanke på enbrottsfall. Om vid flerbrottsfall ett av brotten, jämte påföljdsfrågan, avses med överklagandet blir skuldfrågan beträffande det utpekade brottet att pröva på vanligt sätt medan övriga brott bör anses falla under paragrafens *presumption*.

Under 55 kap. 15 § tar lagrådet upp frågan om icke en motsvarighet till här förevarande bestämmelse måste bli gällande även i HD-processen.

55 kap. 15 §

A) Remissförslaget innebär, att de nuvarande reglerna i 50 kap. 12 § och 51 kap. 12 § om förhör under förberedelsen i hovrätt ersätts med nya regler om muntlig förberedelse som placeras i 50 kap. 10 § och 51 kap. 10 §. När det gäller rättegången i HD finns för närvarande en hänvisning i 55 kap. 15 § till reglerna om förhör i 50 kap. 12 § och 51 kap. 12 §. Eftersom 55 kap. 15 § däremot inte innehåller hänvisningar till 50 kap. 10 § och 51 kap. 10 §, får förslaget till följd att den nuvarande möjligheten att hålla förhör under förberedelsen i HD formellt sett försvinner. Det har uppenbarligen inte varit avsikten. Dessutom torde det vara lämpligt att HD får samma

möjlighet att hålla muntlig förberedelse som hovrätten. Lagrådet föreslår därför att 55 kap. 15 § första stycket förses med hänvisningar till de båda sista styckena i 50 kap. 10 § och 51 kap. 10 §.

B) Under 51 kap. 23 a § har lagrådet nämnt, att en följdändring i rubricerade paragraf aktualiseras.

Genom sist angivna bestämmelse begränsas hovrättens skyldighet att i brottmål pröva vissa frågor som inte uttryckligen omfattas av ett överklagande. Någon motsvarande begränsning har inte föreslagits för HD:s del.

Behovet av en begränsning i enlighet med förslaget är naturligen större i hovrätt än i HD. Enligt lagrådets mening är det emellertid inkonsekvent att tillskapa en ordning som medför risk för att HD blir tvungen att pröva frågor som hovrätten kunnat avstå från att pröva. Lagrådet föreslår därför, att HD:s prövningsskyldighet begränsas på samma sätt som föreslås för hovrätternas del. Enklast kan det ske genom att 55 kap. 15 § första stycket förses med en hänvisning till 51 kap. 23 a §.

Ett exempel må anföras för att belysa det sist sagda. Utan det föreslagna tillägget kan HD bli tvungen att pröva frågor som hovrätten kunnat avstå från att pröva. Ett sådant fall är att en tilltalad överklagar en tingsrätts dom till hovrätt endast beträffande ett förordnande om utvisning. Om hovrätten fastställer tingsrättens dom i utvisningsfrågan och den tilltalade söker revision angående samma fråga skulle enligt remissförslagets text HD, sedan prövningstillstånd meddelats, bli skyldig att ingå i prövning av ansvarsfrågan i dess helhet vilket däremot hovrätten inte varit skyldig att göra på grund av stadgandet i 51 kap. 23 a § (jfr NJA 1979 s. 478 och 1980 s. 337). En sådan ordning vore givetvis inte rimlig.

59 kap. 1 §

Särskilda rättsmedel är avsedda för sådana fall, då en ny prövning anses påkallad trots att ett slutgiltigt avgörande redan föreligger. Ett särskilt rättsmedel är besvär över domvilla (59 kap. 1 §). Rent faktiskt fyller detta stadgande ett vidare ändamål än som nyss sagts därigenom att vissa bestämmelser hänvisar till regler i 59 kap. 1 §. På det sättet kan frågor om domvilla komma upp till prövning även efter ordinärt överklagande.

Enligt de nuvarande reglerna i 59 kap. 1 § skall den lägre rättens avgörande undanröjas på grund av domvilla, om målet har tagits upp trots att det förelegat ett rättegångshinder, som vid fullföljd högre rätt haft att självant beakta (punkten 1), om rätten inte varit domför (punkten 2), om domen givits mot någon som inte varit rätteligen stämd och inte heller har fört talan i målet, eller genom domen någon, som inte har varit part i målet, lider förfång (punkten 3), om domen är så mörk eller ofullständig, att det inte framgår därav, hur rätten dömt i saken (punkten 4), eller om i rättegången förekommit annat grovt rättegångsfel, som kan antas ha inverkat på målets utgång (punkten 5).

Hänvisning till 59 kap. 1 § finns i 50 kap. 26 § första stycket och 51 kap. 26 § första stycket. Enligt dessa lagrum skall hovrätten även utan yrkande undanröja tingsrättens dom, om domvilla som avses i 59 kap. 1 § 1—4 förekommit vid tingsrätten. Om det har förekommit något annat grovt

rättegångsfel vid tingsrätten, får hovrätten enligt andra stycket i de nämnda paragraferna undanröja domen, om det finns skäl för det.

I 50 kap. 28 § och 51 kap. 28 § finns regler om hovrättens möjligheter att undanröja tingsrättens dom på grund av andra fel i rättegången än dem som nu nämnts och sådant fel i fråga om jäv som sägs i 50 kap. 27 § och 51 kap. 27 §. Enligt 50 kap. 28 § gäller som villkor för att hovrätten skall få undanröja en tvistemålsdom dels att felet har åberopats av någon av parterna, dels att det kan antas ha inverkat på målets utgång och dels att det inte kan avhjälpas i hovrätten utan väsentlig olägenhet. Motsvarande bestämmelse för brottmål förutsätter däremot inte att felet åberopas av någon av parterna.

I remissprotokollet föreslås beträffande 59 kap. 1 § att bristande domförhet (punkten 2) utgår som en domvillogrund vilken obligatoriskt skall föranleda undanröjande. Bristande domförhet föreslås ingå i den nya punkt 4 som avser grova rättegångsfel. Den bristande domförheten skall sålunda föranleda undanröjande endast om felet kan antas ha inverkat på målets utgång.

För att förhindra att möjligheten till besvär över domvilla utnyttjas i fall som rätteligen borde ha hanterats inom ramen för ett vanligt överklagande av tingsrättens avgörande föreslås, att 59 kap. 1 § kompletteras med ett andra stycke som begränsar möjligheterna att åberopa grova rättegångsfel vid besvär som grundas på en omständighet som inte tidigare åberopats i målet. Den som vill åberopa ett sådant fel måste enligt förslaget göra sannolikt att han varit förhindrad att åberopa omständigheten i rättegången eller ha haft någon annan giltig ursäkt för att inte göra det.

Vidare föreslås att, om domstolen underlåtit att följa en domförhetsregel, denna underlåtenhet skall kunna föranleda ett undanröjande och återförvisning bara när felet i det enskilda fallet kan antas ha inverkat på målets utgång (50 kap. 28 §, 51 kap. 28 §). Vad nu sagts skall inte bara gälla i pågående mål utan även efter besvär över domvilla. Förslaget innebär exempelvis att undanröjande bör kunna underlåtas i det fall då föreskrivet antal nämndemän inte har deltagit i hela rättegången och då tingsrättens dom varit enhällig. Om det vid tingsrätten förekommit annat fel i rättegången än som avses i de båda kapitlens 26 eller 27 §, skall parterna enligt en föreslagen komplettering till 28 § i respektive kapitel få tillfälle att yttra sig i frågor om undanröjande, om det inte är uppenbart obehövligt.

Syftet med förslagen är att minska antalet undanröjanden och återförvisningar när sådan åtgärder inte är meningsfulla. Lagrådet finner detta syfte vara beaktansvärt och anser att det kan genomföras utan att respekten för domförhetsreglerna minskar eller domstolarnas allmänna skyldighet att sörja för att ett mål blir handlagt på lämpligt sätt blir åsidosatt. Lagrådet tillstyrker därför förslagen. Mot lagtextens utformning har lagrådet ingen erinran.

Övriga förslag

Förslagen lämnas utan erinran.

Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 9 mars 1989

Närvarande: statsrådet Feldt, ordförande, och statsråden Hjelm-Wallén, Göransson, R. Carlsson, Johansson, Hulterström, Lindqvist, G. Andersson, Lönnqvist, Thalén, Nordberg, Engström, Freivalds, Wallström, Lööv, Persson

Föredragande: statsrådet Freivalds

Proposition om ändringar i rättegångsbalken m. m.

1 Anmälan av lagrådsyttrande

Föredraganden anmäler lagrådets yttrande (beslut om lagrådsremiss fattat vid regeringssammanträde den 9 februari 1989) över förslag till

1. lag om ändring i rättegångsbalken,
2. lag om ändring i äktenskapsbalken,
3. lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän,
4. lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden,
5. lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål,
6. lag om ändring i lagen (1969:249) om domstolar i fastighetsmål,
7. lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429),
8. lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder,
9. lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol,
10. lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning, samt
11. lag om ändring i vattenlagen (1983:291).

Föredraganden redogör för lagrådets yttrande och anför.

Lagrådet har i allt väsentligt godtagit det remitterade förslaget.

Lagrådet har föreslagit att de nya bestämmelserna i 50 kap. 10 § och 51 kap. 10 § rättegångsbalken (RB) om sammanträde under förberedelsen i hovrätten skall bli tillämpliga även i högsta domstolen. Jag biträder det förslaget.

Lagrådet har med anledning av förslaget till ändrad lydelse av 35 kap. 13 § RB anmärkt att hovrätten i tilltrosfall bör ta samma hänsyn till parts yrkande som om bestämmelsen stått kvar orubbad. I anledning av lagrådets påpekande vill jag säga följande. Skälet till den föreslagna omformuleringen av 35 kap. 13 § är att understryka att hovrätten har att i varje enskilt fall ta ställning till om omhörande skall ske och att det avgörande för bedömningen skall vara om förnyad bevisupptagning är av betydelse för utredningen. För de s. k. tilltrossituationerna finns härutöver en spe-

cialreglering i RB (50 kap. 23 § och 51 kap. 23 §) som går ut på att omhörande skall ske i större utsträckning än annars. Denna specialreglering är enligt förslaget orubbad och det finns därför enligt min mening goda skäl för den ståndpunkt lagrådet intagit.

I anslutning till förslaget om inskränkning i möjligheterna att åberopa nytt material i hovrätt (50 kap. 25 § RB) har lagrådet anmärkt på en formulering i remissprotokollet (avsnitt 2.2.4 tredje stycket från slutet, sista meningen).

Som torde framgå av remissprotokollet var min avsikt med den av lagrådet kritiserade formuleringen att beskriva hur det i allmänhet faktiskt förhåller sig när parter vill göra nya åberopanden i hovrätt. Jag har alltså inte, som lagrådet tycks ha uppfattat saken, uttalat mig om hur frågan om giltig ursäkt borde bedömas. Mot lagrådets uttalanden i sistnämnda fråga har jag ingen erinran.

Slutligen har lagrådet uttalat sig om den föreslagna nya regeln om inskränkningar i hovrättens skyldighet att pröva en skuldfråga som inte uttryckligen omfattas av ett överklagande, 51 kap. 23 a § RB. Lagrådet har ansett att det är högst tillfredsställande att den aktuella lagstiftningsfrågan tas upp nu, och funnit att remissförslaget modell utgör en tekniskt sett lämplig riktlinje för en reform. Lagrådet har emellertid föreslagit en något annorlunda utformning av bestämmelsen. Sammanfattningsvis innebär lagrådets förslag att inskränkningarna i hovrättens prövningsskyldighet kommer att omfatta flera frågor än enligt remissförslaget, samtidigt som den tröskel som måste uppnås för att hovrätten ändå skall vara skyldig att pröva sådana frågor sänks i förhållande till remissförslaget.

Lagrådets förslag har uppenbara fördelar för hovrätternas handläggning. De nackdelar som lagrådets förslag skulle kunna medföra i enstaka fall motverkas genom generösare prövningsmöjligheter i de fall detta är sakligt befogat. Jag anser mot den bakgrunden att den lösning som lagrådet föreslagit är att föredra framför remissförslaget, och förordar därför att den genomförs. Det torde inte vara nödvändigt att ordet "uppenbarligen" i första stycket 2 utgår. När det gäller tolkningen av begreppet "skall dömas för den åtalade gärningen" vill jag tillägga att härmed givetvis avses även det fallet att domstolen har funnit att den tilltalade skall meddelas påföljdseftergift.

Lagrrådet har beträffande den aktuella bestämmelsen slutligen anmärkt att det vore en fördel om den grundsats om parts åberopsbörda som jag uttalat i remissprotokollet kom till uttryck i lagtexten. Jag delar den uppfattningen.

Utöver vad jag nu har anfört bör en del ändringar av närmast redaktionell natur göras i förhållande till det remitterade förslaget. Dessutom bör till förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken fogas en mindre ändring i 49 kap. 12 § när det gäller hänvisningen till reglerna om s. k. småmål. Denna ändring är av sådan beskaffenhet att lagrådets hörande skulle sakna betydelse.

Med hänvisning till vad jag nu anfört hemställer jag att regeringen föreslår riksdagen att anta förslagen till

1. lag om ändring i rättegångsbalken,
2. lag om ändring i äktenskapsbalken,
3. lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän,
4. lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden,
5. lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål
6. lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål,
7. lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429),
8. lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder,
9. lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol.
10. lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning samt
11. lag om ändring i vattenlagen (1983:291)

Det under 10 angivna lagförslaget har upprättats i samråd med chefen för civildepartementet.

3 Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och beslutar att genom proposition föreslå riksdagen att anta de förslag som föredraganden har lagt fram.

Rättegångsutredningen tillsattes år 1977 för att göra en översyn av RB. Enligt våra ursprungliga direktiv skulle översynen i främsta rummet inriktas på rättegången i första instans, dvs. tingsrätt. Genom tilläggsdirektiv år 1981 har uppdraget utvidgats till att avse också en översyn av processen i överrätt, dvs. hovrätt och HD, samt av reglerna om domstolarnas sammansättning.

Inte minst med hänsyn till uppdragets omfattning har vi valt att bedriva utredningsarbetet i etapper och vi har lagt fram ett flertal delbetänkanden, det senaste under våren 1987. Våra avgivna delbetänkanden och den lagstiftning som föranletts av våra förslag i dessa redovisar vi i kap. 2. Sedan vissa av de frågor som tas upp i direktiven genom ett särskilt regeringsbeslut har överlämnats till en särskild utredare, behandlar vi i detta slutbetänkande de kvarstående delarna av uppdraget under tre avsnitt, varav det första avser hovrättsfrågor, det andra avser frågor om undanröjande och återförvisning och det tredje avser sammansättningsfrågor. I ett särskilt avsnitt tar vi upp frågor rörande konstnaderna för våra förslag.

I det nyss nämna beslutet gjorde regeringen också klart att vårt arbete på de kvarstående frågorna skulle vara avslutat den 1 juli 1987. Utredningsarbetet har i följd härav under senare tid drivits under mycket stark tidspress. Detta har inte kunnat undgå att påverka innehållet i betänkandet. Motiveringarna har inte kunnat bearbetas i den utsträckning som vi ansett önskvärt och vi har i flera frågor tvingats begränsa oss till att peka på reformbehov eller endast mera skissartat anvisa lösningar. Detta gäller framför allt frågor rörande besvärprocessen. Specialmotiveringar till lagtexten har inte alls hunnit utarbetas.

Hovrättsfrågor

Sedan vi i kap. 3 tecknat en bakgrund till våra överväganden beträffande processen i hovrätt behandlar vi i kap. 4 reformbehovet i denna del och anlägger några *allmänna synpunkter på hovrättsprocessen*.

Enligt våra direktiv bör den övergripande målsättningen för vår översyn av RB:s regler om processen i överrätt, liksom beträffande tingsrättsprocessen, vara att göra processen snabbare och billigare utan att befogade rättssäkerhetsintressen träds för när.

Direktiven innehåller få preciserade krav på reformer. I den mer interna debatten förekommer dock kritiska synpunkter på den rådande ordningen. Det har också gjorts gällande att hovrätternas arbetsbörda och den samhällsekonomiska situationen är sådan att hovrätterna måste få möjlighet att prioritera viktigare mål.

Efter en diskussion om syftet med instansordningen kommer vi fram till att målsättningen för vårt reformarbete bör vara att åstadkomma en mer flexibel hovrättsprocess. Prövningen i mellaninstansen bör koncentreras till sådana frågor där hovrättsprocessens styrka är särskilt framträdande. Idealet är en ordning där hovrättsprocessen inte mer eller mindre automatiskt blir en ren upprepning av tingsrättsprocessen utan i stället innebär en till varje mål anpassad överprövning. I ökad utsträckning bör hovrätten få vad som närmast kan betecknas som en kontrollfunktion.

Mot bakgrund av denna målsättning behandlar vi i kap. 5 olika *metoder att begränsa hovrättsprövningen* till vad det enskilda målet kräver. De metoder som vi diskuterar mera ingående är dels att för vissa fall förbjuda överklagande (fullföljdsförbud), dels att föreskriva att hovrätten inte skall ta upp ett mål till prövning i sak annat än efter särskild tillståndsprövning (dispensprövning), dels att förenkla prövningen av målet eller av en viss fråga i målet (förenklad prövning).

På grund av våra förpliktelser enligt vissa internationella överenskommelser är det helt uteslutet att införa regler om fullföljdsförbud beträffande brottmål. Beträffande övriga målkategorier anser vi det inte vara möjligt att annat än i mycket begränsad utsträckning minska hovrätternas arbetsbörda genom att införa fullföljdsförbud beträffande tingsrätternas avgöranden.

Genom en nyligen beslutad lagändring (SFS 1987:747) har småmålslagens dispensregler överflyttats till RB. Tillämpningsområdet har samtidigt utvidgats till att omfatta också vissa mål om mindre värden som i dag handläggs vid fastighetsdomstolarna. Av departementschefens uttalanden i lagstiftningsärendet (prop. 1986/87:89) framgår emellertid att överföringen av småmålslagens dispensregler till RB inte skall uppfattas som ett slutligt ställningstagande utan sker i avvaktan på att vi prövar frågan om dispensregler och andra fullföljdsbegränsningar ur ett vidare perspektiv.

Vi har ägnat frågan om ett dispensssystem mycket stor uppmärksamhet. Sålunda har vi analyserat vad ett dispensssystem innebär och utförligt diskuterat vilka fördelar som kan påräknas genom ett sådant system och vilka nackdelar systemet kan medföra. Inom utredningen har enighet nåtts om att ett generellt krav på dispens för att få en fullföljd talan prövad i hovrätt inte kan uppställas. Däremot har delade meningar gjort sig gällande i frågan huruvida ett dispensssystem som endast gäller vissa mål bör finnas i RB. Diskussionen har framför allt kommit att gälla huruvida ett dispensssystem mer eller mindre likt det som nu gäller för tvistemål om mindre värden, s.k. småmål, bör behållas och om ett sådant system kan utsträckas till att avse också vissa brottmål. Enligt utredningens majoritet talar starka skäl mot varje form av dispensssystem vid fullföljd från tingsrätt till hovrätt. Hovrätterna – som genom 1971 års fullföljdsreform i praktiken blivit slutinstans i de flesta

mål – bör liksom hittills i princip stå öppna för varje överklagande. Enligt majoritetens mening är det inte möjligt att inom ramen för ett dispensssystem – med den innebörd majoriteten lägger i detta begrepp, dvs. en prövning som inte innefattar någon förprövning beträffande själva saken – skapa tillräckliga garantier för att man inte avslår dispenser även i mål där avgörandet skulle ha ändrats om målet tagits upp till prövning. Att låta ett dispensystem avse även brottmål är enligt majoritetens mening helt uteslutet. När det gäller övriga mål anser majoriteten det inte möjligt att avgränsa de mål i vilka krävs dispens på ett sätt som tillfredsställer rimliga krav på precision, enhetlighet och konsekvens. Vinsterna med ett dispensystem av det slag som kan komma i fråga anses dessutom mycket begränsade.

Utredningens ställningstagande innebär alltså att det nuvarande systemet med dispensprövning i småmål avskaffas.

Majoritetens inställning till dispensystem har inte hindrat andra förslag som kan begränsa måltillströmningen till hovrätterna eller hovrätternas prövning av målen. Ett sådant förslag tar sikte på den särskilda kostnadsregel som för närvarande gäller enligt småmålslagen. Enligt samma majoritetens uppfattning kan en sådan regel om kvittning av kostnaderna ha sitt berättigande i småmål men den bör avse enbart processen i tingsrätt. Den regel som överförts från småmålslagen till 18 kap. 8 a § RB föreslås ändrad i enlighet härmed.

Innan vi går över till frågor som rör själva handläggningen av mål i hovrätt diskuterar vi i kap. 6 möjligheterna att minska antalet instanser genom att låta *hovrätten i ökad utsträckning vara första instans*. Vi har därvid ansett oss böra överväga endast införande av ett prorogationssystem för dispositiva tvistemål. Reformbehovet kan dock inte antas vara trängande. Mot den bakgrunden anser vi att de fördelar som ett prorogationssystem skulle föra med sig inte är så framträdande att de väger upp de nackdelar som systemet medför. Framst av denna anledning lägger vi inte fram något förslag i denna del.

Återstoden av hovrättsavsnittet ägnar vi åt att diskutera frågor som rör möjligheterna att förenkla och effektivisera hovrättsprocessen. Därvid uppehåller vi oss först vid *gränserna för hovrättens prövning* av överklagade mål (kap. 7). Vad gäller tvistemål diskuterar vi bl.a. förbudet mot att först i hovrätten kräva ränta eller annan tilläggsförpliktelse som följer av huvudförpliktelsen eller att framställa nytt yrkande som stöder sig på väsentligen samma grund som det ursprungliga yrkandet. En uppmjukning av gällande ordning på dessa punkter rimmar väl med vår strävan att försöka göra processordningen mer flexibel. Vi föreslår därför att förbudet mot att i högre rätt framställa tilläggsyrkanden av angivet slag tas bort.

Liksom i tvistemål är i brottmål hovrättens prövning i princip begränsad av de i vadeinlagan framställda yrkandena. I dessa mål är emellertid hovrätten skyldig att självmant pröva såväl skuld- som påföljdsfrågan. Till följd härav kan överprövningen komma att sträcka sig utöver den angivna ramen. Trots förekomsten av vägledande rättsfall torde det råda viss osäkerhet om hur omfattande prövningen skall vara i fall då yrkandet i hovrätten avser en-

bart påföljden eller enbart vissa gärningar. Det är enligt vår mening önskvärt att omfattningen av hovrättens överprövning i dessa fall regleras klara-re. För fall då yrkandet i hovrätten inte avser frågan om den tilltalade har begått gärningen föreslår vi därför att hovrättens prövning av denna fråga skall begränsas till om det föreligger något förhållande som skulle kunna ut-göra grund för resning till förmån för den tilltalade eller kunna medföra un-danröjande av domen på grund av domvilla eller om målets utgång vid tingsrätten uppenbarligen beror på grovt förbiseende eller grovt misstag.

I kap. 8 behandlar vi en fråga som har viss anknytning till frågan om grän-serna för hovrättsprövningen, nämligen möjligheten till *anslutningsvad*. Detta institut används främst i brottmål och kritiken mot institutet har också huvudsakligen avsett dess användning i sådana mål. Möjligheten till anslut-ningsvad ökar emellertid flexibiliteten i fullföljdssystemet och torde sam-tidigt ge samhällsekonomiska fördelar. Enligt vår mening föreligger det allt-jämt ett visst behov av institutet i både tvistemål och brottmål. Vi föreslår därför inte några ändringar av de berörda reglerna men vi anser att det finns skäl för riksåklagaren att verka för en enhetlighet när det gäller åklagarnas tillämpning av institutet.

Frågor som rör *underlaget för hovrättsprövningen* behandlar vi i kap. 9. Huvuddelen av kapitlet ägnas åt en diskussion av möjligheterna att be-gränsa upptagningen i hovrätten av gammal bevisning, dvs. bevisning som tagits upp redan i tingsrätten, och att begränsa möjligheterna att i hovrätten återropa nya omständigheter och bevis. Utgångspunkten för våra över-väganden har varit att upptagningen av muntlig bevisning i hovrätten bör begränsas till de fall då den fyller en verklig funktion och att parterna bör tillåtas att införa nytt material i hovrätten endast om särskilda skäl före-ligger.

I vad mån gammal, muntlig bevisning måste tas upp på nytt i hovrätten regleras i stor utsträckning av de s.k. tilltrosparaferna (50 kap. 23 § och 51 kap. 23 § RB). Innebörden av dessa bestämmelser är att hovrätten inte får företa någon ny bevisvärdering utan att ta upp beviset på nytt. Trots att viss berättigad kritik har riktats mot tilltrosparaferna fyller de enligt vår mening en viktig funktion i rättskipningen och kan inte undvaras. Vi finner inte heller anledning att föreslå ändringar av paragrafernas lydelse.

Bortsett från tilltrosparaferna gäller enligt 35 kap. 13 § andra stycket RB att bevis skall tas upp på nytt endast om hovrätten finner det vara av be-tydelse för utredningen eller en part yrkar det och upptagandet inte finnes sakna betydelse. I praktiken godtar hovrätten vanligen parts yrkande om förnyad bevisupptagning. För att hovrätten inte skall undandra sig sitt an-svar för prövningen föreslår vi att vad som i den berörda bestämmelsen sägs om partsinflytande tas bort. Den föreslagna ändringen markerar vikten av att det är hovrätten ensam som avgör om beviset har sådan betydelse att det bör tas upp på nytt. Parternas uppfattning skall dock självfallet fortfarande beaktas.

En av oss utförd undersökning visar att hovrätterna i stor utsträckning omprövar bevisningen i målen och att prövningen i flertalet fall ändå inte le-

der till någon ändrad bedömning. Vi har därför undersökt möjligheten att låta hovrätten i princip vara bunden av tingsrättens bevisvärdering. Mot en så genomgripande reform talar emellertid starka skäl, främst hänsynen till rättssäkerheten, och åtskilliga lagtekniska svårigheter. Vi avstår därför från att lägga fram förslag om en reform av detta slag.

När det gäller parternas möjligheter att införa nytt material i hovrätten föreligger enligt vår mening reformbehov endast för tvistemålens del. Vad det här gäller är att ändra preklusionsregeln i 50 kap. 25 § RB så att den på ett bättre sätt än för närvarande ger uttryck för de begränsningar som är önskvärda. Efter en genomgång av olika alternativ stannar vi för att föreslå att den nuvarande regeln omformuleras på det sättet, att en ny omständighet eller ett nytt bevis skall få åberopas i hovrätten dels – liksom i dag – om giltig ursäkt föreligger för underlåtenheten att åberopa omständigheten eller beviset vid tingsrätten, dels om det är uppenbart att det inte föranleder någon olägenhet att omständigheten prövas eller beviset förebringas.

Enligt flera bestämmelser i RB åligger det parterna att lämna underlag för hovrättens bedömning under förberedelsen av frågor rörande bevisningen i målet. Enligt vad vi har erfart förekommer det att dessa bestämmelser inte följs av parterna och att hovrätten låter sig nöja därmed. Detta förhållande kan, inte minst i dispositiva tvistemål, leda till att rättegångarna blir onödigt omfattande och att rättegångskostnaderna skjuter i höjden. Vi har därför övervägt att i fråga om dispositiva tvistemål skärpa kraven på parternas bevisuppgifter. Vi avstår emellertid från att föreslå någon ändring av de berörda bestämmelserna. De uppgifter som behövs bör nämligen kunna inhämtas genom en ökad användning av muntlig förberedelse i hovrätten och genom materiell processledning, institut som vi behandlar i två senare kapitel.

I detta sammanhang finner vi också anledning att påminna om att det i RB finns bestämmelser om utvidgat rättegångskostnadsansvar för illojala eller vårdslösa parter samt för tvistemål även preklusionsregler för omständigheter eller bevis som i otillbörligt syfte eller – enligt prop. 1986/87:89 – av grov vårdslöshet åberopas först vid huvudförhandlingen.

I anslutning till det föregående tar vi också upp frågor om underlaget för hovrättsprövningen i besvärsmål. Liksom när det gäller vissa andra reformfrågor nödgas vi emellertid av tidsskäl att beträffande besvärprocessen inskränka oss till att i korthet beskriva några av de problem som givit sig till känna och att anvisa tänkbara vägar att beträda vid lösningen av problemen.

I kap. 10 avhandlar vi *avvägningen mellan muntlighet och skriftlighet* i hovrättsprocessen. Till en början diskuterar vi där om det går att ytterligare utöka möjligheten för hovrätt att avgöra tvistemål och brottmål på handlingarna (avsnitt 10.2), om ett ökat muntligt inslag i besvärprocessen är önskvärt (avsnitt 10.3) samt om s.k. blandad process kan användas vid prövningen i hovrätt av tvistemål och brottmål (avsnitt 10.4). Vi föreslår emellertid inte några reformer i dessa delar. Som vi ser det har dock frågan

om muntlighetens betydelse i besvärsmål en given plats vid en översyn av besvärprocessen.

När det gäller muntlig förberedelse i hovrätten (avsnitt 10.5) konstaterar vi att den nuvarande möjligheten att i vademål hålla sådan förberedelse utnyttjas mycket sparsamt. Enligt vår mening skulle emellertid, inte minst i dispositiva tvistemål, mycket vara vunnet om en del av den skriftliga förberedelsen ibland ersattes av en muntlig sådan. Vi föreslår därför att möjligheten till muntlighet under förberedelseskedet regleras tydligare än i dag. Vi föreslår också att ett förberedelsesammanträde, liksom vid tingsrätt, skall kunna hållas per telefon.

Kap. 11 ägnas åt frågor om *materiell processledning och förlikningsverksamhet* i hovrätten. I RB finns flera bestämmelser om materiell processledning vid tingsrätt. På grund av hänvisningar i kapitlen om vademål gäller bestämmelserna om processledning vid huvudförhandling också i hovrätten. Enligt vår mening är dock behovet av processledning i hovrätten allra störst under förberedelsen i tvistemål. Vi föreslår att detta skall komma till uttryck i lagtexten genom en hänvisning till motsvarande bestämmelser för tingsrätten.

Frågor om undanröjande och återförvisning

I kap. 12 och 13 behandlar vi spörsmålet om en begränsning av möjligheten resp. skyldigheten att undanröja domar på grund av domvilla (grovt rättegångsfel) och återförvisning av mål på den grunden. Undanröjande på grund av domvilla förekommer främst efter fullföljd i vanlig ordning. Bestämmelserna om undanröjande i dessa fall är tvingande för parterna och i stor utsträckning obligatoriska för domstolarna, främst av hänsyn till domstolsdisciplinen. Den kritik av bestämmelserna som har förekommit har gått ut på att hovrätterna, främst av processekonomiska skäl, borde kunna underlåta att undanröja tingsrättsavgöranden och att återförvisa mål i fall då dessa åtgärder inte skulle tjäna något sakligt syfte och parterna inte heller begär att målet skall prövas på nytt vid tingsrätten. Undanröjande och återförvisning kan emellertid begränsas också genom att andra bestämmelser än de nu berörda utformas på ett klarare sätt. Flera av våra förslag, både sådana som vi lagt fram tidigare och sådana som vi lägger fram i detta betänkande, är sålunda ägnade att minska risken för rättegångsfel.

När det gäller bestämmelserna om undanröjande och återförvisning i vademål kommer vi efter en genomgång av olika alternativ fram till att en reform i första hand bör bygga på en skärpning av förutsättningarna för att undanröjande skall få ske. Vi menar att detta kan åstadkommas genom att man lägger mindre vikt vid domstolsdisciplinen och större vikt vid den inverkan som rättegångsfelet haft på målets utgång och vid möjligheterna att avhjälpa felet i hovrätten. Vidare anser vi att undanröjande i vissa fall bör kunna underlåtas om båda parter motsätter sig det. Våra överväganden i denna del tar sig uttryck i förslag till vissa ändringar av såväl bestämmelserna om undanröjande i vademål som domvilloreglerna.

Undanröjande av ett tingsrättsavgörande kan enligt praxis ske även utan att något rättegångsfel har förekommit. Viss osäkerhet råder om förutläggningarna för undanröjande i dessa fall. Enligt vår mening är det för klarhetens skull lämpligt att – liksom vi i ett tidigare betänkande föreslagit beträffande HD – lagfästa möjligheten för hovrätten att av annan anledning än rättegångsfel undanröja tingsrättens dom. Vi lägger därför fram förslag här om.

De föreslagna bestämmelserna lämnar ett visst utrymme för hovrätten att på båda parter begäran underlåta att undanröja tingsrättens avgörande. I sådana fall föreligger vid fullföljd av talan självfallet inte skäl för HD att på grund av domvillan meddela prövningstillstånd och inte heller att ta upp besvär över domvillan, om sådana skulle anföras. För att klargöra detta och även införa vissa ytterligare begränsningar av möjligheterna att få domvillobesvär prövade, föreslår vi vissa ändringar av domvilloreglerna.

Sammansättningsfrågor

Kap. 14 och 15 ägnar vi främst åt *utgångspunkterna* för våra överväganden i sammansättningsdelen. Enligt direktiven bör vi förutsättningslöst se över såväl tingsrätternas som hovrätternas sammansättning. Av tidsskäl har det emellertid inte varit möjligt för oss att göra en generell översyn av gällande sammansättningsregler. En del frågor på detta område har vi för övrigt redan behandlat i våra tidigare betänkanden. Vi har av dessa skäl funnit det tillräckligt att koncentrera vår översyn beträffande domstolarnas sammansättning till några speciella frågor. Därvid har vi valt att inrikta vårt reformarbete på de delar av gällande rätt som blivit föremål för kritik.

I kap. 16 behandlar vi frågor om *tingsrätts sammansättning* och tar först (avsnitt 16.1) upp avvägningen mellan juristkollegial sammansättning och endomarbehörighet vid huvudförhandling i tvistemål. I detta hänseende är det framför allt två frågor som tilldrar sig intresse, nämligen dels om den år 1984 på vårt initiativ införda bestämmelsen om *endomarbehörighet med hänsyn till målets beskaffenhet* fått den önskade effekten, dels om den *obligatoriska endomarregeln i småmål* är befogad.

Inom domstolsverket sker för närvarande en utvärdering av effekterna av den utvidgade endomarkompetensen i tvistemål. I avvaktan på resultatet av utvärderingen bör det enligt vår mening inte komma i fråga att företa några mer genomgripande förändringar i de berörda reglerna. På en punkt anser vi det dock angeläget att regelsystemet görs mer flexibelt och att en reform i sådant syfte genomförs redan i detta sammanhang. Vi åsyftar det förhållandet att vid s.k. stor huvudförhandling i ett tvistemål tingsrätten är domför med en domare bara under förutsättning att parterna har lämnat sitt samtycke till att målet avgörs av endast en domare.

Enligt vårt förslag i 1982 års delbetänkande skulle tingsrätt i tvistemål alltid vara domför med en lagfaren domare om målet var av enkel beskaffenhet. Frågan om målets beskaffenhet skulle avgöras av tingsrätten. Att lagrummet vid 1984 års reform fick en annan utformning motiverades med att den av oss föreslagna lydelsen innebar en avsevärd risk för undanröjande av

domen och återförvisning av målet, om hovrätten efter fullföljd av talan gjorde en annan bedömning än tingsrätten av målets svårighetsgrad. I detta betänkande har vi emellertid föreslagit sådana ändringar av reglerna om undanröjande att skilda bedömningar av målets svårighetsgrad endast i undantagsfall bör leda till undanröjande av en överklagad dom. Vi föreslår därför på nytt att tingsrätten vid huvudförhandling i tvistemål skall vara domför med en lagfaren domare i mål av enkel beskaffenhet.

Genom den i det föregående nämnda lagändringen skall småmålslagen upphöra att gälla vid årsskiftet 1987/88. Vissa av dess bestämmelser, bl.a. den obligatoriska regeln om endomarkompetens, överförs dock till RB. Vi har anledning att nu överväga vilken ställning vi skall ta till denna domföreskriftsregel.

Vi delar uppfattningen att det övervägande antalet småmål redan på grund av tvisteföremålets ringa värde normalt är av den beskaffenheten att de bör handläggas och avgöras av ensamdomare. Detta bör därför vara huvudregel. Att tvisteföremålet har ett begränsat värde utesluter emellertid inte att målet kan vara av komplicerad beskaffenhet, rättsligt eller sakligt eller i båda dessa hänseenden. Sådana mål bör enligt vår mening inte avgöras av ensamdomare. Vi föreslår därför att den nämnda huvudregeln utformas så att även småmål kan avgöras i juristkollegial sammansättning.

Tingsrättens kollegiala sammansättning i tvistemål utgörs för närvarande regelmässigt av tre lagfarna domare. I avsnitt 16.2 har vi övervägt om det generellt eller i vissa mål är möjligt att minska antalet lagfarna domare i denna sammansättning till två utan att därför gå miste om de fördelar som flerdomarsystemet är avsett att ge. Vi kommer emellertid fram till att det inte föreligger tillräckligt starka skäl för att föreslå en minskning av antalet lagfarna domare i den nämnda sammansättningen, bortsett från förfallssituationer.

I avsnitt 16.3 diskuterar vi behovet av *två lagfarna domare i vissa brottmål*. Enligt gällande rätt får tingsrätten i brottmål bestå av två lagfarna domare – i stället för en lagfaren domare – jämte nämndemän endast om målet beräknas kräva minst fyra veckors huvudförhandling. Det ges däremot inte någon möjlighet att förstärka rätten med en lagfaren domare av det skälet att ett mål är särskilt komplicerat. I tvistemål är det enbart målets beskaffenhet som avgör om rätten skall ha en mer eller mindre kvalificerad sammansättning. Enligt vår mening bör något av samma synsätt gälla för brottmål. Vi förelär därför att den nu gällande regeln om utökning av antalet lagfarna domare i brottmål skall ersättas av en regel av innebörd att ytterligare en lagfaren ledamot får ingå i rätten om det bedöms som nödvändigt med hänsyn till målets omfattning och svårighetsgrad.

I avsnitt 16.4 diskuterar vi möjligheten att utvidga *endomarbehörigheten i brottmål* utöver vad som nu gäller men stannar för att inte föreslå några reformer.

Frågan om *antalet nämndemän* i tingsrätt behandlar vi i avsnitt 16.5. Vi konstaterar där att nämndemannainstitutet har varit föremål för atskilliga reformer genom åren. Den senaste nämndemannareformen trädde i kraft

den 1 juli 1983. Genom denna reform – vilken motiverades huvudsakligen av statsfinansiella faktorer – blev tingsrätten vid huvudförhandling i brottmål och familjerättsliga mål i princip domför med en lagfaren ledamot och tre nämndemän. I mål om brott för vilket det inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år skall dock fem nämndemän delta. Nämndemännen fick samtidigt individuell rösträtt.

1983 års nämndemannareform har i olika sammanhang blivit utsatt för kritik. Kritikerna har framför allt gjort gällande att en sammansättning med så få nämndemän som tre inte är godtagbar från rättssäkerhetssynpunkt. Vidare har sagts att nämndemännen numera får sitta i rätten för sällan för att få tillräcklig erfarenhet. De skilda sammansättningarna anses också medföra olägenheter av skilda slag. Samma synpunkter framförs i en av domstolsverket utförd utvärdering av reformen. Samtidigt framgår det av utvärderingen att reformen har medfört en avsevärd besparing.

Enligt vår mening bör en från olika synpunkter tillfredsställande lösning kunna nås, om man går över till en sammansättning med fyra nämndemän i alla de brottmål och familjemål i tingsrätt där nämndemän skall delta. Vi är medvetna om att en sådan reform innebär en kostnadsökning som inte är helt marginell. Reglerna om möjlighet till utökning av antalet nämndemän i vissa fall och om domförhet vid förfall för någon av nämndemännen bör givetvis anpassas till den föreslagna ordningen.

I kapitlets avslutande del (16.6) tar vi upp frågan om den *lagtekniska utformningen* av sammansättningsreglerna för tingsrätt. Enligt vår uppfattning skulle dessa regler vinna på en tydligare uppdelning mellan sammansättningen vid huvudförhandling och sammansättningen vid annan handling. Vi föreslår att det i den grundläggande domförhetsregeln anges att tingsrätten skall bestå av en lagfaren ledamot, såvida annat inte är föreskrivet i RB eller i annan författning. I en följande paragraf föreslås regler om tingsrättens sammansättning vid huvudförhandling i tvistemål. Övervägande skäl talar för att tredomaralternativet därvid bör vara huvudregel. Även bestämmelserna om tingsrättens sammansättning vid huvudförhandling i brottmål sammanförs till en särskild paragraf.

I kap. 17 behandlar vi frågor om *hovrätts sammansättning* och tar först (avsnitt 17.1) upp frågan om *antalet lagfarna ledamöter* i tvistemål och besvärsmål. Alltsedan halvårsskiftet 1984 är hovrätten i sådana mål som huvudregel domför med tre lagfarna ledamöter. Om det överklagade avgörandet har fattats av tre eller flera lagfarna ledamöter skall dock minst fyra lagfarna ledamöter delta i hovrätten. Flera än fem lagfarna ledamöter får inte sitta i rätten. Lagändringen är 1984 vidtogs på vårt initiativ och innebär en minskning av antalet ledamöter.

På grundval av material från en inom justitiedepartementet pågående utvärdering av de ändrade domförhetsreglerna gör vi bedömningen att 1984 års reform beträffande hovrätts sammansättning medfört stora besparingar av allmänna medel och inneburit en förbättring av arbetssituationen i hovrätterna utan att avgörandena, såvitt vi kan bedöma, blivit sämre. Vi har därför övervägt om man nu kan gå vidare och helt avskaffa den större sam-

mansättningen i hovrätten och därvid kommit fram till att övervägande skäl talar för att hovrätten bör kunna vara domför i alla tvistemål och besvärsmål med tre lagfarna domare. I särskilt omfattande eller komplicerade mål bör hovrätten dock kunna bestå av ytterligare en lagfaren domare. Vi föreslår att bestämmelsen om hovrätts sammansättning i angivna mål ändras i enlighet härmed.

I avsnitt 17.2 kommer vi till slutsatsen att det inte är påkallat att vidta någon ändring av bestämmelserna om hovrätts sammansättning i brottmål.

Vissa spörsmål om *sammansättningen vid prövning av frågor under förberedelsen* i hovrätt behandlar vi i avsnitt 17.3. Det gäller här möjligheterna att dels utöka referentens befogenheter, dels låta en del processuella beslut avgöras av referenten tillsammans med ordföranden på avdelningen. Enligt vår uppfattning bör dessa frågor övervägas i samband med den pågående utvärderingen av sammansättningsreglerna. Vi lägger därför inte fram något eget förslag i denna del.

Kap. 18 ägnas åt några frågor av betydelse för både tingsrätt och hovrätt. En av dessa frågor gäller möjligheten att *tillföra rätten särskild juridisk fackkunskap* (avsnitt 18.1). Genom de år 1985 införda bestämmelserna om s.k. eko-mål öppnades en möjlighet att låta en förvaltningsdomare ingå i rätten såsom särskild ledamot om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om skatterättsliga förhållanden. Våra förslag i delbetänkandet om expertmedverkan och specialisering innebär att denna möjlighet tas bort. Samtidigt uttalar vi emellertid i betänkandet att hela frågan om förvaltningsdomares medverkan i de allmänna domstolarna skall tas upp i vårt slutbetänkande. Det är enligt vår mening klart att det vid de allmänna domstolarna ibland förekommer mål, i vilka juridiska specialkunskaper är önskvärda. I första hand gäller detta skatterättsliga kunskaper men det kan finnas behov av särskild juridisk fackkunskap också på andra områden. Vid de större tingsrätterna kan man i viss utsträckning lösa frågan genom internadministrativa åtgärder. I hovrätterna kan behovet av särskild juridisk fackkunskap tillgodoses genom att en person med de önskade kunskaperna, t.ex. en förvaltningsdomare, adjungeras till rätten. Enligt vår uppfattning skulle det vara fördelaktigt om samma möjlighet stod till buds vid tingsrätterna, både i vanliga tvistemål och i sådana brottmål där enligt vårt förslag i avsnitt 16.3 två lagfarna domare skall kunna ingå i rätten. För att detta skall bli möjligt föreslår vi en smärre ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning. Därutöver behövs en ny bestämmelse i förordningen (1979:572) med tingsrättsinstruktion.

I avsnitt 18.2 behandlar vi frågan om en *expert*, dvs. en person med särskild fackkunskap i annat än juridiska ämnen, *bör ersätta en lagfaren ledamot* i juristkollegial sammansättning. I vårt delbetänkande om expertmedverkan och specialisering uttalade vi att denna fråga borde lösas i samband med att vi i vårt slutbetänkande tog upp frågan om antalet lagfarna ledamöter i den juristkollegiala sammansättningen. Med hänsyn till vårt förslag i avsnitt 17.1 om att hovrätten alltid skall vara domför med endast tre lagfarna domare i tvistemål och besvärsmål anser vi numera att det inte är möj-

ligt att låta en expert ersätta en lagfaren ledamot i hovrätten. Inte heller anser vi det vara lämpligt att låta en expert ersätta en av de lagfarna domarna i juristkollegial sammansättning i tingsrätt. Vi menar således - precis som i delbetänkandet om expertmedverkan och specialisering - att experter alltid skall delta i rätten vid sidan av övriga ledamöter.

Kostnadsfrågor

De kostnadsökningar som kan bli följderna av vissa av våra nu framlagda förslag bör enligt vår mening väl täckas av besparingar i andra sammanhang. Helt klart är detta om man ser vårt reformarbete som en helhet. Många av våra förslag i de tidigare sex betänkandena har sålunda varit direkt inriktade på kostnadsbesparingar.

Kostnaderna för den nämndemannareform som vi föreslår i detta betänkande torde dock inte kunna kompenseras av andra förslag. Denna reform är dock främst föranledd av önskemål som gör att vi inte anser oss behöva redovisa några förslag beträffande finansieringen.

1. Förslag till Lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om rättegångsbalken¹

dels att 49 kap. 12-15 §§, 50 kap. 10 a § och 52 kap. 9 a § skall upphöra att gälla,

dels att 1 kap. 3 och 3 a §§, 2 kap. 4 §, 10 kap. 8 a §, 13 kap. 3 §, 16 kap. 3 §, 18 kap. 8 a §, 35 kap. 13 §, 50 kap. 4, 10, 12, 25, 26 och 28 §§, 51 kap. 10, 12, 26 och 28 §§, 55 kap. 15 § samt 59 kap. 1 § skall ha nedan angivna lydelse,

dels att i balken skall införas två nya paragrafer, 1 kap. 3 b § och 51 kap. 23 a §, av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap.²

3 §

En tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare får inte sitta i rätten.

I brottmål skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. I mål om åtal för brott, för vilket inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år, skall rätten dock bestå av en lagfaren domare och fem nämndemän. Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får ytterligare en nämndeman utöver

Tingsrätten skall, om annat inte är föreskrivet, bestå av en lagfaren domare.

Regeringen bestämmer i vilken omfattning åtgärder som avser endast beredandet av ett mål får vidtas av annan personal vid tingsrätten.

¹ Senaste lydelse 1987:747.

² Senaste lydelse 1986:120.

vad som följer av första eller andra meningen sitta i rätten.

Kan huvudförhandlingen i ett brottmål beräknas kräva minst fyra veckor, får två lagfarna domare sitta i rätten förutom nämndemännen.

Om det inträffar förfall bland nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän eller, i mål som avses i andra stycket andra meningen, med en lagfaren domare och fyra nämndemän.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

när mål avgörs utan huvudförhandling,

vid annan handläggning som inte sker vid huvudförhandling eller vid syn på stället, vid sådan huvudförhandling i tvistemål som hålls i förenklad form och vid annan huvudförhandling i tvistemål, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det,

vid huvudförhandling och syn på stället i mål om brott för vilket inte är stadgut svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot.

3 a §¹

I tvistemål där förlikning om saken är tillåten gäller i stället för bestämmelserna i 3 § att tingsrätten alltid skall bestå av en lagfaren domare,

Vid huvudförhandling i tvistemål skall tingsrätten bestå av tre lagfarna domare. Rätten skall dock bestå av endast en lagfaren domare

¹ Senaste lydelse 1987:747.

om värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring.

Första stycket gäller inte, om en part första gången han skall föra talan i målet yrkar att allmänna regler skall tillämpas och därvid gör sannolikt att den bakomliggande tvisten rör ett högre värde eller att utgången annars är av synnerlig betydelse för bedömningen av andra föreliggande rättsförhållanden. Har talan väckts genom ansökan om betalningsföreläggande, skall den part som begär att målet hänskjuts till rättegång senast i samband därmed framställa yrkande som nyss sagts.

Med värde enligt första stycket avses det värde som kan antas gälla vid tiden för talans väckande. Har talan väckts genom ansökan om lagsökning, betalningsföreläggande eller handräckning eller som enskilt anspråk i brottmål, avses värdet vid rättens beslut att tvisten skall handläggas som tvistemål. Vid bedömningen skall hänsyn inte tas till rättegångskostnaderna.

Består rätten av tre lagfarna domare och inträffar förfall för någon av dessa sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med två lagfarna domare.

3 b §

Tingsrätten skall vid huvudförhandling i brottmål bestå av en lag-

1. när huvudförhandlingen hålls i förenklad form,

2. i ett mål där förlikning om saken är tillåten och värdet av det som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring, såvida det inte med hänsyn till målets beskaffenhet föreligger synnerliga skäl att tre lagfarna domare sitter i rätten,

3. om i annat fall än som avses under 1. eller 2. rätten anser det tillräckligt att en domare sitter i rätten och parterna samtycker därtill eller målet är av enkel beskaffenhet.

faren domare och fyra nämndemän. Inträffar förfall för någon av nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten dock domför med en lagfaren domare och tre nämndemän.

Vid huvudförhandling i mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader är tingsrätten domför utan nämndemän, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot.

Om tingsrätten finner det påkallat med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad, får antalet lagfarna domare och antalet nämndemän utökas med en utöver vad som följer av första stycket första meningen.

2 kap.

4 §¹

Hovrätt är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta i hovrätten, om tingsrätten består av tre eller flera lagfarna domare. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

Hovrätten är domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

I brottmål gäller, i stället för bestämmelserna i första stycket, att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Förekommer ej anledning att döma till svårare straff än böter och är det i målet inte fråga om företagsbot, är hovrätten dock domför även med den sammansättning som anges i första stycket. Detsamma gäller vid handläggning som ej sker vid huvudförhandling.

Vid behandling av frågor om prövningstillstånd skall hovrätten bestå av två lagfarna domare.

¹ Senaste lydelse 1987:747.

Vid beslut om avskrivning av mål efter återkallelse är hovrätten domför med en lagfaren domare.

Regeringen bestämmer i vilken omfattning åtgärd, som avser endast beredandet av ett mål, får vidtas av en lagfaren domare i hovrätten eller av en annan tjänsteman vid denna.

10 kap.

8 a §¹

I tvist mellan konsument och näringsidkare rörande vara, tjänst eller annan nytthet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk får näringsidkaren sökas där konsumenten har sitt hemvist. *Detta gäller dock endast om målet i tingsrätten kan antas bli prövat av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 a §.*

I tvist mellan konsument och näringsidkare rörande vara, tjänst eller annan nytthet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk får näringsidkaren sökas där konsumenten har sitt hemvist, *om värdet av det som yrkas uppenbart inte överstiger vad som anges i 1 kap. 3 a § första stycket 2.*

13 kap.

3 §¹

Väckt talan får inte ändras. Käranden får dock

1. på grund av omständighet, som inträffat under rättegången eller först då blivit för honom känd, kräva annan fullgörelse än den, om vilken talan väckts,

2. yrka fastställelse enligt 2 § andra stycket samt

3. kräva ränta eller annan tilläggsförpliktelse, som följer av huvudförpliktelsen, och även i övrigt framställa nytt yrkande, om det stöder sig på väsentligen samma grund.

Framställs yrkande enligt första stycket 2 eller 3 sedan huvudförhandling påbörjats eller målet på annat sätt företagits till avgörande, får det nya yrkandet avvisas, om det inte utan olägenhet kan prövas i målet. Ett yrkande enligt första stycket 2 eller 3 är inte tillåtet i högre rätt.

Framställs yrkande enligt första stycket 2 eller 3 sedan huvudförhandling påbörjats eller målet på annat sätt företagits till avgörande, får det nya yrkandet avvisas, om det inte utan olägenhet kan prövas i målet. Ett yrkande enligt första stycket 2 är inte tillåtet i högre rätt.

Såsom ändring av talan anses inte att käranden beträffande samma sak inskränker sin talan eller, utan att saken ändras, åberopar ny omständighet till stöd för sin talan.

¹ Senaste lydelse 1987:747.

16 kap.

3 §¹

Vid omröstning skall den mening gälla, som omfattas av mer än hälften av rättens ledamöter. Om någon mening har erhållit hälften av rösterna och ordförandens röst är bland dem, skall den meningen gälla. *Vid avgörande av frågor om prövningstillstånd enligt 49 kap.12 § skall dock, om en av ledamöterna vill bevilja prövningstillstånd, hans mening gälla som hovrättens beslut.*

Vid omröstning skall den mening gälla, som omfattas av mer än hälften av rättens ledamöter. Om någon mening har erhållit hälften av rösterna och ordförandens röst är bland dem, skall den meningen gälla.

18 kap.

8 a §¹

I mål där 1 kap. 3 a § första stycket tillämpas gäller följande i stället för bestämmelserna i 8 §.

I mål där förlikning om saken är tillåten och värdet av det som yrkas uppenbart inte överstiger vad som anges i 1 kap. 3 a § första stycket 2., gäller i fråga om rättegångskostnader vid tingsrätten följande i stället för bestämmelserna i 8 §.

Ersättning för rättegångskostnad får inte avse annat än kostnad för

1. rådgivning enligt rättshjälpslagen (1972:429) vid ett tillfälle för varje instans,
2. ansökningsavgift,
3. resa och uppehälle för part eller ställföreträdare i samband med sammanträde eller, om personlig inställelse ej föreskrivits, resa och uppehälle för ombud,
4. vittnesbevisning,
5. översättning av handling.

Ersättning får inte avse annat än kostnad för

1. rådgivning enligt rättshjälpslagen (1972:429) vid ett tillfälle,
2. ansökningsavgift,
3. resa och uppehälle för part eller ställföreträdare i samband med sammanträde eller, om personlig inställelse ej föreskrivits, resa och uppehälle för ombud,
4. vittnesbevisning,
5. översättning av handling.

Ersättning utgår endast i den mån kostnaden varit skäligen påkallad för tillvaratagande av partens rätt.

Ersättning som anges i andra stycket 3 utgår enligt bestämmelser som regeringen meddelar.

Med kostnad som sägs i andra stycket 1 jämföras kostnad för annan råd-

¹ Senaste lydelse 1987:747.

givning som lämnas av advokat eller biträdande jurist på advokatbyrå, i den mån den ej överstiger högsta avgift för rådgivning enligt rättshjälpslagen.

Har målet till en början handlagts i annan ordning än som gäller för mål som avses i denna paragraf, utgår ersättning för kostnad som avser den tidigare handläggningen enligt de kostnadsregler som gäller för denna.

Har ett mål om lagsökning eller betalningsföreläggande hänskjutits till rättegång eller upptagits efter återvinning får, om målet därefter avgörs genom tredskodom mot svaranden, ersättning även avse skäligen kostnad för en rättegångsskrift eller för inställelse vid ett sammanträde inför rätten. Sådan ytterligare ersättning utgår, om inte särskilda skäl föranleder annan bedömning, enligt bestämmelser som regeringen meddelar. Detsamma skall gälla, om ett mål om handräckning upptagits efter återvinning.

35 kap.

13 §¹

Vid huvudförhandlingen skall de bevis som upptagits utom huvudförhandlingen tas upp på nytt, om rätten finner detta vara av betydelse i målet och det inte föreligger hinder mot att ta upp beviset.

Har tingsrätten i ett mål som fullföljts till hovrätten tagit upp muntlig bevisning eller hållit syn på stället, behöver beviset tas upp på nytt endast om hovrätten finner detta vara av betydelse för utredningen *eller om någon part yrkar det och hovrätten inte finner att det skulle sakna betydelse*. I högsta domstolen får de bevis som tagits upp av lägre rätt tas upp på nytt endast om det föreligger synnerliga skäl.

Har tingsrätten i ett mål som fullföljts till hovrätten tagit upp muntlig bevisning eller hållit syn på stället, behöver beviset tas upp på nytt endast om hovrätten finner detta vara av betydelse för utredningen. I högsta domstolen får de bevis som tagits upp av lägre rätt tas upp på nytt endast om det föreligger synnerliga skäl.

Om ett bevis inte tas upp på nytt, skall det förebringas genom protokoll eller på annat lämpligt sätt.

50 kap.

4 §¹

I vadeinlagen skall vadekäranden uppgiva:

1. den dom, mot vilken talan föres;
2. grunderna för vadetalan med angivande, i vilket avseende underrättens domskäl enligt kärandens mening äro oriktiga; samt

¹ Senaste lydelse 1987:747.

3. i vilken del domen överklagas och den ändring i domen, som käranden yrkar.

Om prövningstillstånd behövs, skall käranden i vadeinlagan ange de omständigheter som han åberopar till stöd för att sådant tillstånd skall meddelas.

Käranden skall i vadeinlagan uppgiva de bevis han vill åberopa och vad han vill styrka med varje särskilt bevis. Skriftligt bevis, som ej tidigare förebogs, skall i huvudskrift eller styrkt avskrift fogas vid vadeinlagan. Vill käranden att förnyat förhör med vittne eller sakkunnig eller part skall äga rum eller förnyad syn å stället skall hållas, skall han angiva det i vadeinlagan jämte skälen därtill. I vadeinlagan skall käranden ock angiva, om han vill, att motparten skall infinna sig personligen vid huvudförhandling i hovrätten.

Vadeinlagan skall vara egenhändigt undertecknad av käranden eller hans ombud.

10 §

Genmålet skall med därvid fogade handlingar delgivas vadekäranden.

Finnes för målets beredande ytterligare skriftväxling erforderlig, äge hovrätten förordna därom. Hovrätten äge tillika meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid även föreskriva, i vilket avseende part skall yttra sig. Part må föreläggas att inkomma med mer än en skrift, endast om särskilda skäl äro därtill.

Under förberedelsen får sammanträde hållas, om det är påkallat för en ändamålsenlig handläggning av målet:

Vad som sagts om sammanträde per telefon i 42 kap. 10 § skall gälla även vid sammanträde enligt denna paragraf.

12 §

Finnes för målets beredande part eller annan böra höras, förordne hovrätten därom på sätt den finner lämpligt.

I fråga om hovrättens skyldigheter med avseende på målets utredning under förberedelsen skall 42 kap. 8 § andra stycket tillämpas.

25 §¹

Innan hovrättens dom eller slutliga beslut meddelats, *må* vadetalan återkallas.

Vadekäranden *äge ej* ändra sin talan att avse annan del av underrättens dom än den som uppgivits i vadeinlagan.

Part *må* i hovrätten till stöd för sin talan åberopa omständighet eller bevis, som *ej* tidigare förebragts, endast om han gör sannolikt, att han haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa omständigheten eller beviset vid *underrätten*, eller om *det av annan särskild anledning bör tillåtas att omständigheten eller beviset åberopas*. Framställs först i hovrätten yrkande om kvittning, *må* det avvisas, om det *ej* utan olägenhet kan prövas i målet.

Innan hovrättens dom eller slutliga beslut meddelats, *får* vadetalan återkallas.

Vadekäranden *får inte* ändra sin talan att avse annan del av underrättens dom än den som uppgivits i vadeinlagan.

Part *får* i hovrätten till stöd för sin talan åberopa *en* omständighet eller *ett* bevis, som *inte* tidigare förebragts, endast om

1. han gör sannolikt, att han haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa omständigheten eller beviset vid *tingsrätten* eller

2. *det är uppenbart att det inte förleder någon olägenhet att omständigheten prövas eller beviset förebringas*.

Framställs först i hovrätten *ett* yrkande om kvittning, *får* det avvisas, om det *inte* utan olägenhet kan prövas i målet.

26 §

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja *underrättens* dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1-4, förekommit vid *underrätten*.

Har vid *underrätten* förekommit annat grovt rättegångsfel, *äge* hovrätten, om skäl äro därtill, även utan yrkande undanröja domen.

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja *tingsrättens* dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1-3, har förekommit vid *tingsrätten*.

Om det vid tingsrätten har förekommit annat fel i rättegången än som avses i första stycket eller i 27 §, får hovrätten undanröja *tingsrättens* dom endast om felet kan antas ha inverkat på målets utgång och inte kan avhjälpas utan väsentlig olägenhet i hovrätten. Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig i frågan om undanröjande, om det inte är uppenbart obehövligt.

¹ Senaste lydelse 1971:218.

Nuvarande lydelse

Undanröjandet *må* avse domen i dess helhet eller *allenast* viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen, som *ej* överklagats, *pröve* hovrätten med hänsyn till omständigheterna, om denna del skall undanröjas.

Föreslagen lydelse

Undanröjandet *får* avse domen i dess helhet eller *endast* viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen som *inte* överklagats, *skall* hovrätten med hänsyn till omständigheterna *pröva*, om denna del skall undanröjas.

28 §

Åberopas annat fel i rättegången, än som avses i 26 eller 27 §, må hovrätten undanröja *underrättens dom, allenast om felet kan antagas hava inverkat på målets utgång och ej kan utan väsentlig olägenhet avhjälpas i hovrätten.*

I annat fall än som avses i 26 eller 27 § får hovrätten undanröja *tingsrättens dom endast i samband med avskrivning av målet eller stadfästelse av förlikning eller om i målet skall prövas yrkande, omständighet eller bevis som inte prövats i tingsrätten. Kan prövningen utan väsentlig olägenhet äga rum i hovrätten, får dock domen undanröjas endast om någon av parterna yrkar det och hovrätten finner det påkallat att målet prövas på nytt i tingsrätten. Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig i frågan om undanröjande, om det inte är uppenbart obehövligt.*

51 kap.

10 §

Gennemålet skall med därvid fogade handlingar delgivas vadekäranden.

Finnes för målets beredande ytterligare skriftväxling erforderlig, äge hovrätten förordna därom. Hovrätten äge tillika meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid även föreskriva, i vilket avseende part skall yttra sig. Part må föreläggas att inkomma med mer än en skrift, endast om särskilda skäl äro därtill.

Under förberedelsen får sammanträde hållas, om det är påkallat för en ändamålsenlig handläggning av målet.

Vad som sagts om sammanträde per telefon i 42 kap. 10 § skall gälla även vid sammanträde enligt denna paragraf.

12 §

Finnes för målets beredande part eller annan böra höras, förordne

Hovrätten förordnar om inställandet till sammanträde enligt 51 kap.

hovrätten därom på sätt den finner lämpligt. Om inställande av tilltalad, som är anhållen eller häktad, förordne hovrätten.

10 § tredje stycket av den som är anhållen eller häktad.

23 a §

Har tingsrätten funnit att den tilltalade begått den åtalade gärningen och överklagas domen beträffande annat än denna fråga, skall hovrätten pröva frågan endast om det i denna del föreligger något förhållande som skulle kunna utgöra grund för resning enligt 58 kap. 2 § eller kunna medföra undanröjande av domen på grund av domvilla eller om målets utgång vid tingsrätten i samma del uppenbarligen beror på grovt förbi-seende eller grovt misstag.

26 §

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja underrättens dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1-4, förekommit vid underrätten.

Har vid underrätten förekommit annat grovt rättegångsfel, äge hovrätten, om skäl äro därtill, även utan yrkande undanröja domen.

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja tingsrättens dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1-3, har förekommit vid tingsrätten.

Om det vid tingsrätten har förekommit annat fel i rättegången än som avses i första stycket eller i 27 §, får hovrätten undanröja tingsrättens dom endast om felet kan antas ha inverkat på målets utgång och inte kan avhjälpas utan väsentlig olägenhet i hovrätten. Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig i frågan om undanröjande, om det inte är uppenbart obehövt.

Undanröjandet må avse domen i dess helhet eller allenast viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen, som ej överklagats, pröve hovrätten med hänsyn till omständigheterna, om denna del skall undanröjas.

Undanröjandet får avse domen i dess helhet eller endast viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen som inte överklagats, skall hovrätten med hänsyn till omständigheterna pröva, om denna del skall undanröjas.

28 §

Finner hovrätten annat fel i rättegången hava förekommit, än som

I annat fall än som avses i 26 eller 27 § får hovrätten undanröja tings-

avses i 26 eller 27 §. må hovrätten undanröja underrättens dom, *allenast om felet kan antagas hava inverkat på målets utgång och ej kan utan väsentlig olägenhet avhjälpas* i hovrätten.

rättens dom *endast om i målet skall prövas yrkande, omständighet eller bevis som inte prövats i tingsrätten. Kan prövningen utan väsentlig olägenhet äga rum* i hovrätten, *får dock domen undanröjas endast om någon av parterna yrkar det och hovrätten finner det påkallat att målet prövas på nytt i tingsrätten. Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig i frågan om undanröjande, om det inte är uppenbart obehövt.*

55 kap.

15 §

Beträffande rättegången i högsta domstolen skola i övrigt i tvistemål 50 kap. 11-20 §§, 22 §, 24 § och 25 § första och andra styckena samt i brottmål 51 kap. 11-20, 22, 24, 25 och 31 §§ äga motsvarande tillämpning.

Vad i 50 kap. 26-29 §§ rörande tvistemål samt i 51 kap. 26-29 §§ rörande brottmål är för hovrätt stadgat om undanröjande av underrätts dom och om återförvisning skall beträffande högsta domstolen äga motsvarande tillämpning i fråga om lägre rätts dom.

Vad som sägs i 50 kap. 26, 27 och 29 §§ rörande tvistemål samt i 51 kap. 26, 27 och 29 §§ rörande brottmål om undanröjande av tingsrätts dom och om återförvisning skall beträffande högsta domstolen ha motsvarande tillämpning i fråga om lägre rätts dom.

59 kap.

1 §

Dom, som vunnit laga kraft, skall på besvär av den, vilkens rätt domen rör, på grund av domvilla undanröjas:

1. om målet *upptagits, ehuru där- emot förelegat rättegångshinder, som vid fullföljd högre rätt haft att självmant beakta;*

2. om rätten *ej varit domför;*

3. om domen givits mot någon, som *ej varit rätteligen stämd och ej heller fört talan i målet, eller genom*

Dom, som vunnit laga kraft, skall på besvär av den, vilkens rätt domen rör, på grund av domvilla undanröjas

1. om målet *har tagits upp trots att det har förelegat ett rättegångshinder, som vid fullföljd högre rätt haft att självmant beakta,*

2. om domen givits mot någon, som *inte har varit rätteligen stämd och inte heller har fört talan i målet, eller genom domen någon, som inte har varit part i målet, lider förfång,*

3. om domen är så mörk eller ofullständig, att *det inte framgår därav, hur rätten dömt i saken eller*

domen någon, som *ej* varit part i målet, lider förfång;

4. om domen är så mörk eller ofullständig, att därav *ej* framgår, *huru i saken dömts*; eller

5. om i rättegången förekommit annat grovt rättegångsfel, som kan *antagas* *hava* inverkat på målets utgång.

4. om i rättegången förekommit annat grovt rättegångsfel, som kan *antas* *ha* inverkat på målets utgång.

Besvär över domvilla som grundas på omständighet som avses i första stycket 4 skall avvisas om klaganden inte gör sannolikt att han har varit förhindrad att i rättegången åberopa omständigheten eller att han eljest haft giltig ursäkt att inte göra det.

2. Förslag till Lag om ändring i äktenskapsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om äktenskapsbalken¹ att 14 kap. 17 § skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

14 kap.

17 §

I äktenskapsmål och mål om underhåll skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och *tre* nämndemän. Tingsrätten är dock domför med en lagfaren domare i samma utsträckning som i andra tvistemål. Dessa regler gäller även för andra mål som handläggs i samma rättegång.

Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får *fyra* nämndemän sitta i rätten.

Om det inträffar förfall bland nämndemännen sedan en huvudförhandling har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och *två* nämndemän.

När nämndemän ingår i tingsrätten, skall ordföranden vid överläggning redogöra för omständigheterna i målet och innehållet i gällande rätt. Vid omröstning skall först ordföranden och därefter nämndemännen säga sin mening. I övrigt gäller bestämmelserna i rättegångsbalken om överläggning och omröstning i tvistemål.

I äktenskapsmål och mål om underhåll skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och *fyra* nämndemän. Tingsrätten är dock domför med en lagfaren domare i samma utsträckning som i andra tvistemål. Dessa regler gäller även för andra mål som handläggs i samma rättegång.

Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får *fem* nämndemän sitta i rätten.

Om det inträffar förfall bland nämndemännen sedan en huvudförhandling har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och *tre* nämndemän.

¹ Senaste lydelse 1987:230.

3. Förslag till Lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning

Prop. 1988/89: 95
Bilaga 2

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1976:600) om offentlig anställning att 5 kap. 1 § skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

5 kap.

1 §¹

En ordinarie domare är skyldig att utöva en annan tjänst än sin egen bara om det gäller en jämställd eller högre domartjänst vid den domstol som han tillhör. Dock föreligger dessutom skyldighet att tillfälligt tjänstgöra i en annan domstol

1. för en rådman i tingsrätt: som ledamot i en annan tingsrätt inom samma hovrättsområde vid sådan handläggning som kräver flera lagfarna domare än en,

2. för en rådman i länsrätt: som *särskild* ledamot i en tingsrätt eller en hovrätt,

3. för ett kammarrättsråd: som *särskild* ledamot i en hovrätt.

En ordinarie domare är skyldig att utöva en annan tjänst än sin egen bara om det gäller en jämställd eller högre domartjänst vid den domstol som han tillhör. Dock föreligger dessutom skyldighet att tillfälligt tjänstgöra i en annan domstol

1. för en rådman i tingsrätt: som ledamot i en annan tingsrätt inom samma hovrättsområde vid sådan handläggning som kräver flera lagfarna domare än en,

2. för en rådman i länsrätt: som ledamot i en tingsrätt eller en hovrätt,

3. för ett kammarrättsråd: som ledamot i en hovrätt.

¹ Senaste lydelse 1985:417.

Yttranden över betänkandet har till justitiedepartementet avgetts av justitiekanslern, riksåklagaren, rikspolisstyrelsen, domstolsverket, brottsförebyggande rådet, riksrevisionsverket, statskontoret, konsumentverket, Svea hovrätt, Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätten för Västra Sverige, hovrätten för Nedre Norrland, hovrätten för Övre Norrland, Stockholms tingsrätt, Göteborgs tingsrätt, Malmö tingsrätt, Västerås tingsrätt, Linköpings tingsrätt, Uddevalla tingsrätt, Härnösands tingsrätt, juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet, riksdagens ombudsmän (justitieombudsmannen Wigelius), allmänna reklamationsnämnden, Sveriges Advokatsamfund, Sveriges Domareförbund, Föreningen Sveriges Åklagare, Föreningen Sveriges polischefer, Nämndemännens riksförbund, Centralorganisationen SACO-SR, Landsorganisationen i Sverige, Svenska Kommunförbundet, Småföretagens Riksorganisation, Sveriges Köpmannaförbund, Kooperativa Förbundet, Svenska Försäkringsbolags Riksförbund och Försäkringsbolaget Folksam.

Riksåklagaren har bifogat yttranden från överåklagarna vid regionåklagarmyndigheterna i Stockholms län och Gotlands län, Gävle och Umeå samt vid åklagarmyndigheterna i Malmö och Göteborgs åklagardistrikt.

Hovrätten över Skåne och Blekinge har bifogat ett yttrande från yngreföreningen vid Skånska hovrätten.

Centralorganisationen SACO-SR har bifogat ett yttrande från JUSEK.

Tjänstemännens centralorganisation (TCO), Svenska arbetsarbetsgivarföreningen, Sveriges Industriförbund, Sveriges grossistförbund, Svenska Bankföreningen, Svenska sparbanksföreningen och Sveriges Föreningsbankers Förbund har förklarat sig avstå från att lämna synpunkter på betänkandet.

Bostadsdomstolens sammansättning

Bostadsdomstolen har under hand erfarit att det inom justitiedepartementet pågår en översyn av bestämmelserna om bostadsdomstolens sammansättning. Domstolen vill med anledning härav aktualisera några frågor om ändring av bestämmelserna.

Enligt 5 § lagen (1974:1082) om bostadsdomstol består bostadsdomstolen av lagfarna ledamöter, en teknisk ledamot och intresseledamöter. De senare företräder fastighetsägares, hyresgästers eller bostadsrättshavares intressen. Domförhållningarna finns i 12–16 §§. Enligt huvudregeln skall domstolen vara sammansatt av lagfarna ledamöter och intresseledamöter. Såvitt nu är av intresse innebär bestämmelserna i övrigt följande. När mål rör bostadsrättsfastigheter skall de intresseledamöter som företräder fastighetsägarintressen vara väl förtrogna med förvaltning av sådana fastigheter. Om mål gäller hyresfastigheter som tillhör enskilda skall intresseledamöterna på fastighetsägarsidan företrädesvis vara väl förtrogna med förvaltning av dylika fastigheter. Rör mål andra hyresfastigheter skall ledamöterna vara väl förtrogna företrädesvis med förvaltning av hyresfastighet som tillhör annan än enskild. Ett undantag från reglerna om medverkan av intresseledamöter gäller enligt 16 § lagen om bostadsdomstol. Enligt denna paragraf får en lagfaren ledamot ensam företa förberedande åtgärd samt pröva frågor om avskrivning av mål.

Deltagande av intresseledamöter som är förtrogna med förvaltning av bostadsrättsfastighet

När lagen om bostadsdomstol tillkom 1974, torde det knappast ha förekommit hyreslägenheter i bostadsrättshus. Läget är nu ett annat. Genom tillkomsten av lagen (1982:352) om rätt till fastighetsförvärv för ombildning till bostadsrätt och förbudet mot att med bostadsrätt upplåta lägenhet som är uthyrd (2 § tredje stycket och 8 § tredje stycket bostadsrättslagen) har det blivit vanligt att bostadsrättsföreningar också är hyresvärdar. Tvister mellan föreningar och hyresgäster förekommer. Än mer frekventa är hyrestvister av olika slag, främst rörande besittningsskydd (12 kap. 46 § första stycket 6 a jordabalken), mellan bostadsrättshavare och personer som hyr bostadsrättslägenhet. Enligt domstolens mening är det en olägenhet att flera olika sammansättningar prövar likartade frågor. Övervägande skäl talar för att nu ifrågavarande ledamöter bör delta endast vid prövning av frågor enligt 52 § och 60 § första stycket 1 bostadsrättslagen, dvs. frågor där de har särskild sakkunskap.

Hyresfastighet som tillhör enskild resp. annan än enskild

Gränsdragningen mellan hyresfastighet som tillhör enskild resp. annan än enskild är ibland svår att göra. Lagtexten är vag och ger ingen närmare ledning. Av förarbetena (prop. 1974:151 s. 56 och 117) framgår att till

kategorien annan än enskild — här bortses från stat och kommun — i första hand hör de allmännyttiga bostadsföretagen. Handlingarna i målen ger i många fall inte någon ledning i frågan om ett företag är allmännyttigt eller inte. En fullständig förteckning över dessa företag saknas. Det kan därför ej uteslutas att det kan ske förbiseenden. Med hus som tillhör allmännyttan likställs i förarbetena hus som avses i första stycket 3—5 kungörelsen (1972:60) om undantag från tillämpningen av lagen om hyresreglering m. m. De praktiska svårigheterna att avgöra huruvida ett företag hör till någon av dessa kategorier är betydligt större; inte ens företagen kan alltid ge klara besked. Det är otillfredsställande att så mycket tid och kraft skall behöva ägnas åt att utreda för målens avgörande tämligen betydelslösa frågor om hur domstolen skall vara sammansatt. Fel sammansättning innebär att domstolen inte varit domför och att domvilla enligt 59 kap. 1 § 2 rättegångsbalken således föreligger.

Enligt bostadsdomstolens mening bör 13 § andra stycket lagen om bostadsdomstol förtydligas, förslagsvis efter mönster av undantagsregeln i sista meningen av 12 kap. 1 § sjätte stycket jordabalken. Reglerna bör vidare utformas så att det inte blir domvilla om domstolen i något fall skulle ha annan sammansättning än den i första hand avsedda. Enklast torde detta uppnås om i 13 § anges att intresseledamöterna företrädesvis skall vara förtrogna med förvaltning av resp. huskategori.

Prövning av vissa processuella frågor

Enligt domstolens mening finns det ett behov av att kunna avgöra vissa frågor utan att behöva kalla in intresseledamöter. Det kan gälla frågor om undanröjande av ett nämndavgörande av processuella skäl, t. ex. återkallelse av talan, rättegångshinder eller domvilla samt frågor om avvisning av besvär eller stadfästelse av förlikning. Ett annat exempel är rättshjälpsfrågor som förekommer i samband med att mål avskrivs efter återkallelse av överklagande. I sådana fall är medverkan av intresseledamöterna onödigt betungande både för intresseledamöterna och domstolen.

Bostadsdomstolen föreslår att bestämmelserna ändras så att den vid prövning som inte avser själva saken är domför även med tre lagfarna ledamöter.

Samråd har skett med företrädare för SABO, Sveriges Fastighetsägareförbund, HSB:s Riksförbund, Riksbyggen och Hyresgästernas Riksförbund. Någon erinran mot de förslag som här redovisats har inte anförts. Ärendet har behandlats i plenum av domstolens lagfarna ledamöter.

På bostadsdomstolens vägnar

H L Svahn

1 Förslag till

Lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om rättegångsbalken

dels att 1 kap. 3, 3 a och 8 §§, 2 kap. 4 §, 10 kap. 8 a §, 12 kap. 9 §, 18 kap. 8 a §, 35 kap. 13 §, 47 kap. 3 och 4 §§, 49 kap. 9 §, 50 kap. 10, 12, 25, 26 och 28 §§, 51 kap. 10, 12, 26 och 28 §§ samt 59 kap. 1 och 2 §§ skall ha följande lydelse,

dels att det i balken skall införas fyra nya paragrafer, 1 kap. 3 b, 3 c och 3 d §§ samt 51 kap. 23 a §, av följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

1 kap.

3 §¹

En tingsrätt är i tvistemål domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare får inte sitta i rätten.

Tingsrätten skall, om annat inte är föreskrivet, bestå av en lagfaren domare.

I brottmål skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. I mål om åtal för brott, för vilket inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i två år, skall rätten dock bestå av en lagfaren domare och fem nämndemän. Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får ytterligare en nämndeman utöver vad som följer av första eller andra meningen sitta i rätten.

Kan huvudförhandlingen i ett brottmål beräknas kräva minst fyra veckor, får två lagfarna domare sitta i rätten förutom nämndemännen.

Om det inträffar järfall bland nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän eller, i mål som avses i andra stycket andra meningen, med en lagfaren domare och fyra nämndemän.

Tingsrätt är domför med en lagfaren domare

när mål avgörs utan huvudförhandling,

vid annan handläggning som inte

¹Senaste lydelse 1986:120.

sker vid huvudförhandling eller vid syn på stället,

vid sådan huvudförhandling i tvistemål som hålls i förenklad form och vid annan huvudförhandling i tvistemål, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det,

vid huvudförhandling och syn på stället i mål om brott för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot.

3 a §²

I tvistemål där förlikning om saken är tillåten gäller i stället för bestämmelserna i 3 § att tingsrätten alltid skall bestå av en lagfaren domare, om värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring.

Första stycket gäller inte, om en part första gången han skall föra talan i målet yrkar att allmänna regler skall tillämpas och därvid gör sannolikt att den bakomliggande tvisten rör ett högre värde eller att utgången annars är av synnerlig betydelse för bedömningen av andra föreliggande rättsförhållanden. Har talan väckts genom ansökan om betalningsföreläggande, skall den part som begär att målet hänskjuts till rättegång senast i samband därmed framställa yrkande som nyss sagts.

Med värde enligt första stycket avses det värde som kan antas gälla vid tiden för talans väckande. Har talan väckts genom ansökan om

Vid huvudförhandling i tvistemål skall tingsrätten bestå av tre lagfarna domare, om annat inte är föreskrivet.

Rätten skall bestå av en lagfaren domare när huvudförhandlingen hålls i förenklad form.

Rätten är vid huvudförhandlingen domför med en lagfaren domare om i annat fall än som avses i andra stycket rätten anser det tillräckligt att en domare sitter i rätten och parterna samtycker till det eller målet är av enkel beskaffenhet.

Består rätten av tre lagfarna domare och inträffar förfall för någon av dessa sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med två lagfarna domare.

² Senaste lydelse 1987:747.

lagsökning, betalningsföreläggande eller handräckning eller som enskilt anspråk i brottmål, avses värdet vid rättens beslut att tvisten skall handläggas som tvistemål. Vid bedömningen skall hänsyn inte tas till rättegångskostnaderna.

3 b §

Tingsrätten skall vid huvudförhandling i brottmål bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Inträffar förfall för någon av nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten dock domför med en lagfaren domare och två nämndemän.

Vid huvudförhandling i mål om brott för vilket inte är föreskrivet svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader är tingsrätten domför utan nämndemän, om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot.

Om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad, får antalet lagfarna domare utökas med en utöver vad som följer av första stycket första meningen. Detsamma gäller i fråga om antalet nämndemän.

3 c §

Vid avgörande av mål utan huvudförhandling och vid prövning av frågor som hör till rättegången får tingsrätten ha den sammansättning som är föreskriven för huvudförhandling, om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets eller frågans beskaffenhet.

3 d §

I tvistemål där förlikning om saken är tillåten skall tingsrätten alltid bestå av en lagfaren domare, om värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring.

Första stycket gäller inte, om en part första gången han skall föra talan i målet yrkar att allmänna reg-

ler skall tillämpas och därvid gör sannolikt att den bakomliggande tvisten rör ett högre värde eller att utgången annars är av synnerlig betydelse för bedömningen av andra föreliggande rättsförhållanden. Har talan väckts genom ansökan om betalningsföreläggande, skall den part som begär att målet hänskjuts till rättegång senast i samband därmed framställa yrkande som nyss sagts.

Med värde enligt första stycket avses det värde som kan antas gälla vid tiden för talans väckande. Har talan väckts genom ansökan om lagsökning, betalningsföreläggande eller handräckning eller som enskilt anspråk i brottmål, avses värdet vid rättens beslut att tvisten skall handläggas som tvistemål. Vid bedömningen skall hänsyn inte tas till rättegångskostnaderna.

8 §⁴

Utöver vad som följer av 3 § får i en tingsrätt, som avses i 7 §, vid prövning av där avsedda mål såsom särskilda ledamöter ingå, var för sig eller tillsammans,

1. en person som förordnats som ekonomisk expert enligt 4 kap. 10 a §, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om ekonomiska förhållanden,

2. en person som är eller har varit lagfaren domare i allmän förvaltningsdomstol, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om skatterättsliga förhållanden.

Deltar särskild ledamot vid huvudförhandlingen, gäller i fråga om antalet nämndemän 3 § andra stycket andra och tredje meningarna.

Om särskild sammansättning av tingsrätt vid behandling av vissa mål gäller i övrigt vad därom är stadgat.

Utöver vad som följer av 3 b § får i en tingsrätt, som avses i 7 §, vid prövning av där avsedda mål såsom särskilda ledamöter ingå, var för sig eller tillsammans,

1. en person som förordnats som ekonomisk expert enligt 4 kap. 10 a §, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om ekonomiska förhållanden,

2. en person som är eller har varit lagfaren domare i allmän förvaltningsdomstol, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om skatterättsliga förhållanden.

⁴ Senaste lydelse 1985:415.

2 kap.

4 §⁵

Hovrätt är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta *i hovrätten*, om tingsrätten bestått av tre *eller flera* lagfarna domare. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

Hovrätten är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta *när hovrätten avgör målet*, om tingsrätten bestått av tre lagfarna domare. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

I brottmål gäller, i stället för bestämmelserna i första stycket, att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Förekommer ej anledning att döma till svårare straff än böter och är det i målet inte fråga om företagsbot, är hovrätten dock domför även med den sammansättning som anges i första stycket. Detsamma gäller vid handläggning som ej sker vid huvudförhandling.

Vid behandling av frågor om prövningstillstånd skall hovrätten bestå av två lagfarna domare.

Vid beslut om avskrivning av mål efter återkallelse är hovrätten domför med en lagfaren domare.

Regeringen bestämmer i vilken omfattning åtgärd, som avser endast beredandet av ett mål, får vidtas av en lagfaren domare i hovrätten eller av en annan tjänsteman vid denna.

10 kap.

8 a §⁶

I tvist mellan konsument och näringsidkare rörande vara, tjänst eller annan nyttighet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk får näringsidkaren *sökas* där konsumenten har sitt hemvist. Detta gäller dock endast om målet i tingsrätten kan antas bli prövat av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 a §.

I tvist mellan konsument och näringsidkare rörande vara, tjänst eller annan nyttighet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk får *talans mot* näringsidkaren *väckas vid rätten i den ort* där konsumenten har sitt hemvist. Detta gäller dock endast om målet i tingsrätten kan antas bli prövat av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 d §.

12 kap.

9 §

Skriftlig fullmakt skall företes i huvudskrift, när ombudet första gången vid rätten för talan i målet.

Är, då fullmakt skall företes, sådan icke tillgänglig, skall rätten giva ombudet tid att förete den; vad nu sagts gälla ej i fråga om *vade- eller missnöjesanmälan*. Finnes uppskov olägligt, må rätten fortsätta med handläggningen av

Är, då fullmakt skall företes, sådan icke tillgänglig, skall rätten giva ombudet tid att förete den; vad nu sagts gälla ej i fråga om missnöjesanmälan. Finnes uppskov olägligt, må rätten fortsätta med handläggningen av målet, dock

⁵Senaste lydelse 1987:747.

⁶Senaste lydelse 1987:747.

målet, dock utan att däri meddela dom eller slutligt beslut. Utfärdas fullmakt, skall behörigheten anses innefatta vad ombudet tidigare åtgjort i rättegången.

utan att däri meddela dom eller slutligt beslut. Utfärdas fullmakt, skall behörigheten anses innefatta vad ombudet tidigare åtgjort i rättegången.

Finner rätten ovisst, huruvida parts underskrift å fullmakt är riktig, må rätten medgiva anstånd för ovisshetens undanröjande.

Skriftlig fullmakt skall i huvudskrift eller styrkt avskrift bifogas akten.

18 kap.

8 a §⁷

I mål där 1 kap. 3 a § första stycket tillämpas gäller följande i stället för bestämmelserna i 8 §.

I mål där 1 kap. 3 d § första stycket tillämpas gäller följande i stället för bestämmelserna i 8 §.

Ersättning för rättegångskostnad får inte avse annat än kostnad för

1. rådgivning enligt rättshjälpslagen (1972:429) vid ett tillfälle för varje instans,

2. ansökningsavgift,

3. resa och uppehälle för part eller ställföreträdare i samband med sammanträde eller, om personlig inställelse ej föreskrivits, resa och uppehälle för ombud,

4. vittnesbevisning,

5. översättning av handling.

Ersättning utgår endast i den mån kostnaden varit skäligen påkallad för tillvaratagande av partens rätt.

Ersättning som anges i andra stycket 3 utgår enligt bestämmelser som regeringen meddelar.

Med kostnad som sägs i andra stycket 1 jämställs kostnad för annan rådgivning som lämnas av advokat eller biträdande jurist på advokatbyrå, i den mån den ej överstiger högsta avgift för rådgivning enligt rättshjälpslagen.

Har målet till en början handlagts i annan ordning än som gäller för mål som avses i denna paragraf, utgår ersättning för kostnad som avser den tidigare handläggningen enligt de kostnadsregler som gäller för denna.

Har ett mål om lagsökning eller betalningsföreläggande hänskjutits till rättegång eller upptagits efter återvinning får, om målet därefter avgörs genom tredskodom mot svaranden, ersättning även avse skäligen kostnad för en rättegångsskrift eller för inställelse vid ett sammanträde inför rätten. Sådan ytterligare ersättning utgår, om inte särskilda skäl föranleder annan bedömning, enligt bestämmelser som regeringen meddelar. Detsamma skall gälla, om ett mål om handräckning upptagits efter återvinning.

35 kap.

13 §⁸

Vid huvudförhandlingen skall de bevis som upptagits utom huvudförhandlingen tas upp på nytt, om rätten finner detta vara av betydelse i målet och det inte föreligger hinder mot att ta upp beviset.

⁷ Senaste lydelse 1987:747.

⁸ Senaste lydelse 1987:747.

Har tingsrätten i ett mål som fullföljts till hovrätten tagit upp muntlig bevisning eller hållit syn på stället, behöver beviset tas upp på nytt endast om hovrätten finner detta vara av betydelse för utredningen *eller om någon part yrkar det och hovrätten inte finner att det skulle sakna betydelse*. I högsta domstolen får de bevis som tagits upp av lägre rätt tas upp på nytt endast om det föreligger synnerliga skäl.

Om ett bevis inte tas upp på nytt, skall det förebringas genom protokoll eller på annat lämpligt sätt.

47 kap.

3 §⁹

Om stämningsansökningen inte uppfyller föreskrifterna i 2 § eller i övrigt är ofullständig eller om sådant intyg, som avses i 2 § *tredje* stycket, inte företetts, skall rätten förelägga målsäganden att avhjälpa bristen. Detsamma gäller om föreskriven ansökningsavgift inte har betalats.

Om stämningsansökningen inte uppfyller föreskrifterna i 2 § eller i övrigt är ofullständig eller om sådant intyg, som avses i 2 § *fjärde* stycket, inte företetts, skall rätten förelägga målsäganden att avhjälpa bristen. Detsamma gäller om föreskriven ansökningsavgift inte har betalats.

4 §¹⁰

Följer målsäganden inte ett föreläggande enligt 3 §, skall ansökningen avvisas, om den är så ofullständig att den inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång i ansvarsfrågan. Detsamma gäller om något intyg som avses i 2 § *tredje* stycket inte har företetts eller om underlåtenheten avser betalning av ansökningsavgiften.

Följer målsäganden inte ett föreläggande enligt 3 §, skall ansökningen avvisas, om den är så ofullständig att den inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång i ansvarsfrågan. Detsamma gäller om något intyg som avses i 2 § *fjärde* stycket inte har företetts eller om underlåtenheten avser betalning av ansökningsavgiften.

49 kap.

9 §

Över underrätts beslut, varigenom vade- eller missnöjesanmälan eller ansökan om återvinning eller återupptagande eller vade- eller besvärstalan avvisats, må klagan föras genom besvär. Ej må i annat fall fråga, huruvida sådan anmälan eller ansökan gjorts eller talan eljest fullföljts på föreskrivet sätt eller inom rätt tid, komma under hovrättens bedömande.

Tingsrätts beslut, varigenom missnöjesanmälan eller ansökan om återvinning eller återupptagande eller vade- eller besvärstalan avvisats, får överklagas genom besvär. I annat fall får inte frågan, huruvida sådan anmälan eller ansökan gjorts eller talan annars fullföljts på föreskrivet sätt eller inom rätt tid, prövas av hovrätten.

⁹ Senaste lydelse 1987:448.

¹⁰ Senaste lydelse 1987:448.

50 kap.

10 §

Genmälet skall med därvid fogade handlingar delgivas vadekäranden.

Finnes för målets beredande ytterligare skriftväxling erforderlig, äge hovrätten förordna därom. Hovrätten äge tillika meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid även föreskriva, i vilket avseende part skall yttra sig. Part må föreläggas att inkomma med mer än en skrift, endast om särskilda skäl äro därtill.

Under förberedelsen får sammanträde hållas, om det behövs för en ändamålsenlig handläggning av målet.

Vad som sagts om sammanträde per telefon i 42 kap. 10 § skall gälla även vid sammanträde enligt denna paragraf.

12 §

Finnes för målets beredande part eller annan böra höras, förordne hovrätten därom på sätt den finner lämpligt.

I fråga om hovrättens skyldigheter under förberedelsen skall 42 kap. 8 § andra stycket tillämpas. Lämpligt.

25 §¹¹

Innan hovrättens dom eller slutliga beslut meddelats, må vadetalan återkallas.

Vadekäranden äge ej ändra sin talan att avse annan del av underrettens dom än den som uppgivits i vadeinlagen.

Part må i hovrätten till stöd för sin talan åberopa omständighet eller bevis, som ej tidigare förebragts, endast om han gör sannolikt, att han haft giltig ursäkt för sin underlåtenhet att åberopa omständigheten eller beviset vid underrätten, eller om det av annan särskild anledning bör tillåtas att omständigheten eller beviset åberopas. Framställs först i hovrätten yrkande om kvittning, må det avvisas, om det ej utan olägenhet kan prövas i målet.

Innan hovrättens dom eller slutliga beslut meddelats, får vadetalan återkallas.

Vadekäranden får inte ändra sin talan att avse annan del av tingsrättens dom än den som uppgivits i vadeinlagen.

I mål där förlikning om saken är tillåten får en part i hovrätten till stöd för sin talan åberopa omständigheter eller bevis, som inte tidigare har förebringats, endast om

1. han gör sannolikt att han inte kunnat åberopa omständigheten eller beviset vid tingsrätten eller

2. han annars haft giltig ursäkt att inte göra det.

Framställs först i hovrätten ett yrkande om kvittning, får det avvisas, om det inte utan olägenhet kan prövas i målet.

¹¹ Senaste lydelse 1971:218.

26 §

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja *underrättens* dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1 – 4, förekommit vid *underrätten*.

Har vid *underrätten* förekommit annat *grovt rättegångsfel*, äge hovrätten, om skäl äro därtill, även utan yrkande undanröja *domen*.

Undanröjandet må avse domen i dess helhet eller *allenast* viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen, som *ej* överklagats, *pröve* hovrätten med hänsyn till omständigheterna, om denna del skall undanröjas.

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja *tingsrättens* dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1 – 3, har förekommit vid *tingsrätten*.

Undanröjandet får avse domen i dess helhet eller *endast* viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen, som *inte* överklagats, *skall* hovrätten med hänsyn till omständigheterna *pröva*, om denna del skall undanröjas.

28 §

Åberopas annat fel i rättegången, än som avses i 26 eller 27 §, må hovrätten undanröja *underrättens* dom, *allenast* om felet kan *antagas* hava inverkat på målets utgång och *ej* kan utan väsentlig olägenhet avhjälpas i hovrätten.

Om det vid *tingsrätten* har förekommit annat fel i rättegången än som avses i 26 eller 27 §, får hovrätten undanröja *tingsrättens* dom *endast* om felet kan *antas* ha inverkat på målets utgång och *inte* utan väsentlig olägenhet *kan* avhjälpas i hovrätten. *Parterna* skall få tillfälle att yttra sig i frågan om undanröjande, om det *inte* är uppenbart obehövt.

51 kap.

10 §

Genmålet skall med därvid fogade handlingar delgivas vadckäranden.

Finnes för målets beredande ytterligare skriftväxling erforderlig, äge hovrätten förordna därom. Hovrätten äge tillika meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid även föreskriva, i vilket avseende part skall yttra sig. Part må föreläggas att inkomma med mer än en skrift, endast om särskilda skäl äro därtill.

Under förberedelsen får *sammanträde* hållas, om det behövs för en *ändamålsenlig handläggning* av målet.

Vad som sagts om sammanträde per telefon i 42 kap. 10 § skall gälla även vid *sammanträde enligt denna paragraf*.

12 §

Finnes för målets beredande part eller annan böra höras, förordne hovrätten därom på sätt den finner

Hovrätten får bestämma att den som är anhållen eller häktad skall inställas till *sammanträde enligt*

lämpligt. Om inställande av tilltalad, som är anhållen eller häktad, förordne hovrätten.

10 § tredje stycket.

23 a §

Har tingsrätten funnit att den tilltalade begått den åtalade gärningen och överklagas domen beträffande annat än denna fråga, skall hovrätten pröva frågan endast om

1. det i denna del föreligger något förhållande som skulle kunna utgöra grund för resning enligt 58 kap. 2 § eller kunna medföra undanröjande av domen på grund av domvilla eller

2. målets utgång vid tingsrätten i samma del uppenbarligen beror på grovt förbiseende eller grovt misslag.

26 §

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja underrättens dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1 – 4, förekommit vid underrätten.

Har vid underrätten förekommit annat grovt rättegångsfel, äge hovrätten, om skäl äro därtill, även utan yrkande undanröja domen.

Undanröjandet må avse domen i dess helhet eller allenast viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen, som ej överklagats, pröve hovrätten med hänsyn till omständigheterna, om denna del skall undanröjas.

Även utan yrkande skall hovrätten undanröja tingsrättens dom, om domvilla, som sägs i 59 kap. 1 § 1 – 3, har förekommit vid tingsrätten.

Undanröjandet får avse domen i dess helhet eller endast viss del. Berör rättegångsfelet även del av domen, som inte överklagats, skall hovrätten med hänsyn till omständigheterna pröva, om denna del skall undanröjas.

28 §

Finner hovrätten annat fel i rättegången hava förekommit, än som avses i 26 eller 27 §, må hovrätten undanröja underrättens dom, allenast om felet kan antagas hava inverkat på målets utgång och ej kan utan väsentlig olägenhet avhjälpas i hovrätten.

Om det vid tingsrätten har förekommit annat fel i rättegången än som avses i 26 eller 27 §, får hovrätten undanröja tingsrättens dom endast om felet kan antas ha inverkat på målets utgång och inte utan väsentlig olägenhet kan avhjälpas i hovrätten. Parterna skall få tillfälle att yttra sig i frågan om undanröjande, om det inte är uppenbart obehövt.

59 kap.

1 §

Dom, som vunnit laga kraft, skall på besvär av den, vilkens rätt domen rör, på grund av domvilla undanröjas:

1. om målet *upptagits, ehuru där- emot förlegat rättegångshinder, som vid fullföljd högre rätt haft att självmant beakta;*

2. om rätten ej varit domförr;

3. om domen givits mot någon, som *ej* varit rätteligen stämd och *ej* heller fört talan i målet, eller genom domen någon, som *ej* varit part i målet, lider förfång;

4. om domen är så mörk eller ofullständig, att därav *ej* framgår, *huru i saken dömts;* eller

5. om i rättegången förkommit annat grovt rättegångsfel, som kan *antagas* hava inverkat på målets utgång.

Dom, som vunnit laga kraft, skall på besvär av den, vilkens rätt domen rör, på grund av domvilla undanröjas

1. om målet *har tagits upp trots att det har förelegat ett rättegångshinder, som högre rätt haft att beakta självmant vid ett överklagande,*

2. om domen givits mot någon, som *inte* har varit rätteligen stämd och *inte* heller *har* fört talan i målet, eller genom domen någon, som *inte* har varit part i målet, lider förfång,

3. om domen är så mörk eller ofullständig att *det inte* framgår därav, *hur rätten dömt* i saken eller

4. om i rättegången förekommit annat grovt rättegångsfel, som kan *antas* ha inverkat på målets utgång.

Besvär över domvilla enligt första stycket 4 som grundas på en omständighet som inte tidigare har åberopats i målet skall avisas, om klaganden inte gör sannolikt att han har varit förhindrad att åberopa omständigheten i rättegången eller han annars haft giltig ursäkt att inte göra det.

2 §¹²

Den som vill besvära sig över domvilla skall ge in en skriftlig besvärslaga till hovrätten, om domen meddelats av tingsrätt, och i annat fall till högsta domstolen.

Besvär skall föras, om de grundas på någon omständighet som avses i 1 § 1, 2 eller 5, inom sex månader från det att domen vann laga kraft, och, om besvären grundas på någon omständighet som avses i 1 § 3, inom sex månader från det att kla-

Besvär skall föras, om de grundas på någon omständighet som avses i 1 § 1 eller 4, inom sex månader från det att domen vann laga kraft, och, om besvären grundas på någon omständighet som avses i 1 § 2, inom sex månader från det att klaganden

¹² Senaste lydelse 1988:1451.

ganden fick kännedom om domen. Fick han kännedom om domen, innan den vann laga kraft, skall tiden räknas från den dag, då domen vann laga kraft.

fick kännedom om domen. Fick han kännedom om domen, innan den vann laga kraft, skall tiden räknas från den dag, då domen vann laga kraft.

1. Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

2. Äldre föreskrifter om rättens sammansättning gäller alljämt vid huvudförhandlingar som har påbörjats före ikraftträdandet samt vid överläggningar och omröstningar i anslutning till sådana huvudförhandlingar.

3. Äldre föreskrifter gäller alljämt i stället för 50 kap. 25 § tredje stycket i sin nya lydelse, när det överklagade avgörandet har meddelats före ikraftträdandet.

Härigenom föreskrivs att 14 kap. 17 och 18 §§ äktenskapsbalken skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

14 kap.

17 §

I äktenskapsmål och mål om underhåll skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. *Tingsrätten är dock domför med en lagfaren domare i samma utsträckning som i andra tvistemål. Dessa regler gäller även för andra mål som handläggs i samma rättegång.*

Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får fyra nämndemän sitta i rätten.

Om det inträffar förfall bland nämndemännen sedan en huvudförhandling har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän.

När nämndemän ingår i tingsrätten, skall ordföranden vid överläggning redogöra för omständigheterna i målet och innehållet i gällande rätt. Vid omröstning skall först ordföranden och därefter nämndemännen säga sin mening. I övrigt gäller bestämmelserna i rättegångsbalken om överläggning och omröstning i tvistemål.

18 §

I äktenskapsmål och mål om underhåll är hovrätten domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Fler än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling, liksom när målet i tingsrätten har avgjorts utan nämndemän, är hovrätten dock domför även med enbart lagfarna domare enligt vad som sägs i 2 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken. Hovrätten är i övrigt domför enligt vad som sägs i 2 kap. 4 § tredje och fjärde styckena rättegångsbalken.

Vid huvudförhandling i äktenskapsmål och mål om underhåll skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän, om annat inte följer av 1 kap. 3 a § andra och tredje styckena rättegångsbalken. Denna regel gäller även för andra mål som handläggs i samma rättegång.

Om det inträffar förfall för någon av nämndemännen sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två nämndemän.

Om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad, får antalet lagfarna domare utökas med en utöver vad som följer av första stycket. Detsamma gäller i fråga om antalet nämndemän.

I äktenskapsmål och mål om underhåll är hovrätten domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Fler än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling, liksom när målet i tingsrätten har avgjorts utan nämndemän, är hovrätten dock domför även med enbart lagfarna domare enligt vad som sägs i 2 kap. 4 § första stycket rättegångsbalken. Hovrätten är i övrigt domför enligt vad som sägs i 2 kap. 4 § fjärde och femte styckena rättegångsbalken.

Tar nämndemän del i målets avgörande, skall vid överläggning ordföranden eller, om målet har beretts av en annan lagfaren domare, denne redogöra för omständigheterna i målet och innehållet i gällande rätt. Vid omröstning skall nämndemännen säga sin mening sist. I övrigt gäller bestämmelserna i rättegångsbalken om överläggning och omröstning i tvistemål.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989. Äldre föreskrifter gäller alltjämt vid huvudförhandlingar som har påbörjats före ikraftträdandet samt vid överläggningar och omröstningar i samband med sådana huvudförhandlingar.

3 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän

Prop. 1988/89:95

Bilaga 5

Härigenom föreskrivs att 3 a § lagen (1929:145) om skiljemän skall ha följande lydelse

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 a §¹

Kan en tvist mellan näringsidkare och konsument prövas av tingsrätt och rör tvisten vara, tjänst eller annan nytthet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk, får ett före tvistens uppkomst trädfat avtal att tvist skall hänskjutas till skiljemän utan förbehåll om rätt för parterna att klandra skiljedomen göras gällande endast om 1 kap. 3 a § första stycket rättegångsbalken inte skulle vara tillämpligt vid prövning av tvisten i tingsrätt.

Kan en tvist mellan näringsidkare och konsument prövas av tingsrätt och rör tvisten vara, tjänst eller annan nytthet som tillhandahållits för huvudsakligen enskilt bruk, får ett före tvistens uppkomst trädfat avtal att tvist skall hänskjutas till skiljemän utan förbehåll om rätt för parterna att klandra skiljedomen göras gällande endast om 1 kap. 3 d § första stycket rättegångsbalken inte skulle vara tillämpligt vid prövning av tvisten i tingsrätt.

Första stycket gäller ej om tvisten rör avtal mellan försäkringsgivare och försäkringstagare om försäkring som grundas på kollektivavtal eller som grundas på gruppavtal och handhas av företrädare för gruppen och ej heller om annat följer av Sveriges internationella förpliktelser.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

¹ Senaste lydelse 1987:752.

4 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden

dels att 6 § skall ha följande lydelse,

dels att övergångsbestämmelserna till lagen (1969:258) om ändring i nämnda lag¹ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

6 §²

Underrätt är vid handläggning av ärende domför med en lagfaren domare, om ej annat följer av vad som föreskrivs nedan i denna paragraf.

Vid annan handläggning än som sägs i 3 eller 4 § skall rätten ha den sammansättning som anges i tredje stycket,

- om ärendet är tvistigt,
- om eljest särskild anledning föreligger därtill, eller
- om ärendet angår

1. anordnande, upphörande eller ändring av förvaltarens enligt 11 kap. 7, 19 eller 23 § föräldrabalken,
2. talan mot överförmyndares beslut,
3. nedsättning av bolags aktiekapital eller grundfond eller tillstånd till vinstutdelning i bolag eller till fusion,
4. förvaltning av stiftelse, eller
5. tillstånd till viss förvaltningsåtgärd i annat fall än som avses ovan i detta stycke.

I fall som avses i andra stycket skall rätten bestå av en lagfaren domare och nämndemän, när ärendet skall prövas enligt äktenskapsbalken, lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem eller föräldrabalken, och annars av *minst* tre och *högst* fyra lagfarna domare. När nämndemän ingår i rätten, skall 14 kap. 17 § äktenskapsbalken tillämpas.

I fall som avses i andra stycket skall rätten bestå av en lagfaren domare och nämndemän, när ärendet skall prövas enligt äktenskapsbalken, lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem eller föräldrabalken, och annars av tre lagfarna domare. När nämndemän ingår i rätten, skall 14 kap. 17 § äktenskapsbalken tillämpas.

Regeringen får för andra fall än som avses i andra stycket föreskriva att tjänstemän som inte är lagfarna får handlägga ärenden som är av enkel beskaffenhet och som avser

1. förordnande eller entledigande av förmyndare, god man eller förvaltare,
2. inskrivning av förmyndarskap, godmanskap eller förvaltarens,
3. avträdande av egendom till förvaltning av boutredningsman och förordnande eller entledigande av boutredningsman,
4. förordnande av bodelningsförrättare,
5. förordnande av skiftesman vid arvsifte, eller
6. dödande av handlingar och inteckningar enligt lagen (1927:85) om

¹ Senaste lydelse 1987:799.

² Senaste lydelse 1988:1261.

dödande av förkommen handling, dock ej i fall som avses i 12 a § nämnda lag.

Denna lag (1969:258) träder i kraft den 1 januari 1971. Konungen kan dock förordna att de nya bestämmelserna helt eller delvis skall gälla från tidigare tidpunkt, varvid förordnandet får begränsas till viss eller vissa underrätter.

Vid handläggning, som påbörjats före lagens ikraftträdande och för vilken enligt äldre bestämmelser kräves flera domare än en, samt vid överläggning och omröstning i anslutning till sådan handläggning skall äldre bestämmelser om rättens sammansättning och om omröstning alltjämt gälla.

Har *underrätt* mindre än tre ordinarie lagfarna domare, får rätten beträffande visst ärende *förordna* att handläggning, som enligt 6 § i dess nya lydelse skall ske med tre eller fyra lagfarna domare, i stället skall ombesörjas av en lagfaren domare och nämndemän. I sådana fall skall 14 kap. 17 § äktenskapsbalken tillämpas.

Har *tingsrätt* mindre än tre ordinarie lagfarna domare, får rätten beträffande visst ärende *besluta* att handläggning, som enligt 6 § i dess nya lydelse skall ske med tre lagfarna domare, i stället skall ombesörjas av en lagfaren domare och nämndemän. I sådana fall skall 14 kap. 17 § äktenskapsbalken tillämpas.

Denna lag³ träder i kraft den 1 september 1989. Äldre föreskrifter gäller alltjämt i ärenden där den slutliga handläggningen påbörjats före ikraftträdandet.

³ 1989:000.

5 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål

Härigenom föreskrivs att 4 § lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål¹ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Vid huvudförhandling inför jury skall rätten bestå av tre *eller fyra* lagfarna domare. De till tjänstgöring i juryn utsedda *skola* genom rättens försorg skriftligen kallas till förhandling. Kallelsen skall innehålla såväl uppgift å den tid, inom vilken anmälan om laga förfall bör vara till rätten *inkommen*, som ock erinran om påföljd för försummelse att hörsamma kallelsen.

Visar juryman laga förfall, inkallas från samma grupp av jurymän suppleant till tjänstgöring. Finner rätten att juryman icke styrkt laga förfall, varde jurymannen underrättad därom. Suppleanter kallas i den ordning vari de utlottats.

Uteblir juryman å tid till vilken förhandlingen inför juryn utsatts, skall suppleant för den uteblivne inkallas, om uppskov med målet därigenom kan undvikas. Åger den uteblivne ej laga förfall och vållas av utevaron uppskov med målet, vare han skyldig att ersätta statsverket och parterna den kostnad, som genom försummelsen uppkommer; dock må ersättnings-skyldigheten jämkas efter vad rätten finner skäligt.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989. Äldre föreskrifter gäller alltså vid huvudförhandlingar som har påbörjats före ikraftträdandet samt vid överläggningar och omröstningar i anslutning till sådana huvudförhandlingar.

Föreslagen lydelse

4 §

Vid huvudförhandling inför jury skall rätten bestå av tre lagfarna domare, *dock att, om det inträffar förfall för någon av dem sedan huvudförhandlingen har påbörjats, rätten är domför med två lagfarna domare*. De till tjänstgöring i juryn utsedda *skall* genom rättens försorg skriftligen kallas till förhandling. Kallelsen skall innehålla såväl uppgift *om* den tid, inom vilken anmälan om laga förfall *bör ha kommit in* till rätten, som erinran om påföljd för försummelse att hörsamma kallelsen.

¹ Lagen omtryckt 1977:1017.

Lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål

Härigenom föreskrivs att 3, 4 och 4 a §§ lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål¹ skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*3 §²

Fastighetsdomstol består av två lagfarna ledamöter, en teknisk ledamot och två nämndemän. Om särskilda skäl föreligger, kan efter ordförandens bestämmande ytterligare en teknisk ledamot ingå i domstolen.

I mål eller ärende angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet består domstolen dock av två lagfarna ledamöter och tre nämndemän. Teknisk ledamot får efter ordförandens bestämmande ingå i domstolen i stället för en av nämndemännen, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

Kan huvudförhandling i fastighetsmål beräknas kräva minst fyra veckor, får antalet lagfarna ledamöter utökas med en utöver det antal som anges i första och andra styckena. Om det är påkallat med hänsyn till målets omfattning eller annan särskild omständighet gäller detsamma om antalet nämndemän.

Om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning eller svårighetsgrad, får antalet lagfarna ledamöter utökas med en utöver det antal som anges i första och andra styckena. Detsamma gäller i fråga om antalet nämndemän.

En av de lagfarna ledamöterna skall vara ordförande i fastighetsdomstolen. Denne utses bland de lagfarna domarna i tingsrätten. Annan lagfaren ledamot skall vara lagfaren domare i tingsrätten eller i annan tingsrätt. Teknisk ledamot skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Nämndemännen bör vara allmänt betrodna och väl förtrogna med sin ords förhållanden.

Om det sedan huvudförhandling har påbörjats inträffar förfall för en av de lagfarna ledamöterna eller för en av nämndemännen eller, om två tekniska ledamöter deltar, för en av dem, är rätten ändå domför.

4 §

När mål enligt särskilda bestämmelser efter prövning av själva saken avgöres utan huvudförhandling är fastighetsdomstol domför utan nämndemännen. I övrigt är fastighetsdomstol vid handläggning av mål domför med en lagfaren ledamot i samma utsträckning som föreskrives för tingsrätt.

När mål enligt särskilda bestämmelser efter prövning av själva saken avgöres utan huvudförhandling är fastighetsdomstol domför utan nämndemännen. I övrigt är fastighetsdomstol domför med en lagfaren ledamot vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling och vid huvudförhandling i fall som avses i 1 kap. 3 a § andra och tredje styckena rättegångsbalken.

¹ Lagen omtryckt 1974:1064.

² Senaste lydelse 1982:1126.

4 a §³

I mål angående hyra eller bostadsrätt, där värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring, gäller 1 kap. 3 a § rättegångsbalken.

I mål angående hyra eller bostadsrätt, där värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring, gäller 1 kap. 3 d § rättegångsbalken.

1. Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.
2. Äldre föreskrifter om rättens sammansättning gäller alljämt vid huvudförhandlingar som har påbörjats före ikraftträdandet samt vid överläggningar och omröstningar i anslutning till sådana huvudförhandlingar.

³ Senaste lydelse 1987:751.

7 Förslag till
Lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429)

Prop. 1988/89: 95
Bilaga 5

Härigenom föreskrivs att 20 § rättshjälpslagen (1972:429)¹ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

20 §²

Beviljas allmän rättshjälp enligt 16 §, blir den som beslutat härom biträde till den rättssökande. I annat fall får biträde förordnas på sökandes begäran, om han inte kan ta till vara sin rätt själv och inte heller är berättigad att få behövt bistånd av någon annan.

I sådan angelägenhet där tingsrätt skall bestå av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 a § rättegångsbalken får biträde förordnas endast om särskilda skäl föreligger med hänsyn till sökandens personliga förhållanden eller sakens beskaffenhet. I ärende om bodelning, som inte avser klander, får biträde inte förordnas. När biträde kan förordnas enligt 10 kap. 13 § föräldrabelken, förordnas ej biträde enligt denna lag.

I sådan angelägenhet där tingsrätt skall bestå av en lagfaren domare enligt 1 kap. 3 d § rättegångsbalken får biträde förordnas endast om särskilda skäl föreligger med hänsyn till sökandens personliga förhållanden eller sakens beskaffenhet. I ärende om bodelning, som inte avser klander, får biträde inte förordnas. När biträde kan förordnas enligt 10 kap. 13 § föräldrabelken, förordnas ej biträde enligt denna lag.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

¹ Lagen omtryckt 1983:487.

² Senaste lydelse 1988:213.

8 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder

Prop. 1988/89:95

Bilaga 5

Härigenom föreskrivs att 5 § lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder¹ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

5 §

Hyresnämnd består av lagfaren ordförande och två andra ledamöter, om ej annat följer av tredje stycket. Av de senare ledamöterna skall den ene vara väl förtrogen med förvaltning av hyresfastighet eller, när ärendet rör bostadsrättsfastighet, med förvaltning av sådan fastighet och den andre vara väl förtrogen med bostadshyresgästers förhållanden eller, när ärende rör annan lägenhet än bostadslägenhet, med näringsidkande hyresgästers förhållanden. I ärende enligt 52 § eller 60 § första stycket i bostadsrättslagen (1971:479) skall vad som sagts nu om hyresgästers förhållanden i stället avse bostadsrättshavares förhållanden.

Hyresnämnd består av lagfaren ordförande och två andra ledamöter, om ej annat följer av tredje stycket. Av de senare ledamöterna skall den ene vara väl förtrogen med förvaltning av hyresfastighet och den andre vara väl förtrogen med bostadshyresgästers förhållanden eller, när ärendet rör annan lägenhet än bostadslägenhet, med näringsidkande hyresgästers förhållanden. I ärenden enligt 52 § eller 60 § första stycket i bostadsrättslagen (1971:479) skall vad som sagts nu om hyresfastighet och hyresgästers förhållanden i stället avse bostadsrättsfastighet och bostadsrättshavares förhållanden.

Hyresnämnd får anlita expert att biträda nämnden, om ärendets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

Bestämmelserna i 2 § andra – fjärde styckena äger motsvarande tillämpning i fråga om hyresnämnd.

Regeringen kan förordna att i hyresnämnd skall finnas flera avdelningar.

Bestämmelserna om hyresnämnd gäller i tillämpliga delar även avdelning.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989. Äldre föreskrifter gäller alltså i ärenden där den slutliga handläggningen påbörjats före ikraftträdandet.

¹ Lagen omtryckt 1985:660.

Lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol

Härigenom föreskrivs att 6, 12, 13 och 14 §§ lagen (1974:1082) om bostadsdomstol skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

6 §

Regeringen förordnar ledamöterna i bostadsdomstolen. Av de lagfarna ledamöterna förordnas en till ordförande i domstolen. Ledamot förordnas för tre år.

Regeringen förordnar ledamöterna i bostadsdomstolen. Av de lagfarna ledamöterna förordnas en till ordförande i domstolen. Ledamot förordnas för tre år. *Om en ledamot avgår under tjänstgöringstiden, utses en ny ledamot för återstående tid.*

För annan ledamot än lagfaren ledamot förordnar regeringen en eller flera ersättare. Bestämmelserna om ledamot gäller även ersättare. Är ordföranden hindrad att tjänstgöra, inträder annan lagfaren ledamot i hans ställe.

12 §

Bostadsdomstolen är domför med sju ledamöter. Den är även domför med fyra ledamöter, om ej någon av dem påkallar att målet skall prövas av sju ledamöter.

Vid prövning som inte avser själva saken är bostadsdomstolen domför även med tre lagfarna ledamöter.

13 §

Sammanträder bostadsdomstolen med sju ledamöter, är tre av dem lagfarna ledamöter och fyra av dem intresseledamöter. En av de lagfarna ledamöterna är därvid ordförande.

Av intresseledamöterna skall två vara väl förtrogna med förvaltning av hyresfastighet eller, när målet rör bostadsrättsfastighet, med förvaltning av sådan fastighet och två ledamöter väl förtrogna med bostadshyresgästers förhållanden eller, vid prövning av fråga enligt 12 kap. 36 § jordabalken, med näringsvidkande hyresgästers förhållanden eller, vid prövning av fråga enligt 52 § eller 60 § första stycket 1 bostadsrättslagen (1971:479), med bostadsrättshavares förhållanden. Rör mål hyresfastighet som tillhör enskild, skall de två förstnämnda ledamöterna vara väl förtrogna företrädesvis med förvaltning av sådan fastighet.

Av intresseledamöterna skall två vara väl förtrogna med förvaltning av hyresfastigheter eller, när målet rör prövning av en fråga enligt 52 § eller 60 § första stycket 1 bostadsrättslagen (1971:479), av bostadsrättsfastigheter. Om målet rör en hyresfastighet som ägs av staten, en kommun, en landstingskommun, ett kommunalförbund, ett allmännyttigt bostadsföretag eller ett aktiebolag, som helt ägs av en kommun eller en landstingskommun, skall dessa ledamöter företrädesvis vara väl förtrogna med förvaltning av hyresfastigheter som tillhör andra än enskilda. Om målet rör en hyresfastighet som ägs av någon enskild,

Rör mål annan hyresfastighet, skall dessa ledamöter vara väl förtrogna företrädesvis med förvaltning av hyresfastighet som tillhör annan än enskild.

skall de företrädesvis vara väl förtrogna med förvaltning av sådana fastigheter.

De återstående två intresseledamöterna skall vara väl förtrogna med hyresgästers eller bostadsrätts-havares förhållanden. Om målet rör prövning av en fråga enligt 12 kap. 36 § jordabalken, skall dessa ledamöter vara väl förtrogna med näringsidkande hyresgästers förhållanden. Om målet rör prövning av en fråga enligt 52 § eller 60 § första stycket i bostadsrättslagen, skall de vara väl förtrogna med bostadsrätts-havares förhållanden. I andra mål skall de vara väl förtrogna med bostadshyresgästers förhållanden.

14 §

Sammanträder bostadsdomstolen med fyra ledamöter, är två av dem lagfarna ledamöter och två av dem intresseledamöter. En av de lagfarna ledamöterna är därvid ordförande.

Av intresseledamöterna skall en företräda fastighetsägareintressen och en bostadsrättshavares eller hyresgästers intressen. I övrigt äger 13 § andra stycket motsvarande tillämpning.

Av intresseledamöterna skall en företräda fastighetsägareintressen och en bostadsrättshavares eller hyresgästers intressen. I övrigt äger 13 § andra och tredje styckena motsvarande tillämpning.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989. 13 och 14 §§ i deras äldre lydelse gäller alltså i mål där den slutliga handläggningen påbörjats före ikraftträdandet.

Härigenom föreskrivs att 5 kap. 1 § lagen (1976:600) om offentlig anställning¹ skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

5 kap.

1 §

En ordinarie domare är skyldig att utöva en annan tjänst än sin egen bara om det gäller en jämställd eller högre domartjänst vid den domstol som han tillhör. Dock föreligger dessutom skyldighet att tillfälligt tjänstgöra i en annan domstol

En ordinarie domare är skyldig att utöva en annan tjänst än sin egen bara om det gäller en jämställd eller högre domartjänst vid den domstol som han tillhör. Dock föreligger dessutom skyldighet att tillfälligt tjänstgöra i en annan domstol *vid sådan handläggning där flera lagfarna domare deltar*

1. för en rådman i tingsrätt: som ledamot i en annan tingsrätt inom samma hovrättsområde *vid sådan handläggning som kräver flera lagfarna domare än en,*

1. för en rådman i tingsrätt: som ledamot i en annan tingsrätt inom samma hovrättsområde,

2. för en rådman i länsrätt: som *särskild* ledamot i en tingsrätt eller en hovrätt,

2. för en rådman i länsrätt: som ledamot i en tingsrätt eller en hovrätt,

3. för ett kammarrättsråd: som *särskild* ledamot i en hovrätt.

3. för ett kammarrättsråd: som ledamot i en hovrätt.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

¹ Lagen omtryckt 1986:430.

11 Förslag till

Lag om ändring i vattenlagen (1983:291)

Prop. 1988/89:95
Bilaga 5

Härigenom föreskrivs att 13 kap. 4 § vattenlagen (1983:291) skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Vattendomstolen är vid handläggningen av mål domför med endast ordföranden i samma utsträckning som en tingsrätt är domför med en lagfaren domare, om inte annat följer av denna lag.

Föreslagen lydelse

13 kap.

4 §

Vattendomstolen är, om inte annat följer av denna lag, domför med endast ordföranden vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling och vid huvudförhandling i fall som avses i 1 kap. 3 a § andra och tredje styckena rättegångsbalken.

Innan ordföranden fattar beslut bör han rådgöra med en teknisk ledamot, om frågans beskaffenhet påkallar det.

Denna lag träder i kraft den 1 september 1989.

Proposition	1
Propositionens huvudsakliga innehåll	1
Lagförslag	3
1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken	3
2 Förslag till lag om ändring i äktenskapsbalken	15
3 Förslag till lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän	17
4 Förslag till lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden	18
5 Förslag till lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål	20
6 Förslag till lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål	21
7 Förslag till lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429)	23
8 Förslag till lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder	24
9 Förslag till lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol	25
10 Förslag till lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning	27
11 Förslag till lag om ändring i vattenlagen (1983:291)	28
Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 9 februari 1989 ..	29
1 Inledning	29
2 Allmän motivering	30
2.1 Allmänna utgångspunkter	30
2.2 Hovrättsförfarandet	31
2.2.1 Gällande ordning i huvuddrag	31
2.2.2 Utgångspunkter för en reform	32
2.2.3 Gränserna för hovrättens prövning	33
2.2.4 Underlaget för hovrättens prövning	39
2.2.5 Avvägningen mellan muntlighet och skriftlighet	45
2.2.6 Materiell processledning och förlikningsverksamhet i hovrätten	47
2.2.7 Upphävande av vissa kvarstående regler om vadeanmälan	51
2.3 Frågor om undanröjande och återförvisning	51
2.4 Frågor om tingsrätternas och hovrätternas sammansättning ..	57
2.4.1 Inledande synpunkter	57
2.4.2 Avgörande av tvistemål vid tingsrätt med endast en lagfaren domare	58
2.4.3 Sammansättningen i tvistemål vid tingsrätt som rör mindre värden (s. k. småmål)	61
2.4.4 Antalet ledamöter i s. k. juristkollegial sammansättning vid tingsrätt	62
2.4.5 Två lagfarna domare i brottmål i tingsrätt	63
2.4.6 Antalet nämndemän i tingsrätt	64
2.4.7 Möjligheten att tillföra rätten särskild juridisk fackkunskap	67
2.4.8 Antalet lagfarna ledamöter i tvistemål och besvärmål i hovrätt	68
2.4.9 Vissa lagtekniska frågor m. m.	69
2.5 Bostadsdomstolens sammansättning	70
3 Ikraftträdande	73
4 Upprättade lagförslag	73

5	Specialmotivering	74
5.1	Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken	74
5.2	Förslaget till lag om ändring i äktenskapsbalken	85
5.3	Förslaget till lag om ändring i lagen (1929:145) om skiljemän .	86
5.4	Förslaget till lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden	86
5.5	Förslaget till lag om ändring i lagen (1949:164) med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål	86
5.6	Förslaget till lag om ändring i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål	86
5.7	Förslaget till lag om ändring i rättshjälpslagen (1972:429) ...	87
5.8	Förslaget till lag om ändring i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder	87
5.9	Förslaget till lag om ändring i lagen (1974:1082) om bostadsdomstol	87
5.10	Förslaget till lag om ändring i lagen (1976:600) om offentlig anställning	88
5.11	Förslaget till lag om ändring i vattenlagen (1983:291)	88
6	Hemställan	89
7	Beslut	89
	Utdrag ur lagrådets protokoll vid sammanträde den 7 mars 1989	90
	Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 9 mars 1989	98
1	Anmälan av lagrådsyttrande	98
2	Hemställan	100
3	Beslut	100
Bilaga 1	Sammanfattning av betänkandet SOU 1987:13	101
Bilaga 2	Rättegångsutredningens lagförslag	112
Bilaga 3	Förteckning över remissinstanserna	127
Bilaga 4	Skrivelse från bostadsdomstolen	128
Bilaga 5	Till lagrådet remitterade lagförslag	130

